

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

RAZPRAVE IN GRADIVO

24

TREATISES AND DOCUMENTS

NARODNOST-MANJŠINA ALI SKUPNOST
Urejanje, uresničevanje in varstvo
pravic narodnosti (narodnih manjšin)
v Republiki Sloveniji

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA, LJUBLJANA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES, LJUBLJANA

Razprave in gradivo

revija za narodnostna vprašanja

Treatises and Documents

Journal of Ethnic Studies

24

NARODNOST — MANJŠINA ALI SKUPNOST
urejanje, uresničevanje in varstvo pravic
narodnosti (narodnih manjšin)
v Republiki Sloveniji

LJUBLJANA, NOVEMBER 1990

RAZPRAVE IN GRADIVO - TREATISES AND DOCUMENTS
Revija za narodnostna vprašanja - Journal of Ethnic Studies

YU ISSN 0034-0251

UDK - UDC 323.15.342.4(497.12)(058)

Izdajateljski svet - Council of Publishers

Andrej Caserman, Rudi Čačinovič (predsednik - President), Sonja Novak -
Lukanovič, Hajos Ferenc, dr. Vladimir Klemenčič, dr. Peter Klinar,
mag. Vera Klopčič, Amalija Petronio Bertoni

Uredniški odbor - Editorial Board

dr. Darko Bratina, mag. Vera Klopčič, dr. Miran Komac, Marinka Lazič,
dr. Avguštin Malle, dr. Giovanni Radossi, Janez Stergar

Glavni urednik - Editor in Chief

dr. Miran Komac

Odgovorni urednik - Editor in Charge

mag. Vera Klopčič

Tehnični urednik - Technical Editor

Marinka Lazič

Prevodi - Translation

Zdenka Šimonovič

Založil in izdal - Published and edited by

Inštitut za narodnostna vprašanja - Institute for Ethnic Studies
YU-61000 Ljubljana, Erjavčeva 26 tel.: (061) 210-823, 210-879,

Revijo sta sofinancirala - Co-financed by

Republiški sekretariat za znanost in tehnologijo,
Republiški sekretariat za mednarodno sodelovanje

Zunanja oprema - Layout

Kazimir Rapoša

Računalniški stavek na računalnikih Apple Macintosh™ - Computer Design

Ada Graf Ljubljana, d.o.o.

Naklada - First Printing

800 izvodov - 800 copies

Tisk - Printed by

PRADO Ljubljana,
november 1990

ponatis

EUROTA d.o.o.
1997

KAZALO

BESEDA UREDNIKOV	5
IZHODIŠČNE TEZE	7
UVODNI POZDRAVI	
Dr. France Bučar	13
Tone Peršak	14
Dr. Janez Dular	14
Roberto Battelli	15
Dr. Miran Komac: UVOD	17
REFERATI	
<i>Mag. Milan Gaspari:</i> O konceptu varstva narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji	21
<i>Dr. Ciril Ribičič:</i>	25
<i>Håjos Ferenc:</i> Soodločanje manjšine - pravni aspekt	27
<i>Mag. Mitja Žagar:</i> Urejanje pravic in položaja narodnosti in drugih avtohtonih etničnih skupnosti (narodnih manjšin in etničnih skupin) v posebnem ustavnem zakonu ter predstavljanje narodnosti in njihova možnost vpliva na sprejem odločitev	30
<i>Roberto Battelli:</i> Odgovornost države do narodnosti	41
<i>Dr. Savin Jogan:</i> Vloga občine pri uresničevanju enakopravnosti narodnosti (narodnih manjšin)	42
<i>Mag. Lucijan Vuga:</i> Vloga obmejnega prostora pri ohranjanju in razvoju narodnosti v luči gospodarskih dejavnikov (na primeru meje z Italijo)	46
<i>Dr. Vladimir Klemenčič:</i> Sodobni regionalni problemi madžarske in italijanske narodnosti v procesih družbeno-ekonomske preobrazbe	52
RAZPRAVA	
Dr. Renata Mcjak	63
Dr. Janez Dular	63
Dr. Savin Jogan	64
REFERATI	
<i>Peter Beltram:</i> Ohranjanje etnične identitete	67
<i>Franco Juri:</i> Manjšine in identiteta okolja	72

<i>Karmen Medica:</i>	
Kulturna identiteta Ístre	75
<i>Mag. Vera Klopčič:</i>	
Splošno o mednarodno pravnem varstvu narodnih manjšin	76
<i>Dr. Vanek Šiftar</i>	
Romi - narodnostna ali etnična skupnost?	80
<i>Jasna Žugelj:</i>	
Družbenoekonomski položaj Romov v občini Novo mesto	85
<i>Dr. Renata Mejak:</i>	
O vprašanjih sodelovanja narodne manjšine z matico	90
<i>Silvano Sau:</i>	
Sredstva javnega obveščanja in narodne manjšine	93
<i>Mag. Inka Štrukelj:</i>	
Status jezika narodne manjšine	97
<i>Dr. Albina Nečak Lük:</i>	
Status jezika narodnih manjšin	106
<i>Gönc László:</i>	
Vzgoja in izobraževanje pripadnikov narodnih skupnosti	109
<i>Bruno Orlando:</i>	
Problemi italijanske šole	113
<i>Isabella Flego:</i>	
Problematika šol z italijanskim učnim jezikom na Obali	115
<i>Sonja Novak Lukanovič:</i>	
Pomen in vloga dvojezičnega izobraževanja v večkulturnem okolju	118
RAZPRAVA	
<i>Mária Pozconecz</i>	121
<i>Viljem Sckereš</i>	121
<i>Mag. Inka Štrukelj</i>	122
<i>Tone Peršak</i>	122
<i>Dr. Janez Dular</i>	122
<i>Mag. Inka Štrukelj</i>	122
<i>Tone Peršak</i>	123
<i>Mag. Inka Štrukelj</i>	123
<i>Dr. Janez Dular</i>	123
<i>Tone Peršak</i>	123
REFERAT	
<i>Dr. Bojko Bučar:</i>	
Evropa, regionalizem in narodne manjšine	125
RAZPRAVA	
<i>Dr. Janez Dular</i>	129
<i>Mária Pozconecz</i>	129
SKLEPNO POROČILO	131
Gradivo 1	137
Gradivo 2	149

BESEDA UREDNIKOV

Dosedanja večkrat prevladujoča miselnost, da je bil položaj narodnih manjšin v našem okolju uresničen "idealno", je v konfrontaciji s sodobnostjo odkrila mnoge nedorečenosti in predvsem različne poglede na razreševanje te problematike v bodoče. Ta dogajanja so sovpadala s pripravo nove ustave Republike Slovenije ter ustreznega pravnega reda, v okviru katerega predstavlja urejanje položaja narodnih manjšin (skupnosti) eno izmed pomembnih področij potrjevanja demokratičnih usmeritev v Republiki Sloveniji. Ni nepomembno poudariti, da je področje posebnih pravic narodnih manjšin, vsaj v sferi zakonskega urejanja, že dosedaj dosegalo in presegalo t.im. evropske standarde zaščite. Kakršnokoli krčenje že doseženega in uresničenega bi zatorej pomenilo, da Republika Slovenija izgublja eno izmed redkih področij (če že ne edino) kompetitivnosti z evropskimi državami. Na tem področju nam Evropa ne more ponuditi veliko novega, zato je toliko bolj pomembno, da izoblikujemo ustrezne mehanizme prenašanja našega znanja in vedenja o tovrstni problematiki v širši evropski prostor. S tem bi bil dosežen prvi cilj, ki smo si ga zadali organizatorji okrogle mize.

V obdobju po volitvah, oziroma po oblikovanju nove vlade, je često prihajalo do javno manifestiranih konfliktnih situacij, ki so med pripadniki narodnih manjšin poglobljali občutek "doziranega strahu" pred izgubo že dosežene stopnje zaščite. Morda bi veljalo pritrditi tistim, ki trdijo, da je polemičnosti botroval zgolj nesporazum; vendar je istočasno tudi res, da je prav v času priprav na okroglo mizo prejela Obalna skupnost Italijanov obvestilo o izbrisu iz sodnega registra!

Pridobiti zagotovila, da so takšne poteze zgolj proizvod "birokratske nepremišljenosti" in so v nasprotju s temeljno politično usmeritvijo slovenskih oblasti v odnosu do položaja manjšin, so pomenila pomemben motiv pri pripravi in izvedbi okrogle mize.

Prav tako smo želeli, da bi razprava prispevala k odpravljanju občutka drugokategornosti narodnih manjšin v Republiki Sloveniji v primerjavi s slovenskimi manjšinami v sosednjih državah, ki je prav tako razširjen znotraj manjšinskih populacij v Republiki Sloveniji.

In nenazadnje, vendar v tem trenutku najpomembnejše, je potrebno poudariti, da smo s pripravo, izvedbo ter publiciranjem gradiv okrogle mize želeli prispevati k pripravi strokovnih izhodišč za urejanje te problematike v novi ustavi Republike

Slovenije ter kasnejših zakonskih izpeljavah s področja sklopa posebnih pravic narodnih manjšin.

Inštitut za narodnostna vprašanja je pri realizaciji te pobude naletel na izjemno ugoden odmev, najprej med predstavniki obeh narodnosti, s pomočjo katerih smo oformili poseben pripravljalni odbor, kakor tudi na vseh nivojih državne oblasti. Brez podpore (tudi finančne in materialne) organov Skupščine Republike Slovenije, Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije ter Predsedstva Republike Slovenije, bi okroglo mizo kaj težko izvedli. Vsem velja še posebna zahvala!

Glede na izjemno kratek rok, ki smo si ga zadali za pripravo in realizacijo pobude velja opozoriti na nekatere elemente "tehnične" izvedbe: pričujoči zbornik je najprej nastal v obliki stenogramskega zapisa ter smo ga šele kasneje, skozi avtorizacijo posameznih govorcev, oblikovali kot zbornik razprav. Ohranili pa smo natančen vrstni red razpravjalcev. Da pa bi bila zapisana celotna kronologija nastajanja in izvedbe okrogle mize, smo samim razpravam dodali še "besedo urednikov", ki razkriva namene in cilje naše pobude, "leze za razpravo", ki smo jih pripravili na sestankih pripravljalnega odbora, "zaključni dokument" ter pregled pravnih aktov pomembnih za uresničevanje pravic italijanske in madžarske manjšine v Sloveniji ("gradivo"). Prav tako smo želeli, da bi razprava na okrogli mizi potekala tudi v jeziku narodnih manjšin, vendar so nam problemi finančno-tehnične narave omogočili zgolj izvedbo v slovenskem jeziku. Isti razlogi so nas prisilili tudi v izdajo enojezičnega zbornika. Oba pristopa sta bila uresničena s soglasjem članov pripravljalnega odbora iz vrst narodnosti, kar predstavlja svojevrsten prispevek pripadnikov manjšin pri realizaciji te pobude.

Na koncu še opomba glede zaključnega dokumenta, ki ga v zborniku objavljamo pod naslovom: "Narodnost - manjšina ali skupnost."

Tekst je bil v osnovnih točkah na okrogli mizi sicer prezentiran, vendar o njem prisotni niso razpravljali, niti ga niso sprejemali oziroma potrjevali. Kljub temu, da je v mnogih pogledih doživel potrditev v razpravah posameznih govorcev, ga je vednarle potrebno obravnavati kot prispevek Inštituta za narodnostna vprašanja k bodočem urejanju položaja narodnih manjšin v Sloveniji.

IZHODIŠČNE TEZE*

I. TEMELJNO VPRAŠANJE: V svetu sta znana dva temeljna pristopa k urejanju pravic narodnih manjšin, ki bi ju pogojno lahko označili kot "pozitivni" in kot "negativni" koncept normativnega urejanja tega področja.

Zlasti v notranji ustavni ureditvi in zakonodaji posameznih držav pretežno prevladuje pristop, ki manjšinsko zakonodajo obravnava le kot zaščitno zakonodajo, ki ureja varstvo (nekaterih) v ustavi in zakonodaji obstoječih manjšinskih pravic; praviloma pa te ustavne in zakonodajne ureditve ne predvidevajo posebnih inštitutov, ki bi uresničevanje teh pravic manjšin tudi zagotavljali in omogočali njihovo uresničevanje. Tak pristop bi lahko označili kot "*negativen koncept*", ki sankcionira le kršenje (izrecno) navedenih individualnih pravic, ne predvideva pa praviloma nobenih obveznosti države in njenih (državnih) organov in organizacij za njihovo uresničevanje (po uradni dolžnosti).

Uresničevanje manjšinskih pravic - katerih subjekt so posamezni pripadniki manjšinskih skupnosti - je pri tovrstnem pristopu prepuščeno prosti volji in samoiniciativi (posameznih) pripadnikov manjšinskih skupnosti, saj celotnih manjšinskih skupnosti zakonodaja praviloma ne obravnava kot posebnih družbenih subjektov teh (manjšinskih) pravic. Manjšinske pravice so v tovrstnih ureditvah namreč pravilom opredeljene kot pretežno individualne pravice pripadnikov manjšin, ki so pogojene in utemeljene z njihovo (specifično) etnično pripadnostjo.

V dosedanji slovenski in jugoslovanski ustavni ureditvi in zakonodaji se je težilo k "*pozitivnemu konceptu*". Ob tovrstnem pristopu je predvidena odgovornost družbe (zlasti države in njenih organov in organizacij) ne le za opredelitev in morebitno kršenje pravic narodnosti (narodnih skupnosti), ampak predvideva tudi odgovornost in obveznosti države in - širše - družbene skupnosti za njihovo uresničevanje v praksi. "Pozitivni koncept" obravnava kot subjekt teh pravic tudi narodnosti - narodne skupnosti - kot kolektivne subjekte in ne le posameznih pripadnikov teh skupnosti ter prav zato tudi predvideva posebne odgovornosti države in širše družbene skupnosti za njihovo uresničevanje. Jedro tega koncepta

* Teze so pripravili sodelavci Inštituta za narodnostna vprašanja; predstavljale naj bi podlago in istočasno okvir razmišljanja na "okrogli mizi".

je namreč, da narodnosti kot "manjšinske narodne skupnosti v določeni državi" potrebujejo posebne pravice in zaščito zato, da bi lahko govorili o njihovi družbeni enakopravnosti.

Kot najpomembnejšo slabost slovenske in jugoslovanske normativne ureditve in zlasti družbene prakse bi lahko označili pomanjkljivo uresničevanje (zlasti nekaterih) individualnih človekovih pravic in temeljnih svoboščin v teh družbah nasploh, kar je v različni meri - glede na konkretno narodnostno zakonodajo, ki na vseh območjih ni enaka ter na različno raven liberalizacije in demokratizacije v posameznih okoljih in v posameznih obdobjih - oteževalo uresničevanje pozitivnega koncepta urejanja položaja narodnosti.

Za celovito uresničenje "pozitivnega koncepta" je namreč potrebno zagotoviti tako celovito uresničevanje (vseh) individualnih pravic in svoboščin kot tudi celovito uresničevanje (vseh) kolektivnih pravic posameznih kolektivnih subjektov.

Delno in postopoma se "pozitivni koncept" pri urejanju položaja narodnih manjšin uveljavlja tudi v mednarodnem (javnem) pravu, kjer se postopoma razvija vzporedno z razvojem (drugih) kolektivnih pravic.

Prednosti in potrebo po uvajanju "pozitivnega koncepta" normativne ureditve na tem področju poudarjajo tudi sami pripadniki narodnosti - (manjšinskih) narodnih skupnosti - ne le pri nas, ampak tudi drugje v Evropi. V tej smeri gredo tudi prizadevanja za ustreznost ureditev položaja narodnih skupnosti (narodnih manjšin) v nekaterih evropskih državah (npr. Španija, Italija itd.); nova normativna ureditev naj bi torej ne urejala več le posebnih pravic in položaja posameznih pripadnikov (manjšinskih) narodnih skupnosti, ampak naj bi celotnim skupnostim zagotovila položaj enakopravnega subjekta.

1.1. Ob tem kaže sprožiti tudi vprašanje samega *poimenovanja in opredelitve* manjšinskih narod(nost)nih skupnosti. Poimenovanje "narodna manjšina", ki se je v preteklosti uveljavilo in ga uporabljalo tako v mednarodnem (javnem) pravu kot v notranji zakonodaji večine držav, ki obstoj narodnih manjšin priznavajo in manjšinske pravice normativno urejajo, temelji na dejstvu, da v strukturi prebivalstva določene državne skupnosti posamezne narod(nost)ne skupnosti dejansko predstavljajo manjšinski delež prebivalstva; pri tem bi kot posebno značilnost "klasične" opredelitve "narodnih manjšin" lahko navedli obstoj "matične nacionalne države" izven meja države, v kateri manjšinska skupnost živi.

Čeprav pojem "narodna manjšina", ki sam po sebi sicer ne vsebuje diskriminacije določene skupnosti, glede na nekatere zgodovinske vsebine in razumevanja pojma "manjšina" ter urejanja položaja različnih manjšin v konkretnih družbah, po mnenju mnogih ni najbolj primeren - še zlasti v primerih, ko naj bi se uveljavil "pozitiven koncept" normativnega urejanja položaja manjšin. Pri tem kaže ugotoviti tudi, da sami pripadniki "narodnostnih manjšin", ko opredeljujejo svojo skupnost, vse pogosteje ne govorijo več o "narodni manjšini", ampak govorijo o svojih "narod(nost)nih skupnostih" - npr. o slovenski narodnostni skupnosti v Italiji, itd. S tem naj bi se že s samim poimenovanjem izognili možnim negativnim konotacijam in vsebinam, ki jih zaradi svojega konkretnega zgodovinskega pomena v posameznih okoljih in obdobjih lahko vsebuje pojem "manjšina".

V razpravah ob sprejemanju slovenske in jugoslovanske ustave leta 1974 se je prav iz tega razloga začel uporabljati termin "pripadniki italijanske oz. madžarske narodnosti v Sloveniji oz. Jugoslaviji ter njihove skupnosti", ki se je kasneje uveljavil v skrajšani obliki kot "italijanska, madžarska itd. narodnost in njihovi pripadniki". Ob avtomatični uporabi pojma "narodnost" se je v dobrih petnajstih letih v veliki meri izgubila tudi njegova prvotna vsebina.

V besedilu uporabljamo vse tri pojme, pri čemer pojem "narodna manjšina" uporabljamo največkrat v kontekstu, ki se nanaša na mednarodno (javnopravno) ureditev in na normativno ureditev v posameznih (konkretnih) državah, pojem "narodnosti" ob omenjanju sedanje slovenske in jugoslovanske normativne ureditve, kadar pa opredeljujemo "pozitivni koncept" uporabljamo pojma "narod(nost)na skupnost" ali "narodnost". (Pri tem pojem "narodnost" uporabljamo zlasti zaradi dejstva, da ga večinoma uporabljajo tudi pripadniki italijanske in madžarske narod(nost)ne skupnosti v Sloveniji, ko govorijo o svojih skupnostih).

2. TEMELJNA IZHODIŠČA: Pravice narod(nost)nih skupnosti bi morale biti nujno opredeljene že v državni ustavi. Za pripadnike narodnosti v Sloveniji bi bila lahko sprejemljiva tudi rešitev, da bi ob zajamčeni (minimalni ravni pravic v samem ustavnem besedilu problematiko položaja narod(nost)nih skupnosti podrobneje uredili v posebnem ustavnem zakonu. Ta naj bi podrobneje in konkretnije opredelil zaščito in zagotavljanje enakopravnih pogojev za narod(nost)ne skupnosti v Sloveniji, zlasti pa naj bi konkretiziral, kateri državni organi in organizacije so nosilci posameznih obveznosti ter opredelil njihovo odgovornost.

Ob pripravljanju nove normativne ureditve, pa bi bilo potrebno izhajati iz dveh temeljnih izhodišč:

1) Položaj, raven zaščite in uresničevanja pravic narodnosti, pa tudi odgovornost slovenske države ter njenih organov in organizacij (do teh obveznosti) ne smejo biti nižje in manjše, kot so bile v (do)sedanji ustavni in širši normativni ureditvi (zakonodaja, statuti občin, samoupravni predpisi itd.).

Pri tem bi bilo potrebno izhajati iz (že omenjenega) "pozitivnega koncepta", ki bi ga bilo potrebno v posameznih elementnih dopolniti in dograditi.

2) Pri sprejemanju normativne ureditve o položaju in zaščiti položaja narodnosti morajo posamezne narod(nost)ne skupnosti sodelovati kot enakopravni subjekti, brez soglasja katerih tovrstna ureditev ne more in ne sme biti sprejeta.

V času do sprejema nove ureditve na posameznih področjih, s katero se strinjajo (oz. se bodo strinjali) tudi predstavniki narodnosti, naj se uporabljajo zdaj veljavne določbe - ki se po potrebi in ob soglasju posameznih narod(nost)nih skupnosti in njihovih pripadnikov lahko prilagodijo novim pogojem in potrebam.

3. TEMELJNE VSEBINE IN VPRAŠANJA NOVE USTAVNE IN ZAKONSKE UREDITVE POLOŽAJA IN PRAVIC NARODNOSTI (NAROD(NOST)NIH SKUPNOSTI IN NJIHOVIH PRIPADNIKOV) V REPUBLIKI SLOVENIJI: Pri tem evidentiramo in navajamo nekatera temeljna vprašanja, ki se zastavljajo v zvezi z

vsebinsko in načinom urejanja položaja in pravic narodnosti (narod(nost)nih skupnosti) v Sloveniji. Gre zlasti za:

- vprašanje **specifičnosti vsake posamezne narodnostne skupnosti** ter upoštevanje (teh) njihovih specifičnosti v normativni ureditvi njihovega položaja in pravic;

- **teritorij** (ozemlje): vprašanje opredelitve avtohtonosti in teritorija (območja) avtohtone naselitve narodnosti; vprašanja aloktonosti;

- **jezik in simboli**: vprašanje enakopravnosti jezikov narodnosti na območju njihove avtohtone naselitve, pri čemer se zastavljajo tudi vprašanja opredelitve avtohtonega teritorija naselitve posamezne narodnostne skupnosti, na katerem mora biti dvojezičnost v celoti zagotovljena (toponomastika, javni napisi, uradovanje državnih in javnih organov, organizacij in služb itd.). Poleg tega se postavlja tudi vprašanje (enakopravne) rabe jezikov narodnosti pred državnimi organi in organizacijami ter javnimi ustanovami na ravni republike. Pomembno je tudi vprašanje simbolov posamezne narodnostne skupnosti ter ureditev in zagotovitev izražanja njihove narodnostne identitete z njimi;

- **šolstvo**: vprašanje enakopravnosti jezikov narodnosti v vzgojnem in izobraževalnem sistemu. Zlasti gre za vprašanje ustrezne ureditve šolstva, ki naj zagotavlja enakopraven položaj narodnosti in njihovih pripadnikov;

- **organiziranje in ustanove**: vprašanje ureditve avtonomnosti narodnosti glede njihovega družbenega, političnega ter kulturnega in društvenega organiziranja in delovanja ter ureditve odgovornosti in obveznosti slovenske države, da zagotavlja ustrezne pogoje za uresničevanje teh pravic;

- **javni mediji**: vprašanja obveščanja in obveščенosti narodnosti in njihovih pripadnikov (sredstva javnega obveščanja, založniška in izdajateljska dejavnost) ter zagotovitev ustreznih pogojev za avtonomijo in uresničevanje njihovih pravic na tem področju;

- **gospodarski položaj**: vprašanje oblikovanja in (specifičnega) položaja gospodarskih ustanov narodnosti, ki naj prispevajo tudi k ekonomski enakopravnosti narodnosti - kot enemu pomembnih pogojev za dejansko družbeno enakopravnost;

- **sodelovanje z matično državo**: opredelitev narod(nost)nih skupnosti kot subjekta ter njihove pravice in možnosti za (neposredno) sodelovanje z matico (matično državo svojega naroda);

- **politična participacija in soodločanje**: vprašanje zastopanja narod(nost)nih skupnosti (in njihovih pripadnikov) v republiškem (slovenskem) parlamentu ter širša ureditev njihovega sodelovanja v procesih družbenega in političnega odločanja. Konkretno gre za vprašanje ustreznih oblik in načinov soodločanja narodnosti v zadevah, ki neposredno zadevajo njihove pravice ter so zanje in za uresničevanje njihovih pravic vitalnega pomena, še zlasti pa je v zvezi s tem pomembna tudi ureditev njihovega enakopravnega sodelovanja pri sprejemanju nove ustave in ustavnega zakona;

- vprašanja **opredelitve pojma**: ali naj se v novi ustavni, zakonski in normativni ureditvi nasploh govorijo o "narodnih manjšinah", "narodnostih" ali o

"narod(nost)nih skupnosti" in o njihovih pripadnikih, oziroma v katerih primerih naj se uporabljajo posameznih pojmi:

- **romska skupnost:** vprašanja opredelitve in ureditve položaja Romov - romske skupnosti in njenih pripadnikov - v Sloveniji. Pri tem se zlasti postavlja vprašanje opredelitve Romov kot narodnosti;

- **obveznosti Republike Slovenije:** vprašanja opredelitve odgovornosti Republike Slovenije ter njenih organov, organizacij in ustanov za zagotavljanje in uresničevanje pravic in položaja narodnosti. Pri tem se ob opredelitvi neodvisnosti, samostojnosti in (polne) suverenosti slovenske države zastavlja tudi vprašanje uresničevanja ustreznih mednarodnih obveznosti. Itd.

UVODNI POZDRAVI

Dr. France Bučar: Izkoriščam to priložnost, da pozdravim ta zbor in mu zaželim uspešno delo. Hkrati dajem priznanje vaši pobudi, saj ste pravzaprav vi začeli s to nadvse pomembno tematiko.

Reči moram, da je vprašanje zaščite narodnih manjšin - kasneje bom povedal svoje stališče do tega termina - treba gledati prvič bolj v luči prihodnosti Evrope glede na Idejo, zaenkrat samo šele Idejo o zatonu nacionalnih držav kot konstruktu preteklega stoletja in drugič, da danes Evropa dobiva že drugačno podobo ali vsaj, da so zelo močni tokovi, da se Evropa preoblikuje v neko višjo stopnjo sestavljenosti, glede na to, da je kompleksnost družbe povezana tudi z notranjo diferenciacijo. S tega vidika je nacionalna država v bistvu nižja stopnja sistemske razvitosti neke družbe, kot pa lahko govorimo z vidika vizije, kakršna naj bi Evropa bila, ker se usmerja v višjo ali pa večplastno strukturiranost. Nacionalna država je samo ena izmed sistemskih ravni, ni pa edina, tako kot je bilo dosedaj. V zvezi s tem moram reči, da je problem ali pa odprto vprašanje že sam termin narodne manjšine. Gre za nek termin, ki me vselej v določeni meri vsaj iritira, če smem tako reči. Pojem narodna manjšina v bistvu pomeni, da pristajamo na ideologijo nacionalne države. Če opustimo idejo nacionalne države, s tem ideja nacionalne manjšine enostavno odpade. Že izraz nacionalna manjšina je v bistvu, če že ne degradirajoč, pa vsaj v neki meri izraz, ki pomeni določeno zaostalost v gledanju, predvsem pa tudi v razvoju. Zato mislim, da je treba vprašanje obravnavati prav s tega vidika nove Evrope, tudi kar zadeva narodnostne skupine. Če vzamem za primer recimo Italijane, Istrane italijanske narodnosti. Oni niso nikakršna manjšina, če jih gledamo s tega vidika. So avtohtoni prebivalci. In, če smem nekoliko v šali reči, so bili pred nami na tem teritoriju; razen, če vzamemo Borovo koncepcijo o Venetih, potem so kvečjemu naši konkurenti. No, vendarle šalo na stran. Moram reči, da je dejansko treba na tem področju ustvariti nove koncepte in poglede. Hkrati je treba poudariti še naslednje: naj ustava vsebuje še toliko kautel in posebnih določb glede zaščite manjšin, je vprašanje končno vendarle odvisno od celotnega duha in celotne klime, ki jo naj ustvari skupščina oz. kar je doslej manj uspešno urejala v Jugoslaviji ustava, da dosežemo dejansko enakopravnost manjšin - če še enkrat uporabim ta izraz, ki mi nikakor ne leži. Moram namreč priznati, da imam nekoliko slab občutek, celo nekoliko občutek krivde

nasproti Italijanom v Istri; ne zaradi hotene politike, ki bi bila proti njim, ampak zaradi celotne klime in družbene ureditve, ki jo je sprožila prejšnja ustava, ki je praktično vsaj v svojih končnih posledicah škodovala sleherni manjšini, tako narodnostni kot vsaki drugi. In v takem primeru je nujno, da so bile vse manjšine na slabšem, kot bi sicer bile v neki demokratični ureditvi. Če hočemo resnično zaščititi ljudi, ki govorijo drugačen jezik, - kar je najbrž več ali manj skoraj vse, kar nas razlikuje, če nekoliko pretiravam, - potem mislim, da tega namena nikakor ne dosežemo samo z različnimi ustavnimi kautelami, ampak predvsem s celotno drugačno demokratično naravnostjo države. Upam, da bomo prav to, ta cilj, dosegli s to ustavo; vsaj skušamo ga doseči.

Tone Peršak: Mislim, da je ta razprava organizirana v pravem času. Ravno zdaj, kot veste, se tako rekoč začinja javna razprava v zvezi z osnutkom nove slovenske ustave in glede na to je sklic te razprave gotovo smotrni. Obenem bi rekel še to, da seveda vsi pričakujemo, da bo tudi ta razprava prispevala k temu, da bo položaj obeh narodnosti s slovensko ustavo čim bolj ustrezno urejen, v skladu s standardi, ki veljajo za najbolj demokratična okolja na svetu. Ocenjujem, da ta okrogla miza lahko bistveno prispeva k temu, da bo ta ustava taka, da bomo lahko vsi z njo zadovoljni, tudi ponosni nanjo. Mislim tudi, da Slovenci probleme narodnosti oz. manjšin gotovo lahko razumemo. Skozi vso zgodovino smo bili pravzaprav v najrazličnejših političnih kombinacijah tudi sami vedno neke vrste manjšina in imamo najbrž občutek za te probleme tako rekoč vrojen. Poleg tega bodo deli našega naroda tudi po dokončni konstituciji slovenske države še vedno živeli kot manjšine v treh sosednjih državah in sam zagovarjam načelo, da moramo mi omogočiti vsem manjšinam pri nas najmanj toliko pravic, kot jih zahtevamo za Slovence. Ne gre za to, da bi hoteli biti za zgled ali, da bi terjali reciprociteto ali kakršnokoli trgovino s pravicami, ampak gre za osnovna načela demokracije v imenu katere se vse to, kar se danes v Sloveniji dogaja, dogaja. To govorim zaradi tega, ker smatram, pravico do svobodnega izražanja nacionalne pripadnosti in delovanja v tem smislu za eno najpomembnejših človekovih pravic. Položaj narodnosti ocenjujem kot eno ključnih vprašanj slovenske države, ne glede na to, kakšna bo perspektiva Evrope in tudi sam upam, da bo taka, kot je to opisal dr. Bučar. Interesi so po mojem mnenju pri tem vzajemni. Naš skupni interes je, da bi bila ta država, ki se danes oblikuje in si ustvarja svoj temelj tudi s to ustavo, politično stabilna in pogoj za to je, po mojem mnenju tudi zadovoljstvo oz. urejen položaj pripadnikov narodnosti in obratno. Interes narodnosti je stabilna slovenska država, v kateri bo mogoče zagotoviti te pravice. Ker smo najbrž vsi zainteresirani za to, ocenjujem ta zbor, kot rečeno, za zelo pomemben in dognanja te razprave kot pomembna za vse nas in zlasti za ustavno razpravo, ki se, kot rečeno, začinja predvidoma v petek.

Dr. Janez Dular: Čisto na kratko bi tudi jaz pozdravil tole okroglo mizo. Mislim, da je tematika več kot pomembna, občutljiva in vredna razprave. Zasedba se mi zdi ustrezna, saj se tu srečujemo zastopniki politike, stroke in pa predvsem prizadeti in se tako uresničuje tisto, kar sicer pogosto lahko ostane floskula: da je narodnost subjekt pri obravnavanju vprašanj, ki jo neposredno zadevajo. Ne bi se spuščal v vsebinska vprašanja, razgrnila sta jih v bistvu že govornika pred

menoj. Zdi se mi samo pomembno poudariti, da si organizacijo tele okrogle mize lahko vendarle razlagamo kot znamenje, da se Inštitut za narodnostna vprašanja kot njen organizator nekako izkopava iz svoje krize in spet nekako dohaja dogodka. In to me veseli.

Roberto Battelli: Pozdravljam to iniciativo, ki se mi zdi izredno pomembna ravno v tem trenutku, ko se piše nova ustava Republike Slovenije. Ta bo nedvomno izjemno pomembna tudi za obe avtohtoni narodnostni skupnosti. Stvari, ki bodo tu obravnavane so pomembne za kvaliteten dvig demokracije v naši deželi. Kot je že povedal minister Dular je zelo pomembno, da smo se na tej okrogli mizi sešli pripadniki narodnostnih skupnosti, najbolj kompetentni strokovnjaki za te probleme, najvišji predstavniki Skupščine in odgovorni za te probleme v izvršnem svetu; prav tako bi izrazil zadovoljstvo zaradi številne prisotnosti medijev na tem dogodku, saj vemo, da je eden največjih problemov narodnih skupnosti prav pomanjkljiva informiranost širše javnosti o dejanskem stanju in dejanskih problemih, ki zadevajo manjšinske skupine.

UVOD

DR. MIRAN KOMAC

Položaj narodnih manjšin (narodnosti) v Sloveniji odslkava navidezno paradoksalno situacijo: razvejana zakonodaja (kar je mogoče razbrati tudi iz priloženih gradiv), ob sočasni prisotnosti asimilacijskih procesov (vsaj v sferi narodno identitetne zavestnosti). Zdi se, da je razrešitev tega protislovja možna, če izhajamo iz pojma "sožitja": to je bilo pojmovano v smislu skladnosti medsebojnih odnosov med pripadniki večinskega naroda in narodne manjšine ter kot odsotnost konfliktnosti. Zanikanje protislovnosti kot gibalna razvoja odnosov (procesov) med različnimi etničnimi skupinami pa je pomenilo predvsem to, da je bilo "sožitje" opravljeno na škodo narodnih manjšin.

Če želimo namesto asimilacije uvajati sodobne procese deasimilacije ter preprečiti, da bi se narodne manjšine sprevrgle v folklorno sestavino Republike Slovenije, je potrebno pojmu sožitja dodati nove vsebine: obravnavati jo velja kot odnose (proces) ko dva različna, v našem primeru etnična organizma, živita v skupnosti, ki je za oba koristna. V luči tega dejstva se nam zavarovanje sklopa posebnih pravic narodnih manjšin kaže kot nujna oblika izenačevanja razvojnih startnih osnov med pripadniki različnih etničnih skupnosti (večinske in manjšinske) in ne privilegiranja določenih segmentov populacije v državi. Ko se iz teh izhodišč skuša opredeliti koncept narodno manjšinskega etnorazvoja (z ustreznimi refleksijami v sferi zakonodaje) bi morala razprava zaobseči vrsto problemskih sklopov, ki jih v drugih okoljih prepoznavamo s sintagmo "globalnost zakonodaje".

Razmišljanja bi veljalo začeti že s pojmovnim aparatom, saj obstaja izjemno "bogastvo" pojmov in izrazov za vrednostno sorodne ali celo enake pojave. Velja opomniti, da so poiskusi uvajanja nove terminologije (narodnost, itd.) želeli že v sferi deklarativnosti opraviti z družbeno podrejenostjo in marginalnostjo etničnih manjšin, toda žal se je ta deklarativnost zasedrila na mnoga konkretna problemska področja življenja manjšin, kar je še povečevalo procese izgubljanja narodne identitete.

Seriozna razprava o procesih deasimilacije v obdobju prihajajoče postmoderne družbe terja ponovno ovrednotenje vsaj sledečih problemskih sklopov:

1.) **teritorij**: vprašanja avtohtonosti in aloktonosti ter v tem okviru še migracijskih procesov, kar v osnovi vodi v razpravo o možnostih preseganja sedaj obstoječega "rezervatnega" tipa zaščite, ki je inkompatibilen s sodobnimi mobil-

nostnimi potrebami. V primeru obeh narodnih manjšin v Republiki Sloveniji pa tudi upoštevanje njunih specifičnosti; to velja še prav posebej poudariti v primeru italijanske manjšine, ki jo je potrebno (ne glede na bodoče državno urejanje v Jugoslaviji) obravnavati kot enovito skupnost razdeljeno med dve Republikli.

Njeno kakršnokoli razkosanje s posledico onemogočanja komunikacij in prostega pretoka njenih pripadnikov, bo imelo tragične posledice predvsem za italijansko manjšino v Republiki Sloveniji - le nekaj generacij bi jo ločilo do fizičnega izginotja;

2.) **število:** statistični trendi zmanjševanja pripadnikov etničnih skupin vplivajo na premike v etnični sestavi narodnostno mešanega ozemlja; v tem okviru velja opozoriti na nevzdržnost korelacij med številom pripadnikov manjšin ter obsegom kolektivnih pravic, ki naj bi jih bila narodna manjšina deležna;

3.) **jezik:** je zagotovo najpomembnejši zunanji pokazatelj obstoja različnih etničnih populacij. Za obstojnost, rabo ter veljavo jezika narodnih manjšin je resda pomembna njegova obča družbena veljava, vendar je prav tako res, da je raba jezika manjšin v javnem življenju nujno potrebna spodbud preko ustreznih zakonskih določb;

4.) **kultura:** v tem trenutku bi veljalo predvsem razmišljati o pravici do ohranjanja in razvoja narodno manjšinskega kulturnega premoženja preko dejavnosti, ki so za to skupnost značilne, pri čemer se mora ta pravica uveljaviti ob ustrezni podpori državnih oblasti. V nekem smislu mejni pojem med jezikom in kulturo opredeljujemo toponomastiko, to velja seveda obravnavati tudi kot javno dvojezično poimenovanje, vendar tudi, če že ne predvsem kot ponoven povratek k izvornim krajevnim, ledinskim, itd. imenom, ki so pogosto nastali pred prevlado sedanjega dominantnega naroda na tem ozemlju. Vzpostavitev dominantnosti pa je očitno terjala (vsaj vizuelno) prekinitev kulturne tradicije. To dejstvo nas opominja, da bi bila analiza

5.) **zgodovinskega spomina** narodnih manjšin še posebej relevantna, gre za potrebo po zavarovanju zoper različne oblike "uspomeničenja" preteklosti, kar vselej z vnašanjem sodobnih političnih teženj deformira resnično obliko zgodovinskega spomina, največkrat s strani večinskega naroda na škodo manjšin, kakor se je pred časom lepo izrazil akademik Grafenauer;

6.) **ekonomska struktura** narodnih manjšin je lahko nadvse zanimiva, vendar istočasno tudi polemično področje tedaj, ko skušamo povezovati obstoj manjšin s posebnimi manjšinskimi gospodarskimi organizacijami. V najširšem pomenu besede bi ta problemski sklop veljalo opredeliti kot pravico pripadnikov manjšin do skladnega družbenega in gospodarskega razvoja naselitvenega prostora ob priznanju pravice predstavnikom manjšin po polni soudeležbi pri odločitvah, ki zadevajo gospodarjenje s prostorom;

7.) **medetnični odnosi** so nadaljni pomemben sklop, ki bi ga veljalo obravnavati na tej okrogli mizi. Tako bi lahko govorili o razmerju med sklopom disjunktivnih in konjunktivnih procesov, o možnostih izgrajevanja kulturnega pluralizma, itd.. Slednjega ni mogoče doseči brez zagotavljanja,

8.) **ustrezne zastopanosti** pripadnikov (predstavnikov) manjšin v tistih in-

stitucijah sistema, ki odločajo o temeljnih vprašanjih povezanih z življenjem in dejavnostmi narodnih manjšin; zdi se, da je to eno izmed ključnih vprašanj v prehajanju manjšin od procesa/stanja marginalnosti k manjšinam kot subjektov lastnega razvoja;

9.) ustrezno razvejani ter s strani države večinskega naroda omogočeni odnosi **med narodno manjšino in državo matičnega naroda** nedvomno dopolnjujejo pozitivno korelacijo med že omenjeno participacijo manjšin ter izgrajevanjem njihove subjektivitete;

10.) iz zgoraj zapisanega je mogoče razbrati, da je vloga države večinskega naroda (**oziroma njene obveznosti**) ključna pri koncipiranju in uresničevanju etnorazvoja narodnih manjšin;

11.) in ne nazadnje bi razprava na okrogli mizi morala zaobseči še vprašanja izgrajevanja, ohranjanja ter izgubljanja **narodne identitete**, kakor tudi analizo vloge posameznih medijev: začevši s šolo, kulturnimi društvi, političnimi organizacijami, sredstvi množičnega obveščanja, cerkve, delovnega okolja, itd..

Kljub vsej shematičnosti prikaza posameznih problemskih sklopov je kaj lahko zaključiti, da bi lahko v vsakem od navedenih elementov pripravili posebno "okroglo mizo". Glede na to, da smo se odločili za enodnevni posvet, smo iz celotne problematike "izločili" dva temeljna vsebinsko zaokrožena sklopa, katerih razrešitev se zdi ključna v procesu izgrajevanja in ohranjanja položaja narodnih manjšin kot subjektov lastnega razvoja:

a.) **Participacija narodnih skupnosti in obveznosti države**, v okviru katerega naj bi obravnavali zlasti sledeča vprašanja:

- subjektiviteta narodnih skupnosti (narodnih manjšin)
- vključenost narodnih manjšin v procese odločanja; inštituti, mehanizmi in oblike participacije
- samoupravno organiziranje narodnih manjšin
- obveznosti države za urejanje in uresničevanje sklopa posebnih pravic narodnih manjšin in narodnih skupnosti,

b.) **Narodnostna identiteta in avtonomija** s sledečimi subkategorijami:

- avtohtonost narodnih manjšin in narodnih skupnosti
- narodnostno manjšinska identiteta
- regionalizem v Republiki Sloveniji in avtonomija narodnih manjšin
- vzgoja in izobraževanje pripadnikov narodnih manjšin s posebnim poudarkom na šolskem sistemu
- založništvo, informiranje in sredstva množičnega obveščanja
- stiki manjšin z matičnimi narodi in njihovimi državami.

REFERATI

MAG. MILAN GASPARI

O KONCEPTU VARSTVA NARODNOSTI (NARODNIH MANJŠIN) V REPUBLIKI SLOVENIJI

Vsekakor je potrebno pritrditi uvodnim besedam v vabilu k udeležbi okrogle mize o "urejanju, uresničevanju in varstvu pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji". Stanje prav gotovo ni "idealno" kot tudi ni idealno drugod po svetu, tudi ne v nekaterih državah, po katerih se v zadnjem času pogosteje zgleđujemo in kot ni idealno na področju uresničevanja in varstva človekovih svoboščin in pravic sploh. Zato je skoraj neizogibno, da se občasno temeljito preučí tako ureditev kot tudi stanje; dobrodošlo je tudi preverjanje obojega z vidika različnih konceptov, saj lahko prispeva k realnejši oceni, načeloma pa tudi lahko k širitvi možnosti izboljšanja.

V svojem prispevku se deloma naslanjam na teze za razpravo (14., 15. in 18.9.1990), ki jih je pripravil Mitja Žagar. V njih kot temeljno vprašanje izpostavlja problematiko dveh pristopov. Označuje ju kot "negativni" oziroma "pozitivni" koncept normativnega urejanja vprašanja položaja in pravic narodnostnih skupnosti. Taka označitev je seveda lahko sporna in je zato razumljivo, da je v tezah za razpravo označena pogojno, z navednicami. Sporna je lahko predvsem zaradi tega, ker tudi "negativni" pristop ni negativen v smislu, v kakršnem pač to besedo običajno uporabljamo, saj zagotavlja promocijo, izvedbo in varstvo pravic na določeni ravni. Vprašanje je seveda ali je ta raven, po obsegu in vsebini, zadostna oziroma ustrezna. Merilo zadostnosti oziroma ustreznosti pa je lahko le dejanski položaj posamezne narodnostne skupnosti. Priznam pa, da mi je taka označitev blizu, saj se približuje mojemu razumevanju pojmovanja "negativne" in "pozitivne" svobode oziroma določene, pravicam "negativnega" in "pozitivnega" (aktivnega) statusa.

Sam se zavzemam za koncept "pozitivnega" položaja narodnostnih skupnosti. Skušal bom na kratko, v skopo odmerjenem obsegu, odgovoriti na vprašanje, kaj razumem pod navednico "pozitivni koncept" in katere so njegove pogloblitve značilnosti.

Prvo vprašanje, ki se mi zdi pomembno, je vprašanje odnosa ustavne ureditve do individualnih in kolektivnih pravic. V zadnjem času je pri nas, vsaj deklarativno, močnejši celo odločilni poudarek na individualnih pravicah. To je razu-

mljivo, saj so bile v prejšnjem obdobju, vsaj nekatere, tako v ureditvi, kakor tudi v izvedbi, zapostavljene. Vendar pa bi bilo napačno, če bi zanemarili ali zapostavljali kolektivne pravice sploh, pravice narodnostnih skupnosti pa še posebej¹. Posameznik je v sodobnosti obsojen na mrežo organizirane eksistence, ki pa ne more izraziti oziroma izčrpati njegovega bistva. Individualnost posameznika se žal zmore uresničevati v glavnem le še v skupini, zvezi, združenju, ki jim pripada, torej v glavnem le kolektivno. Zato se strinjam z vse pogostejšimi opozorili², da so te skupine, zveze, združenja potrebni svobode in da tudi svoboda potrebuje njihov avtonomen vpliv. Zato je potrebno njihovo svobodo zavarovati, tudi z ustavo. Ta potreba je še toliko bolj izpostavljena, če gre za manjšinske skupnosti, ki se praviloma stalno razlikujejo od večinskih; med njimi so tudi narodnostne skupnosti. V teh primerih se tudi zelo jasno izkazuje, da je posameznikov položaj ogrožen le zaradi tega, ker je pripadnik manjšinske skupine. Ustavno varstvo je v tem primeru torej potrebno tako posamezniku, kot tudi skupini, ki ji pripada.

Morda bi bilo ustrezno vprašati, ali so tovrstna opozorila v tem trenutku potrebna. Menim, da so, čeprav kaže, da položaj narodnostnih skupnosti pri nas, v primerjavi s sedanjo ureditvijo, ni pomembneje ogrožen. Euforični premik k individualnosti pri nas namreč lahko, morda res samo kratkoročno, vzdržuje ozračje nestrpnosti, netolerantnosti do drugačnih. Posledice tega so lahko občutne prav pri dejanskem položaju narodnostnih skupnosti. Obrnjenost k sebi in omejevanje odprtosti do drugih zmanjšuje razumevanje in naklonjenost do drugačnosti, s tem pa tudi razumevanje za tak koncept ustavne ureditve, ki varuje in podpira družbeno pluralnost, tudi etnično. Močno izražena individualnost pa po drugi strani prispeva tudi k temu, da koncept centralizirane ureditve pridobi več zagovornikov. "Močna" država naj pač odtehta "vrtičkarsko" zasebnost, da bi bilo njeno delovanje bolj učinkovito.

Kot začetni element "pozitivnega" koncepta, torej izpostavljam ustavno varstvo narodnosti kot skupnosti v smislu varstva njihovega obstoja in dejavne pojavnosti v javnosti. Drugi tovrstni element je ustavno varstvo samoupravne avtonomnosti teh skupnosti, saj je pogoj, da postanejo pomemben dejavnik lastnega obstoja in razvoja. V tem pogledu in do te ravni pa ustavna ureditev ne presega ustavnih jamstev za vse skupnosti "civilne družbe" in se tudi ne razlikuje bistveno od "negativnega" koncepta, morda z izjemo, da se ne nanaša le na posameznika in šele prek njega na skupnost, ki ji pripada, temveč tudi neposredno na skupnost in da nujno vključuje tudi svobodo javnega delovanja te skupnosti.

Eden od osnovnih elementov razlikovanja obeh konceptov pa je v možnosti samorazvoja narodnostnih skupnosti. Čim bolj je popoln, tem bolj se narodnostna skupnost lahko približa položaju matičnega naroda, katerega usoda naj bi bila v celoti v njegovih lastnih rokah. Ohranja se tudi dediščina skupnega življenja

¹ Opozoriti velja, da prav sedaj močno poudarjamo "kolektivno" pravico naroda do samoodločbe.

² Na primer Elsfeld, R.: Pluralizam izmedju liberalizma i socializma, Naše teme 5/1990, Zagreb, str. 1070

prejšnjih rodov, s tem prostovoljno sprejema in podpira obstoječo etnično pluralnost, kar praviloma omiljuje napetosti ali celo konflikte. V sedanjih razmerah pa to tudi utrjuje uspešnost predstavitve večinskega naroda na evropski in svetovni sceni. Namera, da narodnostne skupnosti prevzamejo soodgovornost za lasten obstoj in razvoj, pa terja posebna zagotovila, ki naj to omogočijo.

Vse dolje, dokler bo mednarodno javno pravo temeljilo na načelu suvernosti držav in s tem na načelu nevmešavanja v njihove notranje zadeve, pa čeprav ob vse obširnejših in vsebinsko bolj obvezujočih zagotovilih obstoja manjšin, tudi odgovornosti posameznih držav za obstoj manjšin ni mogoče zanikati. Poleg tega zavest o potrebnosti in dragocenosti družbene pluralnosti, ki se širi in utrjuje, potrjuje to odgovornost in s tem tudi skrb vsake države, da tudi svojo etnično pluralnost ohranja in podpira. Zato je ustrezno govoriti le o soodgovornosti narodnostnih skupnosti za lasten položaj. Ta soodgovornost pa je lahko le nominalna, če je država ne omogoča in ne podpira.

Dosledna izvedba takega koncepta pa zahteva, da se o vprašanih, odločilnih za obstoj in razvoj narodnostnih skupnosti, večina in manjšina sporazumevala; nobena odločitev te vrste ne more biti sprejeta proti volji narodnostne skupnosti. Preglasovanje ne sme biti način odločanja o tovrstnih vprašanih. Narodnostne skupnosti naj bodo torej vključene v politično odločanje. Sedanja ureditev nam glede tega ponuja dve možni izvedbi: zagotovitev zastopanih predstavnikov narodnostnih skupnosti v skupščini ali (in) soodločanje narodnostnih skupnosti. Zavzemam se za ohranitev tega načela, pri čemer so morda možne tudi drugačne izvedbe, ki pa ne bi smele ogroziti njegove uresničitve.

Vsaj deloma je to vprašanje povezano z zasnovo celotne bodoče ureditve Republike Slovenije, glede tega namreč, ali bo centralizirana ali decentralizirana. V zadnjem času je bilo sproženo vprašanje regionalne avtonomije, ki ima v Sloveniji svojo tradicijo in družbeno podlago. Na podlagi splošnih prednosti, ki jih smotno decentralizirana ureditev lahko nudi, lahko sklepamo, da bi tudi relativna regionalna avtonomija na narodnostno mešanih območjih ob trdnih ustavnih in zakonskih zagotovilih pravic narodnostnih skupnosti in njihovih pripadnikov najbrž lahko prispevala k nadaljnjemu izboljšanju njihovega položaja, in ne obratno.

Ob podpori navedenih elementov "pozitivnega" koncepta urejanja položaja narodnostnih skupnosti naj omenim še vprašanje, ali naj ureditev popolnoma enako obravnava vse narodnostne skupnosti ali ne. Menim, da na to vprašanje odgovarja že smiselna izvedba osnovnih elementov tega koncepta. Cilj je zagotoviti vsem narodnostnim skupnostim njihov obstoj in razvoj. To pa zahteva vsaj deloma različno ureditev vsaj zaradi dveh razlogov: vse narodnostne skupnosti niso v enakem dejanskem položaju; sicer pa, če naj narodnostne skupnosti soodločajo o zanje bistvenih vprašanih, potem že zaradi izvedbe tega načela realno obstoje možnosti deloma različne ureditve. Tudi sedaj je položaj Madžarov in Italijanov glede osnovnega šolstva pri nas različno urejen, pa mi ni znano, da bi kdo tej različnosti oporekal s stališča enakosti obeh narodnostnih skupnosti.

Morda se bo v razpravah izpostavilo tudi vprašanje imenovanja narodnostnih skupnosti. To vsekakor ni najbolj pomembno vprašanje, vendar je vsaj deloma

povezano s konceptom urejanja. Pritrditi kaže oporekanju izraza "narodnost" kot ne najbolj primernemu. Prav tako pa tudi izraz "narodna manjšina" po mojem mnenju vzbuja pomisleke, tako načelne (ni primeren konceptu narodnostne skupnosti kot subjetu pa tudi ne relativnosti razmerja večina - manjšina, saj vsako narodnostno skupnost, ne glede na okoliščine, za stalno označuje kot manjšinsko) kot tudi semantične (pojem manjšine lahko razumemo v razmerjih njene podrejenosti in marginalnosti). Najbolje bi bilo, da se narodnostne skupnosti same odločijo o svojem imenu.

Svoja pričakovanja glede bodoče ustavne ureditve bi strnil takole: raven bodočih ustavnih zagotovil naj ne bo nižja kot je sedanja; spremembe naj bodo sprejete ob soglasju narodnostnih skupnosti. Če bi ohranili raven sedanjih ustavnih zagotovil, tudi ni potrebna obširna razprava o konceptu varstva narodnostnih skupnosti, saj je ob taki odločitvi koncept nedvoumen.

DR. CIRIL RIBIČIČ

Najprej želim čestitati Inštitutu, da je uspel v kratkem času pripraviti to posvetovanje, ki je izredno aktualno. Poslebej zato, ker delim mnenje, da gre za pomembno področje utrjevanja demokratičnih odnosov v Sloveniji. Ni sporno, da danes v Sloveniji uveljavljamo, uporabil bom klasičen pojem, bolj poudarjeno "nacionalno državo", slovensko nacionalno suverenost, pripravljamo ustavo suverene Slovenije, zasnovano na neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe. Zato je s tega vidika odnos do narodnosti **eden od preizkusnih kamnov, kakšna bo stopnja demokratičnosti znotraj te suverene države**. Jaz menim, da so bile zelo pogumne besede dr. Franceta Bučarja o omejenem pomenu "nacionalne države" v sodobnih razmerah. Na drugih strani pa se pripravlja v skupščini in ustavni komisiji ustavo, ki se v preambuli sklicuje samo na slovenski narod, v 1. členu pa opredeljuje republiko kot državo, ki temelji na suverenosti slovenskega naroda. Ne v preambuli in ne v 1. členu se recimo narodnosti sploh ne omenjajo. Eno so torej teoretična razmišljanja in sodobni tokovi svetovne politične misli, nekaj drugega pa je dejansko stanje in gibanje političnih tokov v Sloveniji.

Zlasti se mi zdi, da je nesprejemljiva naslednja teza, ki je vse bolj popularna tudi pri nas. Gre za napačno prepričanje, da se z demokratizacijo siceršnjih odnosov avtomatično rešujejo tudi problemi narodnosti, narodnih manjšin itd. Mislim, da demokratizacija, ki je sama po sebi dosežek, nikakor ne more nadomestiti **posebnega varovanja in posebne skrbi za narodne manjšine, narodnostne in etnične skupnosti ter narodnosti**, kot smo jih do sedaj imenovali. Izhajati moramo od tega, da slovenske suverenosti ne ogrožajo Italijani in Madžari, ne ogrožajo tisti, ki delajo in živijo pri nas, pa niso Slovenci, ne ogrožajo Romi in da zaradi tega tudi **slovenske suverenosti ne gre uveljavljati na njihov račun**. In ravno ta nevarnost, da bi se uveljavljala na njihov račun, je povsem realna in se je pokazala tudi v gradivih in razpravah o novi ustavi Slovenije.

Prvo gradivo za novo ustavo in prve polemike v javnosti govorijo na primer o tem, naj ustava sploh ne omenja italijanske in madžarske narodnosti, ampak naj o tem govori poseben ustavni zakon. Takšno stališče ni sprejemljivo in razumljivo, zastrepnja mednacionalne odnose v Sloveniji. Moram reči, da je sedaj situacija že boljša. Toda do tega je prišlo na podlagi organiziranega delovanja obeh narodnosti

samih in drugih, ki smo menili, da jim moramo dati posebno podporo. Danes vse bolj prodira spoznanje, opozoril bi, da se je temu stališču pred dnevi priključil tudi Dimitrij Rupel, **da ne gre zmanjševati ustavnih pravic italijanske in madžarske narodnosti**. To je pravo stališče. Po mojem mnenju ne pomeni, da bi morali narodnosti omenjati v enakem obsegu po številu in obsegu določb, ampak bi morale narodnosti imeti pravice, ki so v veljavni ustavi oz. po pomenu enake pravice.

Po 1. členu gradivo za novo ustavo Republike Slovenije govori o Sloveniji kot državi, ki temelji na neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe. Niti v preambuli niti v tej uvodni določbi, ki opredeljuje republiko, narodnosti niso omenjene. To je zelo daleč od stališča, da naj bi ostali ustavni položaj in pravica narodnosti na dosedanji ravni. Predlagam rešitev, po kateri bi v preambuli ustave spregovorili tako o samoodločbi slovenskega naroda kot o posebnem položaju, ki se v Republiki Sloveniji zagotavlja narodnostim. To, da je Republika Slovenija država, kateri daje temeljno obeležje slovenski narod, ne more biti sporno. Toda to je na nek način **predustavno vprašanje**. Predustavno v tem smislu, da ustava samostojne in suverene slovenske države sploh ne bi bila mogoča, če slovenski narod ne bi uspel uveljaviti svoje pravice do samoodločbe. Definicija republike v veljavni ustavi Republike Slovenije se sklicuje na samoodločbo, posebej pa omenja tudi italijansko in madžarsko narodnost. Takšna rešitev izhaja iz veljavne ustave SFRJ in iz dejstva, da je republika pač le ena od republik oz. federalnih članic (enot) zvezne države. V prizadevanjih, da se samostojnost republike bolj poudari, je bilo razumljeno in smiselno jasno opredeliti pravico do samoodločbe, njeno celovitost, trajnost in neodtujljivost, kar je bilo storjeno z ustavnimi dopolnili. Ob sprejemanju nove ustave samostojne Republike Slovenije bi bilo zato boljše, če bi bilo to predustavno vprašanje razrešeno že v preambuli k novi ustavi, skupaj s posebnim ustavnim položajem narodnosti. V tem primeru bi lahko v uvodni člen normativnega dela zapisali definicijo Republike Slovenije, ki bi bila na ravni sodobnih demokratični ustav. Mislim na opredelitev republike kot države, ki temelji na suverenosti, svoboščinah in pravicah vseh njenih državljanov. Torej vseh državljanov, ki v njej živijo, ne glede na njihovo nacionalno ali drugo pripadnost. S takšno rešitvijo bi jasno izrazili težnjo, da je središče nove ustave posameznik s svojimi svoboščinami in pravicami in enakopravnost vseh državljanov Republike Slovenije. Takšna rešitev bi bila ustrezna podlaga za stališče, ki je bilo izraženo na tem posvetu o neprimernosti izraza "narodna manjšina". Vendar opozarjam, da se v gradivu za novo ustavo dosledno uporablja ravno ta pojem, razen v tistih alternativah, ki sta jih pripravili obe narodnosti sami.

HAJOS FERENC
SOODLOČANJE NARODNOSTI - PRAVNI ASPEKTI

V postopku sprejemanja nove ustave Republike Slovenije, ko je pripravljeno delovno besedilo osnutka nove ustave, je glede položaja in pravic narodnostnih skupnosti izredno pomembno razčistiti nekaj najpomembnejših teoretičnih izhodišč.

Temeljno vprašanje je, ali bo nova ustava obravnavala avtohtono madžarsko in italijansko narodnostno skupnost kot poseben družbeni subjekt, kot jo obravnava sedaj veljavna ustava Republike Slovenije, ali pa ne. Od odgovora na to vprašanje je odvisen odgovor na vrsto drugih vprašanj, ki se v zvezi s pravnim položajem teh skupnosti postavljajo. V kolikor bi se namreč odločili za koncept, po katerem so subjekt pravic le posamezni pripadniki teh narodnostnih skupnosti, posebnih narodnostnih pravic v ustavi ne bi bilo treba urejati in bi zadostovala podrobna ureditev pravic in svoboščin človeka in državljana v skladu z mednarodnimi konvencijami.

Tak koncept ustavne ureditve pa ni sprejemljiv iz vrste razlogov. Dosedanja ustavna ureditev v Republiki Sloveniji namreč ob individualnih priznava in ureja tudi kolektivne narodnostne pravice. Sedaj, ko se vse več držav v svetu odloča za tak koncept urejanja narodnostnih pravic in ga zasledimo tudi v vedno večjem številu mednarodnih dokumentov, oziroma predlogov teh dokumentov, bi bilo popolnoma neracionalno odločiti se za korak nazaj in raven zaščite narodnosti, ki v sedaj veljavni ustavi - lahko si dovolim uporabiti oceno - presega evropsko raven, spravili znatno pod to raven.

Logično iz gornjih razlogov sledi sklep, da mora nova ustava ob individualnih pravicah človeka in državljana vsebovati tudi temeljna določila o posebnih pravicah narodnosti in da se v ustavnem zakonu ter v ostalih zakonih in podzakonskih aktih uredi le konkretnizacija zagotavljanja in izvajanja teh pravic.

Položaj narodnostnih skupnosti, kot posebnih družbenih subjektov, je možno v celoti zagotoviti izključno le na ta način, da se jim ob ostalih posebnih pravicah zagotovi tudi ustrežna participacija v političnem in družbenem odločanju o vprašanih, ki so za obstoj in razvoj narodnostnih skupnosti bistvenega pomena.

Amandma XXXVI. tč. 6 sedaj veljavne ustave Republike Slovenije zagotavlja ustrezno zastopnost pripadnikov italijanske oziroma madžarske narodnosti v

skupščinah občin, kjer ti narodnosti živita ter v republiški skupščini, kjer morata ti narodnosti imeti vsaka vsaj po enega delegata v vsakem zboru.

Formalno zastopstvo in na ta način tudi sodelovanje pri odločanju je tako na občinski kot na republiški ravni zagotovljeno. Odprti pa ostaneta dve vprašanji bistvenega pomena:

- ali in kako ima narodnost na ta način možnost vplivati na tiste odločitve, ki so bistvenega pomena za njen razvoj in obstoj ter
- ali je zagotovljena polna legitimnost izvoljenih predstavnikov narodnosti?

Na prvo vprašanje je odgovor iz pravnega aspekta negativen. Predstavniki narodnosti v skupščinah na obeh ravneh v sistemu večinskega odločanja ne morejo imeti neposrednega vpliva na odločitve. O tem problemu bo v novi ustavni ureditvi potrebno nujno razmisliti in poiskati ustrezne instrumente in načine, ki naj bi omogočili pri odločanju o teh vprašanjih neposreden vpliv narodnosti. Razmišljanje o možnih rešitvah zaradi omejenosti obsega te razprave vanjo ne spadajo, v Evropi pa že lahko najdemo sisteme, ki bi lahko poslužili za vzorec pri ureditvi tega vprašanja. Na občinski ravni je problem podoben, vendar se ob predvideni novi ustavni ureditvi pokaže v popolnoma novih in širših dimenzijah. Ob predvidenem enodomnem sistemu, močni centralizaciji odločanja na republiški ravni in popolnoma spremenjeni funkciji lokalne samouprave se v ospredje postavi zlasti smisel in možnost soodločanja samoupravnih narodnostnih skupnosti, ki so sedaj kot četrti zbor občinskih skupščin in tako konstitutivni del skupščinskega sistema pri določenih vprašanjih vključene v sistem sprejemanja odločitev. Nesprejemljivo je, da bi te skupnosti izgubile sedanje pristojnosti v sistemu odločanja, ker bi to imelo nepopravne posledice za razvoj in varstvo narodnostnih pravic pa tudi za enakopravno integriranje narodnostne skupnosti v sistem odločanja. Zaradi tega bo treba poiskati nove oblike, vsebine in ravni sodelovanja in soodločanja teh skupnosti.

V tem sklopu velja omeniti tudi vključitev predstavnikov narodnosti v organe predsedstva oziroma v novi ustavi predvidenega predsednika Republike Slovenije. Sedaj so predstavniki narodnosti prisotni v nekaterih organih predsedstva, v novi ustavi pa, zlasti če bo sprejet kombiniran predsedniško - skupščinski sistem, bi bilo nujno določiti zastopstvo narodnosti v predvidenih posvetovalnih organih predsednika republike.

Odgovor na drugo vprašanje ni predmet ustavne ureditve, temveč volilne zakonodaje, vendar zaradi tega za položaj narodnosti ni manj pomemben. Sedaj veljavni zakon o volitvah priznava pri volitvah predstavnikov narodnosti pasivno volilno pravico izključno pripadnikom narodnosti, aktivno volilno pravico pa vsem volilcem na narodnostno mešanih območjih. Ta območja predstavljajo posebne volilne enote za volitve predstavnikov narodnosti v republiško skupščino. Taka rešitev bi bila sprejemljiva pod pogojem, da se možnost kandidiranja omeji na pripadnike, narodnosti, njihove organizacije in eventuelne stranke narodnosti. Sicer je možna in celo verjetna situacija, da večinski narod kandidira predstavnika narodnosti in v skrajni konsekvenci tudi odloči o njegovi izvolitvi. O legitimnosti tako izvoljenega predstavnika narodnosti tedaj ni mogoče govoriti.

Podobni problemi se pojavljajo tudi na občinski ravni s tem, da se tu postavlja še vprašanje načina zagotovitve "ustrezne" zastopanosti narodnosti. Zakon o volitvah predvideva možnost oblikovanja posebnih volilnih enot, vendar pravno tehnično kriterij "ustreznosti", nikjer ni opredeljen. O tem problemu bo v novi ustavni ureditvi in seveda volilni zakonodaji tudi nujno razmišljati.

Zavedam se, da ima vprašanje soodločanja narodnosti mnogo širše dimenzije, kot sem jih obravnaval v svoji razpravi ter da sem načel le nekaj najpomembnejših vprašanj, katerih rešitev se ponuja s sprejetjem nove ustave Republike Slovenije. Omejil sem se zlasti na zastopstvo in soodločanje v skupščinah prav iz navedenega razloga, ker sem prepričan, da bodo strokovna razmišljanja o tem vprašanju prispevala k optimalnim ustavno-pravnim rešitvam, ki bodo sprejemljive tako za narodnosti kot tudi za slovenski narod.

MAG. MITJA ŽAGAR

**UREJANJE PRAVIC IN POLOŽAJA NARODNOSTI IN DRUGIH AVTOHTONIH
ETNIČNIH SKUPNOSTI (NARODNIH MANJŠIN IN ETNIČNIH SKUPIN)
V POSEBNEM USTAVNEM ZAKONU
TER PREDSTAVLJANJE NARODNOSTI IN NJIHOVA MOŽNOST VPLIVA
NA SPREJEM ODLOČITEV**

1. del: Vsebina ustavnega zakona

1. Poseben ustavni zakon, ki bo urejal (zlasti načine in postopke za) zagotavljanje in uresničevanje posebnih pravic in položaja narodnosti (avtohtonih narodnih manjšin) ter ki bo določal posebne pravice in položaj drugih avtohtonih etničnih skupin ter njihovo zagotavljanje in uresničevanje v Republiki Sloveniji, bo v mnogočem ključen člen v sistemu varstva in zaščite njihovih pravic in položaja. Sprejeta opredelitev, da je v slovensko pravno ureditev potrebno sprejeti t.i. "pozitivni koncept" urejanja pravic in položaja manjšinskih in narodnostnih skupnosti v Sloveniji, opredeljuje tudi vsebino in način urejanja njihovih posebnih pravic in položaja v ustavnem zakonu.

Pri oblikovanju "pozitivnega koncepta" ureditve je nujno potrebno upoštevati tudi naslednji dejstvi, ki narekujejo nekatere specifične rešitve:

(1.) zato, da bi v neki družbi (družbeni skupnosti) zagotovili enakopravnost manjšinskih skupnosti z drugimi skupnostmi, jim je potrebno zagotoviti določene posebne pravice, ki naj jim omogočijo in zagotovijo enakopraven izhodiščni položaj teh skupnosti (kot kolektivnega subjekta) ter tudi njihovih pripadnikov (kot posameznikov) pri uresničevanju drugih (državljskih in političnih, socialnih in ekonomskih temeljnih človekovih) pravic;

(2.) zaradi vrste specifičnih okoliščin in značilnosti sleherne skupnosti, ki bistveno pogojujejo njihov položaj in njihove konkretne potrebe in interese, je potrebno sleherno skupnost obravnavati posebej in upoštevati njene specifičnosti, da bi bila oblikovana ureditev za posamezno skupnost in njene pripadnike ustrežna.

Pri tem je bolj ali manj jasno, da v ustavi Republike Slovenije in v posebnem ustavnem zakonu ni mogoče upoštevati sleherne specifičnosti posamezne skupnosti, kar pa pri splošnem opredeljevanju in urejanju njihovih pravic in položaja niti ni potrebno; zadošča da ustava in ustavni zakon možnost upoštevanja

specifičnega položaja, potreb in interesov posameznih manjšinskih (pa tudi drugih) skupnosti predvidi in tako omogoča tudi pojav asimetričnih ureditev v posameznih (področnih) zakonih in drugih predpisih. Take **specifične ureditve (asimetrije)** se bodo verjetno pojavljale zlasti pri urejanju narodnostnega šolstva oz. vzgoje in izobraževanja ter kulture, pri urejanju kulturne, informativne in založniške, pa tudi gospodarske organiziranosti, pa tudi pri samoupravnem organiziranju posameznih narodnostnih skupnosti itd.

2. Za razliko od ustave bi moral **ustavni zakon o pravicah in položaju narodnosti (in etničnih skupnosti)** vsebovati vrsto konkretizacij v ustavi opredeljenih pravic, poleg tega pa bo moral opredeljevati tudi mehanizme, ki bodo uresničevanje teh pravic omogočali. Med drugim bo moral ta ustavni zakon podrobno določiti pristojnosti posameznih organov in njihovo odgovornost za uresničevanje svojih pristojnosti, zlasti pa bo moral podrobneje opredeliti mehanizme soodločanja, ki bodo narodnostim omogočali uveljavljanje njihovih pravic in njihovega v ustavi opredeljenega položaja v procesih oblastnega odločanja.

Ustavni zakon bi tako moral določati in urejati zlasti naslednja področja in vprašanja:

1) Ustavni zakon bi moral najprej opredeliti **ozemlje (teritorij)**, na katerem narodnosti (narodnostne skupnosti) avtohtono živijo, saj opredelitev avtohtonega ozemlja določa tista območja, na katerih se (posebne) pravice in položaj narodnosti uresničujejo v celoti in na katerih naj bi bila dejansko uresničena tudi enakopravnost teh skupnosti in njihovih pripadnikov. Poleg tega naj bi ustavni zakon določil tudi avtohtono ozemlje naselitve drugih etničnih skupnosti, na katerem se uresničujejo v tem zakonu opredeljene posebne pravice teh skupnosti. Ob tem mora zakon posebej opredeliti tudi tiste (posebne) pravice pripadnikov narodnosti in drugih etničnih skupnosti, ki se - na podlagi ustavne ali zakonske ureditve ali pa že zaradi same vsebine in narave posameznih pravic - uresničujejo na celotnem ozemlju Republike Slovenije, ker se le tako lahko uresničuje načelo o enakopravnosti.

Ustavni zakon naj bi izrecno navedel in opredelil tudi tiste avtohtone etnične skupnosti, ki jim poleg narodnosti pripadajo posamezne posebne pravice in položaj, ter ozemlje njihove (avtohtone) naselitve, na katerem se te pravice uresničujejo. Tako bi zlasti romsko narodnostno skupnost kazalo z njenimi pravicami in položajem kar najbolj približati pravicam in položaju italijanske in madžarske narodnosti; prav tako pa bi kazalo opredeliti tudi položaj drugih avtohtonih etničnih skupnosti (npr. : Hrvatov, Srbov, Nemcev v Sloveniji), zlasti pa njihove konkretne pravice in obseg teh pravic.

2) Ustavni zakon bi moral - na podlagi splošne ustavne določbe o **upoštevanju specifičnosti posameznih skupnosti** - opredeliti, kako in na kakšen način naj se v zakonodaji in v celotni normativni (pravni) ureditvi te specifičnosti (specifične potrebe in interesi narodnosti in drugih etničnih skupnosti) izražajo, pa tudi kakšen je konkreten namen in pomen upoštevanja teh posebnosti za specifičen položaj in potrebe posameznih narodnostnih skupnosti.

Konkretna posledica teh določb v ustavi in ustavnem zakonu bo nastajanje

asimetriji v zakonski in celotni pravni ureditvi na posameznih področjih, kjer se specifičnosti posameznih skupnosti posebej izrazito izražajo, in kjer je le z asimetrično ureditvijo mogoče upoštevati specifične potrebe in interese posameznih skupnosti. Pri nastajanju in opredeljevanju ureditve posameznih področij je potrebno v kar največji meri upoštevati konkretne potrebe in interese posameznih narodnostnih skupnosti in njihovih pripadnikov ter z ustreznimi mehanizmi odločanja zagotoviti njihovo odločilno vlogo pri odločanju.

3) Ustavni zakon mora opredeliti mehanizme, ki naj zagotovijo **vklučenost narodnosti** (in v skladu z zakonsko ureditvijo tudi drugih etničnih skupnosti) in njihovih pripadnikov v **procese oblastnega in tudi samoupravnega odločanja na vseh ravneh**, ter zlasti njihovo vlogo in vpliv na sprejem posameznih odločitev, ki (neposredno) zadevajo uresničevanje pravic teh narodnostnih skupnosti. Tako bi moral zakon opredeliti tudi načine, na katere narodnostne skupnosti (prek svojih predstavnikov in organizacij) svoj vpliv v posameznih procesih odločanja uresničujejo; med njimi bi kazalo uveljaviti tudi naslednje načine in mehanizme soodločanja: (1) uveljavitev določenega organa oz. oblike organiziranja narodnostne skupnosti kot enakopravnega zbora oz. telesa pri (dvodomnem) odločanju v skupščini ali v drugem oblastnem ali samoupravnem organu, pri čemer je za sprejem konkretne odločitve potrebno soglasje obeh "domov" ali vsaj za oba sprejemljiv sporazum. Pri tem bi bilo potrebno - zato da bi dejansko zagotovili enakopravnost posameznih narodnostnih skupnosti in njihovih pripadnikov - tem skupnostim prepustiti, da same odločijo, katere so tiste zadeve, v katerih je zaradi uresničevanja njihovih pravic in položaja potrebno uporabiti tak način odločanja; (2) z opredelitvijo pravice veta, ki ga imajo predstavniki narodnostnih skupnosti v posameznem oblastnem ali samoupravnem organu, na podlagi katere lahko preprečijo sprejem tistih odločitev, ki bi po njihovem mnenju negativno vplivale na uresničevanje njihovih (posebnih) pravic in položaja ali bi te pravice celo odpravila; varianta te rešitve bi bila, da bi že zakonodaja izrecno opredeljevala tiste zadeve, v katerih predstavniki narodnosti lahko uveljavijo svojo pravico veta; in (3) z uvedbo asimetričnega modela odločanja v posameznih oblastnih in samoupravnih organih, ki bi omogočil, da se posamezna odločitev sprejeme le za tiste skupnosti, katerih predstavniki ali delegacije se s sprejemom te odločitve strinjajo, medtem ko bi se zagotovila možnost, da tiste skupnosti, ki se z neko odločitvijo ne strinjajo, to vprašanje uredijo same v skladu s svojimi specifičnimi potrebami in interesi; tudi pri tem je možna variantna rešitev po kateri zakonodaja izrecno določa tiste zadeve in področja, na katerih je model asimetričnega odločanja mogoče uveljaviti, s čimer bi se možni pojav asimetriji omejil.

Pri tem bi mogoče kazalo v perspektivi razmišljati o širši uvedbi modela asimetričnega odločanja tudi na posameznih ravneh oblastnega in zlasti samoupravnega odločanja v republiki, kar bi omogočilo upoštevanje specifičnih interesov - ne le narodnostnih skupnosti - ampak tudi vseh drugih skupnosti, območij in celo skupin ljudi.

4) Ustavni zakon bi moral zagotoviti **avtonomnost kulturnega in družbenega, političnega in ekonomskega ter samoupravnega organiziranja narodnosti**, v okviru določb ustavnega zakona in zakonodaje pa tudi avtonomnost

drugih etničnih skupnosti. V okviru te avtonomije pripadniki narodnosti in drugih etničnih skupnosti lahko sami izberejo, opredelijo in ustanovljajo svoje kulturne, športne in druge družbene organizacije, sami določajo oblike in način delovanja posebnega političnega in samoupravnega organiziranja, ki naj izraža specifične interese narodnostne skupnosti in prispeva k njihovem uresničevanju. Ta avtonomija pa jim omogoča tudi samostojnost pri gospodarskem organiziranju, zlasti pri organiziranju posameznih gospodarskih dejavnosti, ki so za posamezno narodnostno skupnost posebnega pomena za uresničevanje njihovih specifičnih interesov in potreb; avtonomija naj bi se zlasti izražala v organiziranju dejavnosti, lahko pa tudi v oblikovanju posebnih gospodarskih zbornic ali združenj, ki bi lahko imela tudi specifično vlogo v ekonomskem sodelovanju med narodnostno skupnostjo in njihovim matičnim narodom ter njegovo državo. Pri tem morajo narodnosti seveda upoštevati splošne kriterije, ki veljajo in jih določa zakonodaja za oblikovanje, organiziranje in delovanje posameznih oblik organiziranja, seveda pa zanje veljajo tiste specifičnosti, ki jih opredeljuje ta ustavni zakon.

Ta avtonomija omogoča posameznim narodnostnim skupnostim, da same v skladu s svojimi specifičnimi interesi določijo in oblikujejo svojo samoupravno organiziranost ter določijo tudi tiste samoupravne organe, ki sodelujejo v procesih oblasnega odločanja (zlasti na lokalni ravni, pa tudi v samoupravni organizaciji na področju javnih služb in družbenih dejavnosti ter na drugih področjih, kjer se uveljavlja sodelovanje ljudi in skupnosti v procesih odločanja). Ti samoupravni organi ali njihovi predstavniki so v procesu odločanja nosilci specifičnih interesov narodnostnih skupnosti, ustavni zakon pa določa podrobneje tudi njihov poseben položaj in vlogo pri sprejemanju tistih odločitev, ki zadevajo interese in potrebe posameznih skupnosti.

5) Ustavni zakon mora podrobno opredeliti in določiti navzočnost predstavnikov narodnosti in drugih etničnih skupnosti v republiškem parlamentu; posebej pa mora opredeliti tudi postopek in način odločanja ter vlogo predstavnikov narodnosti in drugih etničnih skupnosti pri sprejemanju odločitev, ki zadevajo odločanje, opredeljevanje in uresničevanje interesov in potreb narodnostnih skupnosti. Pri tem bi moral ustavni zakon podrobneje opredeliti tudi način oblikovanja republiškega parlamenta - v tistem delu, ki zagotavlja **prisotnost in predstavljanje narodnosti in drugih etničnih skupnosti v republiškem parlamentu.**¹

6) Ustavni zakon mora posebej opredeliti avtonomnost narodnostnih skupnosti na področju **vzgoje in izobraževanja**, še zlasti pa pri urejanju, oblikovanju in delovanju **šolstva**, ki naj prispeva k zadovoljevanju vrste specifičnih potreb in k uresničevanju specifičnih interesov posameznih skupnosti. Pri tem naj ustavni zakon izrecno opredeli načelo asimetričnega urejanja in organiziranja tega področja v republiki, ki na tem področju - podobno kot še nekaterih drugih - edino lahko zagotovi upoštevanje specifičnih potreb in interesov posameznih okolij in skupnosti.

¹ O samem postopku in mehanizmu odločanja v parlamentu ter zlasti o uveljavljanju specifičnih interesov narodnostnih skupnosti bom podrobneje pisal v drugem delu besedila.

Ta asimetrija, ki izvira iz opredeljene avtonomnosti, npr. omogoča, da se na posameznih območjih uveljavljata dvojezično šolstvo in vzgojni sistem, na drugih območjih pa - v skladu s konkretnimi interesi narodnostnih skupnosti - omogoča uveljavljanje posebnega narodnostnega šolstva in vzgoje otrok. Ker je področje vzgoje in izobraževanja za ohranjanje identitete in reprodukcijo narodnostnih skupnosti posebno ključnega pomena, naj bi možnost obeh rešitev izrecno določala že republiška ustava.

V tem okviru bi bilo potrebno opredeliti tudi posebno odgovornost države, da zagotavlja pogoje za uresničevanje te avtonomije in na njej temelječe pravice narodnostnih skupnosti in njihovih pripadnikov. To še zlasti velja za zagotavljanje potrebne opreme in učbenikov ter izobraževanje učiteljev, kar so predpogoji za uresničevanje te pravice.

V ustavnem zakonu pa bi izrecno kazalo opredeliti dvojezično naravo ozemlja, na katerem avtohtono živijo narodnosti in določene druge etnične skupnosti. Konkretna posledica dvojezičnosti v vzgojnem in izobraževalnem sistemu naj bi bila, da bi se na tem ozemlju otroci večinske skupnosti učili jezika manjšinske skupnosti in seveda obratno. S tem naj bi zagotavljali enakopravno sožitje obeh skupnosti, možnost komuniciranja v obeh jezikih pa bi prispevala tudi k doslednejšemu uresničevanju enakopravnosti posameznikov na teh območjih.

7) Ustavni zakon bi moral posebej opredeliti tudi **javno informiranje in založniško dejavnost** v okvirih posameznih narodnostnih skupnosti, pri čemer bi prav tako moral upoštevati specifičnosti sleherne skupnosti. Pri tem je potrebno poleg tega, da ureditev omogoča oblikovanje organizacij za opravljanje omenjene dejavnosti, opredeliti tudi odgovornost države za zagotavljanje pogojev za njihovo delovanje. Gre za dejavnosti, ki se že v normalnih pogojih težko vključujejo v tržno gospodarstvo, še bolj pa to velja, če so vezane le na zelo majhne skupnosti. V zvezi s temi dejavnostmi bi moral ustavni zakon opredeliti tudi posebne možnosti za sodelovanje in povezovanje z ustreznimi organizacijami in institucijami matičnih narodov in njihovih držav.

8) V okviru ekonomske avtonomnosti naj bi ustavni zakon posebej določil tudi nekatere posebnosti glede določanja **gospodarsko organizacijskih okvirov**. Te specifičnosti naj bi se zlasti nanašale na oblikovanje posebnih gospodarskih zbornic in združenj, na posebno ureditev oblikovanja organizacij za opravljanje javnih dejavnosti in služb, ki so posebnega pomena za uresničevanje pravic in položaja posamezne narodnostne skupnosti, pa tudi na oblikovanje raznih mešanih podjetij in družb, ki so rezultat ekonomskega sodelovanja z matičnim narodom, in ki naj okrepijo ekonomsko bazo narodnostnih skupnosti (pri čemer pa bi bilo smotno zakonsko predvideti, da naj takšne organizacije praviloma ne bi smele zaposlovati le pripadnike manjšinske narodnostne skupnosti).

Ob tem naj bi ustavni zakon opredelil tudi nekatere specifične pogoje poslovanja gospodarskih organizacij, kar naj bi se izražalo zlasti v davčni zakonodaji (npr. v oprostitvi davkov za profit, ki ga posamezna organizacija nameni za zadovoljevanje specifičnih - v zakonu opredeljenih - potreb in interesov narodnostne skupnosti) ter glede ekonomskega sodelovanja s tujino, zlasti ko gre za sodelovanje z matičnim narodom.

9) Ustavni zakon bi moral posebej opredeliti tudi okvire **povezovanja narodnostnih skupnosti z matičnimi narodi** in njihovimi državami. Pri tem bi bilo potrebno zlasti predvideti okvire in mehanizme kulturnega in vzgojno-izobraževalnega sodelovanja, sodelovanja na področjih javnega informiranja, gospodarstva itd., pri čemer naj bi upoštevali tudi specifične pogoje, potrebe in interese posameznih narodnostnih skupnosti. Ustrezno bi bilo potrebno opredeliti tudi odgovornost slovenske države, da bi zagotavljala pogoje za uresničevanje takega sodelovanja in povezovanja.

10) Ustavni zakon bi moral podrobno določiti in opredeliti **enakopravnost in uporabo jezika** narodnih skupnosti. Pri tem gre zlasti za opredelitev uporabe jezika narodnosti v toponomastiki, za opredelitev ozemlja, kjer morajo biti krajevne oznake in javni napisi dvojezični, za opredelitev območij, kjer so jeziki narodnosti enkopravni uradni jeziki, pa tudi za opredelitev rabe jezikov narodnosti in drugih etničnih skupnosti v uradnih postopkih pred državnimi organi na ravni republike.

11) Poleg omenjenih vprašanj naj bi ustavni zakon vseboval tudi napolitila za razreševanje posameznih konkretnih vprašanj, ki so povezana z uresničevanjem pravic in položaja narodnostnih in drugih etničnih skupnosti. Pri tem naj bi ustavni zakon zlasti urejal način urejanja teh vprašanj v zakonodaji in v pravnem sistemu nasploh, zlasti še kar zadeva možnosti uveljavljanja asimetričnega urejanja posameznih področij.

2.1. Pri pripravi ustavnega zakona o pravicah in položaju narodnosti in etničnih skupnosti bi morali ključno vlogo odigrati sami pripadniki narodnosti in etničnih skupnosti ter tisti strokovnjaki, ki se s to problematiko ukvarjajo. Kot sem pogosto poudarjal že v dosedanjem besedilu, bi bilo potrebno v pripravi ustavnega zakona zlasti upoštevati specifičnosti ter specifične potrebe in interese posameznih narodnosti in etničnih skupnosti, ker bi le tako dejansko lahko uresničili "pozitivni koncept" ureditve pravic in položaja ter zaščite teh skupnosti.

Posledica takšnih opredelitev v ustavnem zakonu bi bila zlasti asimetrična (normativna) ureditev na posameznih področjih, ki bi omogočila uveljavljanje različnih rešitev in praks na posameznih območjih republike. Podrobneje bi bilo potrebno opredeliti tudi odgovornost države - zlasti republike (in njenih organov) - za zagotavljanje pogojev in sredstev za uresničevanje sprejetih predpisov ter za delovanje posameznih sistemov, ki bi se na podlagi asimetrične ureditve izoblikovali.

II. del: Predstavljanje narodnosti v republiškem parlamentu in vpliv predstavnikov narodnosti na odločanje v njem

3. Za zagotavljanje in uresničevanje pravic in položaja, zlasti pa še za uresničevanje specifičnih interesov narodnosti in drugih etničnih skupnosti je bistvenega pomena, da sta zagotovljena njihova navzočnost in možnost vpliva na odločanje na vseh ravneh oblastnega in samoupravnega odločanja, kjer se sprejemajo odločitve, ki na zagotavljanje in uresničevanje njihovih pravic in položaja vplivajo. Posebej pomembna pa sta navzočnost in zajamčen vpliv predstavnikov narodnosti in drugih etničnih skupnosti na odločanje v republiškem

parlamentu, ki bo nosilec zakonodajne funkcije v republiki in bo tako sprejemal tudi "manjšinsko - zaščitno zakonodajo".

V svojem prispevku se bom omejil le na nekaj temeljnih pripomb o oblikovanju republiškega parlamenta in načinu odločanja v njem, ki pa po mojem mnenju lahko pomembno prispevajo k opredelitvi in tudi uresničevanju t.i. "pozitivnega koncepta" varstva in zaščite narodnosti in drugih (v ustavnem zakonu opredeljenih) avtohtonih etničnih skupnosti. Pri tem izhajam iz enega od temeljnih spoznanj sodobne demokratične misli, ki ugotavlja, da je neka družba demokratična (le) v taki meri, kot zagotavlja enakopravnost in ustrezen položaj vsem manjšinskim skupnostim v njej (pri čemer med manjšinskimi skupnostmi posebno mesto zavzemajo prav manjšinske etnične skupnosti); le v primeru, če so poleg drugih uresničenih individualnih človekovih pravic in svoboščin zagotovljeni varna eksistenca, identiteta in enakopravnost teh skupnosti in njihovih pripadnikov, je mogoče govoriti o (resnično) demokratičnem sistemu in naravi neke družbe.

4. Ker še ni dokončno jasno, kakšna bo struktura republiškega parlamenta po sprejemu nove ustave Republike Slovenije, bi kazalo sprejeti splošno izhodiščno načelo, da morajo biti predstavniki narodnosti in v skladu z ustavnim zakonom tudi predstavniki drugih avtohtonih etničnih skupnosti prisotni v vseh domovih parlamenta, da bi tako zagotovili prisotnost njihovih specifičnih interesov in mnenj (vsaj) v razpravah v vseh zborih skupščine. Pri tem bi bilo mogoče njihovo prisotnost opredeliti tudi le v tistih domovih (zborih) parlamenta, ki bodo sprejemali odločitve, ki lahko (pomembno) vplivajo na zagotavljanje in uresničevanje njihovih posebnih pravic in položaja.

V primeru, če se bo uveljavila zamisel o posebnem svetu ali senatu, bi kazalo zagotoviti v njem tudi obvezno zastopnost predstavnikov narodnosti in v skladu z ustavnim zakonom tudi drugih etničnih skupnosti.

V primeru, če bo v republiški parlament uveden zbor občin ali regij, pa bi v njem poleg predstavnikov občin ali regij bilo potrebno zagotoviti tudi prisotnost predstavnikov narodnosti. To bi bilo še zlasti pomembno v primeru, če bi se v Sloveniji uveljavil proces regionalizacije in če bi se v okviru tega procesa začela uveljavljati in krepiti tudi regionalna avtonomija, ki bi omogočala izražanje in uresničevanje specifičnih interesov posameznih območij in regij. (Proces regionalizacije je namreč eden od pomembnih sodobnih procesov v velikem številu evropskih in tudi drugih držav, ki naj bi poleg številnih drugih posledic v družbenem življenju in razvoju pomembno prispeval k širjenju in uveljavljanju novih vsebin demokracije.)

Še zlasti pa je pomembna prisotnost predstavnikov narodnosti in tudi drugih avtohtonih etničnih skupnosti v Sloveniji v splošnem predstavniškem domu republiškega parlamenta (v domu, ki ga osnutek ustave imenuje "državni zbor"). Ta zbor se bo verjetno uveljavil kot osrednji dom republiškega parlamenta, ki bo splošno pristojen in bo imel ključno vlogo v oblikovanju zakonodaje ter celotnega (družbeno) političnega sistema. Struktura predstavnikov (poslancev, delegatov) v predstavniškem domu republiškega parlamenta pa naj bi izražala politično strukturo ter družbeno in zlasti politično pluralnost celotne skupnosti.

Pri oblikovanju tega zbora bi morali upoštevati dejstvo, da je Slovenija etnično pluralna družba in da je zato potrebno v tem zboru zagotoviti tudi izražanje etnične pluralnosti; v tem zboru je zato potrebno že na podlagi republiške ustave zagotoviti prisotnost predstavnikov narodnosti in vseh drugih avtohtonih etničnih skupnosti. Ob upoštevanju dejstva, da so notranje - družbeno in politično - pluralne tudi posamezne narodnostne skupnosti v Sloveniji, bi bilo potrebno v tem domu parlamenta zagotoviti tudi izražanje te pluralnosti (vsaj kar zadeva predstavljanje narodnosti). Zato bi kazalo v tem domu republiškega parlamenta predvideti prisotnost določenega števila predstavnikov narodnosti ter vsaj po enega predstavnika tistih avtohtonih etničnih skupin, ki bi jih opredelil ustavni zakon.

Tako bi npr. v tem zboru v primeru, da bi imel 150 poslancev, kazalo predvideti, da bi imela vsaka narodnost po osem (8) predstavnikov; če bi imel zbor 120 poslancev, pa naj bi imela v njem vsaka narodnost po pet (5) predstavnikov. V obeh primerih naj bi imela vsaka druga avtohtona etnična skupnost v Sloveniji, ki jo opredeljuje ustavni zakon vsaj po enega predstavnika, pri čemer bi zlasti pri romski narodnostni skupnosti kazalo predvideti vsaj dva predstavnika.

Omenjena ureditev bi namreč omogočala, da bi se v strukturi predstavnikov narodnosti v tem domu parlamenta izražala tudi politično pluralna struktura narodnih skupnosti.

Seveda bi bilo potrebno zagotoviti tudi ustrezno volilno zakonodajo, ki bi zagotavljala, da pripadniki narodnosti in drugih (avtohtonih) etničnih skupnosti res lahko sami predlagajo in izvolijo svoje predstavnike v republiški parlament. Pri oblikovanju ustreznega volilnega sistema v tem segmentu naj bi imele ključno vlogo narodnostne skupnosti in oblike njihovega avtonomnega in samoupravnega organiziranja, pri čemer bi bilo pri oblikovanju te ureditve potrebno upoštevati specifične pogoje, potrebe in interese posameznih skupnosti. Kljub specifični volilni zakonodaji in bazi bi moral biti status teh poslancev (narodnosti in drugih etničnih skupnosti) izenačen z vsemi drugimi poslanci v parlamentu. Na drugi strani pa bi morala zakonodaja ter poslovnik republiškega parlamenta in njegovih domov podrobno predvideti način odločanja in poseben položaj predstavnikov narodnosti in drugih avtohtonih etničnih skupnosti pri odločanju o zadevah, ki so pomembne za urejanje, zagotavljanje in uresničevanje njihovih posebnih pravic in položaja.

5. Poseben položaj predstavnikov (poslancev) narodnosti in drugih (v ustavnem zakonu navedenih) avtohtonih etničnih skupnosti, naj bi se torej uveljavil le v primerih, ko se sprejemajo odločitve, ki - neposredno ali posredno - pomembno vplivajo na urejanje, zagotavljanje in uresničevanje posebnih pravic in položaja teh skupnosti. V teh primerih naj bi imeli predstavniki teh skupnosti možnost neposrednega vpliva na sprejem take odločitve, ki brez njihovega soglasja ali vsaj v primeru, da ji nasprotujejo, ne bi mogla biti sprejeta.

Pri urejanju in oblikovanju tovrstnih mehanizmov odločanja v republiškem parlamentu (pa tudi pri odločanju v drugih oblastnih in samoupravnih organih, ki sprejemajo odločitve, ki so pomembne za uresničevanje posebnih pravic in položaja narodnosti in drugih etničnih skupnosti v Sloveniji) obstajajo tri temeljne možnosti:

a) Na eni strani je mogoče, da ustava in zakonodaja izrecno navedeta in opredelita tiste zadeve in tista področja odločanja, kjer se uveljavljata posebna vloga in položaj poslancev narodnosti in drugih etničnih skupnosti pri sprejemanju odločitev. Pri tem je mogoče posebej opredeliti tiste primere, ko posamezna odločitev ne more biti sprejeta brez izrecnega soglasja vseh poslancev, ter tiste primere, ko posamezne odločitve ne morejo biti sprejete ob njihovem izrecnem nasprotovanju.

b) Druga možnost pa bi bila, da se na podlagi ustavnih določb o enakopravnosti narodnosti in drugih (avtohtonih) etničnih skupnosti (opredeljenih v ustavnem zakonu) določi le poseben postopek, na podlagi katerega bi lahko poslanci narodnosti in drugih etničnih skupnosti zahtevali odločanje z njihovim soglasjem v zadevah, za katere (sami) menijo, da neposredno vplivajo na urejanje, zagotavljanje in uresničevanje posebnih pravic in položaja njihovih skupnosti ter posebnih pravic njihovih pripadnikov.

Tudi v tem primeru bi ustavni zakon lahko posebej določil tiste zadeve, v katerih je nujno potrebno posamezne odločitve sprejemati s soglasjem predstavnikov narodnosti in drugih etničnih skupnosti, ne glede na to ali ti poslanci takšen način odločanja zahtevajo ali ne. Šlo naj bi zlasti za tiste zadeve, od katerih je odvisen celoten sistem pravic, varstva in zaščite teh skupnosti.

c) Tretja možnost pa - vsaj na posameznih področjih ali celo samo v posameznih zadevah - predvideva uvedbo mehanizma asimetričnega odločanja. Gre za mehanizem, ki bi v največji meri lahko upošteval specifične pogoje, potrebe in interese posameznih skupnosti (pa tudi območij in regij - zlasti v primeru uveljavljene regionalizacije republike) in bi hkrati omogočal tudi asimetrije v normativni ureditvi.

Mehanizem asimetričnega odločanja v republiškem parlamentu bi namreč omogočal, da bi posamezne rešitve lahko sprejele vse tiste skupnosti (in območja), ki se s tako rešitvijo strinjajo in jo želijo sprejeti, medtem ko taka odločitev ne bi obvezovala tistih skupnosti, ki je ne bi sprejele. Skupnosti, ki posamezne rešitve ne bi sprejele, bi posamezno zadevo ali področje urejale same - ob enakih pogojih in možnostih kot jih imajo druge skupnosti.

Za razliko od prejšnji dveh rešitev, kjer takrat, ko v navedenih primerih ni mogoče doseči soglasja (tudi npr. o specifičnem urejanju določene zadeve za posamezno skupnost), posamezne odločitve sploh ni mogoče sprejeti in je odločanje blokirano, asimetrični mehanizem odločanja preprečuje blokade odločanja v republiškem parlamentu. Poslanci skupnosti, ki to želijo, lahko posamezno odločitev sprejmejo (in jih pri tem nesoglasje tistih, ki neke odločitve ne sprejemajo, ne onemogoči v uresničevanju njihovih interesov), na drugi strani pa je posameznim skupnostim omogočeno, da v takih primerih same oblikujejo zase najprimernejšo rešitev.

Obseg asimetrije, ki ga ustava in zakonodaja dopuščata je lahko različen. Ustava in zakon lahko določita zadeve in področja, kjer je asimetrično odločanje pri njihovem urejanju in /ali uresničevanju možno in /ali (vsaj) dopustno. V tem primeru gre za izrecno določen, zaprt in omejen krog zadev, s čimer je hkrati točno

omejen obseg možnih in dopustnih asimetrij v normativnem sistemu (lahko pa tudi v njegovem uresničevanju).

Na drugi strani pa lahko ustava predvidi le poseben postopek, na podlagi katerega se lahko uveljavi asimetrično odločanje v republiškem parlamentu. V tem primeru se asimetrično odločanje uveljavi vedno, kadar poslanci posamezne skupnosti (ali območja, regije) takšno odločanje po predvidenem postopku zahtevajo. V tem primeru obseg asimetrije v sistemu ni opredeljen in omejen vnaprej, ampak je odvisen od konkretnega interesa tistih subjektov (skupnosti), ki uveljavljanje asimetričnega modela odločanja in urejanja lahko zahtevajo. V tem primeru bi ustava obseg asimetrije lahko omejila s tem, da bi na posameznih področjih ali vsaj v posameznih konkretno navedenih primerih izrecno prepovedala uveljavljanje asimetričnega modela odločanja.

5.1. Sam se zavzemam za uveljavitev tretje možnosti (točka c), ki omogoča uveljavitev asimetričnega odločanja in s tem tudi možnost uveljavljanja specifičnih rešitev v posameznih okoljih in za posamezne skupnosti. To bi po mojem mnenju v največji meri ustrezalo dejstvu, da v Sloveniji - zlasti ob upoštevanju položaja, potreb in interesov posameznih narodnosti in drugih etničnih skupnosti - obstaja vrsta specifičnih pogojev in interesov, ki terjajo na posameznih področjih uveljavitev različnih rešitev in ureditev. Tako bi bilo mogoče sprejemati specifičnim interesom prilagojene in ustrezne rešitve (vsaj na posameznih področjih), hkrati pa bi preprečili blokado odločanja v republiškem parlamentu v primerih, ko ni mogoče doseči soglasja.

Menim, da bi bila ob tem najprimernejša rešitev, ki bi določala le postopek za uveljavitev asimetričnega modela odločanja, ki pa bi na drugi strani (restriktivno) določila nekatere zadeve in področja, na katerih asimetričnega odločanja ni mogoče uveljaviti. S tem bi na eni strani posameznim skupnostim omogočili, da se same odločijo, katere so tiste zadeve, v katerih želijo v skladu s svojimi interesi uveljaviti asimetrično odločanje, na drugi strani pa asimetričnega odločanja ne bi bilo mogoče uveljaviti na tistih področjih in v tistih zadevah, ki jih ustava in zakonodaja (na njeni podlagi) izrecno opredeljujeta, da bi tako z njimi zagotovili enotno urejanje v teh primerih.

Hkrati pa menim, da bi tudi v primeru, če rešitve, ki uvaja asimetrični model odločanja, ne bi sprejeli in uvedli v ustavno in zakonsko ureditev, kazalo narodnostim in drugim etničnim skupnostim ter njihovim predstavnikom v republiškem parlamentu prepustiti možnost, da se sami opredelijo, katere so tiste zadeve, ki so za uresničevanje njihovih pravic in položaja bistvenega pomena (gre torej za točko b). Očitki, da bi v tem primeru predstavniki narodnosti lahko popolnoma ali vsaj v veliki meri blokirali odločanje v republiškem parlamentu, so do določene mere upravičeni, saj bi se to dejansko lahko dogodilo, hkrati pa bi to pomenilo, da v republiškem parlamentu ne bi bile sprejete tudi tiste rešitve, ki so za pripadnike narodnostnih skupnosti vitalnega pomena.

Tudi rešitev, ki predvideva, da določene odločitve ne morejo biti sprejete brez soglasja ali vsaj ne ob izrecnem nasprotovanju predstavnikov posameznih skupnosti, lahko blokira odločanje na teh področjih, na drugi strani pa bi lahko

pomenila veliko nevarnost, da v ustavi predvidene posebne pravice in položaj narodnosti in drugih etničnih skupnosti ne bi bilo mogoče ustrezno urediti, zagotoviti in uresničiti ter upoštevati specifične pogoje in interese posameznih skupnosti.

Prav omenjene slabosti teh dveh rešitev sta bistveni razlog, da se sam vzemam za uvajanje asimetričnega modela odločanja.

6. V republiškem parlamentu se bo praviloma odločalo s preglasovanjem, pri čemer bo za posamezne zadeve verjetno predvidena tudi kvalificirana večina. Politična logika v demokratičnih družbah pa običajno terja, da se vsaj ključne politične odločitve sprejemajo s kar največjim ali celo s popolnim konsenzom. H konsenzu se bo težilo tudi pri odločanju o zadevah, ki so pomembne za urejanje, zagotavljanje in uresničevanje posebnih pravic in položaja narodnosti in drugih etničnih skupnosti v Sloveniji. Odločanje s soglasjem in uveljavljanje modela asimetričnega odločanja naj bi bili le dodatni varovalki, ki bi zagotavljali demokratično naravo slovenske skupnosti, ki je v veliki meri pogojena tudi z enakopravnim položajem manjšinskih skupnosti in njihovih pripadnikov.

ROBERTO BATTELLI
ODGOVORNOST DRŽAVE DO NARODNOSTI

Odgovornost države do narodnosti naj bi se kazala prav v tem, da le te obravnava kot subjekte, kot avtonomne dejavnike oz. kot sestavni del družbe. In prav to, da narodnosti lahko funkcionirajo kot subjekt in avtonomen dejavnik, pomeni, da je izpolnjen njen osnovni pogoj, ki narodnostim garantira ohranjanje in reproduciranje njihove identitete. Skratka: morajo imeti afirmirano kulturno, politično in gospodarsko subjektiviteto, da se lahko uspešno zoperstavljajo procesom asimilacije. To pa pomeni, da se odgovornost države do narodnosti pravzaprav nikoli ne neha, saj manjšinski subjekti ne morejo v celoti sami reproducirati vseh dejavnosti, ki bi jim zagotavljale lasten obstoj in razvoj. Najbolj razvidno se to kaže prav v šolstvu. Če upoštevamo samo šibkost gospodarskega in demografskega stanja obeh avtohtonih narodnosti v Sloveniji, italijanske in madžarske, lahko konstatiramo, da nobena od njiju ne zmore poskrbeti za ustrezen manjšinski šolski sistem. Prav tako velja tudi za založniške in informacijske dejavnosti, ki so za narodnosti izredno pomembne in katere ne morejo biti prepuščene izključno milosti in nemilosti tržišča, saj je vsakomur jasno, da se na tržišču ne bi obdržale. Odgovornost države oz. podpora, ki jo namenja za razvoj gospodarskih dejavnosti narodnih skupnosti, se lahko kaže kot sporna. Vendar je ta spornost le navidezna. Če upoštevamo realsocialistično izkušnjo, o kateri je prej tekla beseda in iz katere izhajamo, postane jasno, da narodne skupnosti ne razpolagajo ne s sredstvi ne z znanjem oz. kadri, ki so nujno potrebni za razvoj lastnih gospodarskih dejavnosti, da o lastninskih razmerjih in vsem, kar iz tega izhaja, niti ne govorimo. Lahko pričakujemo, da bodo narodnosti razvijale predvsem tiste gospodarske dejavnosti, ki izhajajo neposredno iz komparativnih prednosti območij, kjer živijo (obmejnost, specifične kmetijske, trgovske in obrtniške dejavnosti itd.). Država bi torej morala razvoj takega gospodarstva stimulirati in ščititi. Tretji steber, od katerega je odvisna ohranitev narodnostne identitete in njena vloga v družbi, predstavlja narodnostna politična subjektivnost. V tem pogledu mora država na območjih, kjer narodnosti živijo, dodeliti ustreznim oblikam narodnostne organiziranosti del njenih pristojnosti. In to velja za vse tiste sfere življenja, ki so za obstoj in razvoj narodnosti bistvenega pomena. Ker so narodnosti, kot skupnosti ali kolektivni subjekti dejansko sestavni del družbe, se kaže odgovornost države prav v tem, da jih obravnava kot odgovorne dejavnike, ki enakovredno soodločajo o "res publici" na vseh nivojih.

DR. SAVIN JOGAN

**VLOGA OBČINE PRI URESNIČEVANJU ENAKOPRAVNOSTI NARODNOSTI
(NARODNIH MANJŠIN)**

1. Sedanja ustavna koncepcija glede položaja narodnosti (narodnih manjšin) in varstva njihovih pravic, posebej v občini¹), je temeljila na treh bistvenih predpostavkah:

a) o občini kot temeljni DPS in s tem hkrati kot izhodišču in podlagi za delovanje celotnega političnega sistema;

b) presumpciji občinske pristojnosti;

c) domnevi, da predstavlja razmerje med pripadniki narodnosti in narodov pravzaprav rešeno vprašanje oziroma vsaj problem brez konfliktnega naboja - ali, kot je napisano v enem od občinskih statutov: "Občina ... je bratska skupnost enakopravnih narodov in narodnosti..."²

2. Ni potrebno utrudljivo dokazovanje, da se vse te predpostavke kažejo danes povsem v drugačni luči.

Tako je bilo načelo o presumpciji občinske pristojnosti (v razmerju do republiških organov) močno omajano že v času "enobarvnega" dopolnjevanja slovenske ustave, septembra 1989 (brisanje 324. člena ustave), podobno pa tudi s prenosom financiranja in urejanja posameznih področij, npr. sodstva, v pristojnost republike.

Tudi o "temeljnosti" pozicije občine v funkcioniranju političnega sistema republike in federacije je mogoče soditi, da se ni uveljavila v potrebni meri, kljub zapletenim samoupravno-delegatskim mehanizmom. Vrsta raziskav delegatskega sistema³) npr. kaže, da se v tem obdobju delegatski sistem v občini ni dovolj uveljavil niti glede izražanja in artikulacije ter usklajevanja interesov občanov v naseljih in skupnostih, še manj pa v prevajanju in učinkovitem zagotavljanju interesov in potreb občine na višjih ravneh odločanja.

¹ Prim. o tem obširneje v avtorjevem prispevku o vlogi občine pri uresničevanju enakopravnosti narodov in narodnosti. RIG 16/83, str. 185-190

² Statut občine Novska, cit. po V. Klopčič, Urejanje položaja narodnosti v statutih občin, n.d., str. 193

³ Prim.: Delegatski sistem med normo in stvarnostjo. Komunist, Ljubljana 1983, str. 173 in Teorija i praksa delegatskog sistema. Zagreb 1979, str. 350

Glede tretjega sklopa "bratsko-enotnostnega" značaja odnosov med narodnostmi in njihovimi pripadniki (tudi na ravni občine), zadnji dogodki kažejo (od "dopisovanja" med našim ministrom za mednarodne odnose in župani oziroma predstavniki italijanske narodnosti, do mnogo ostrejših konfliktov v BiH, na Hrvaškem, na makedonsko - srbski meji, da Kosovo ni (ne omenjamo), da gre za resna, pogosto nerazrešena vprašanja, ki jih bo treba skrbno in strpno analizirati ter sproti razreševati ob polnem angažiranju tako pripadnikov narodnostnih manjšin kot večinskega naroda in da bo treba v tej smeri vzpostaviti in stalno prilagajati tudi demokratične mehanizme.

3. Pravi problem "prestrukturiranja" komunalnega sistema kot okvira za razreševanje teh vprašanj se kaže v naši oddaljitvi od tradicije in sodasnega razvoja lokalne samouprave v Evropi, kot dolgotrajnega in zapletenega procesa, ki ima v preoblikovanju Evrope ključno mesto.

Mnoge ocene in dokumenti⁴ namreč vidijo poglobilni dosežek "združene" Evrope prav v njeni utemeljenosti na načelih **demokracije** in **decentralizacije oblasti**, pri čemer naj bi se težišče začetnih procesov preobrazbe evropskih družb premikalo v smeri lokalne uprave (oz. samouprave). Če bo to že za države razvite parlamentarne demokracije predstavljalo resen izziv in eno od težiščnih usmeritev, bo to toliko bolj zahtevna in zapletena naloga za našo družbo, v kateri je razvoj lokalne samouprave (komunalnega sistema) praktično v celoti opustil in zavrgel tudi pri nas uveljavljeno tradicijo lokalne samouprave. Šlo je za svojevrstno ambivalentnost komunalne ureditve, ki se je po eni strani kazala kot enostavna transmisija (ter kopija) centralistično naravnane enopartijske vladavine oziroma ureditve na višjih ravneh, po drugi pa kot poučarjanje tega sklopa samouprave skoraj kot države v državi.

V pogojih sodobne parlamentarne demokracije v svetu se šteje priznavanje posebnega lokalnega interesa prebivalcev določenega območja za njen bistveni dosežek (t.i. politična občina). Pri tem pa ne gre za enostavno oktroiranje: tako priznavanje pomeni rezultat dolgotrajnega političnega procesa, njegova predpostavka pa je prav upoštevanje človeka, posameznika kot racionalnega in kompetentnega (polnoletnega) subjekta, ki pozna svoje interese in potrebe. Po drugi strani pa je bil dosedanji socialistični (tudi samoupravni) sistem utemeljen izključno na kolektivnem umu ene družbene sile, ZK (v bolj ali manj transmissijski povezavi z drugimi DPO) in podrejen teleološkemu modelu razvoja družbe (z vidika abstraktnih dolgoročnih interesov delavskega razreda). V tem okviru ni bilo prostora za pravo, konkretno, večrazredno pozicijo posameznika in njegovih interesov ter potreb; ta je reducirana na človeka kot nezrelo in neracionalno osebnost. Zaradi tega dosedanji koncept lokalne samouprave tudi ni mogel izražati avtonomnih lokalnih interesov konkretnih prebivalcev občine ali naselja.

Vse to zahteva nujno in temeljito **rekonceptualizacijo naše lokalne samouprave** v okvirih celovite družbene preobrazbe.

4. Določnejših usmeritev v tem procesu "priklapljanja" na evropske procese v tem trenutku ni mogoče predvideti, še manj pa razčleniti. Nedvomno pa bo razvoj

⁴ Prim. npr. Evropsko listino o lokalni samoupravi, Svet Evrope, 15. 10. 1985

šel v smeri jasnejše razmejitve med zadevami in pristojnostmi lokalne samouprave, na eni, in organov države, na drugi strani. Taka usmeritev je razvidna tudi iz gradiva za slovensko ustavo (31.8.1990): občina naj bi bila samoupravna skupnost prebivalcev določenega območja "z lastno oblastjo in pristojnostmi" (135. čl.) oziroma samo (torej v celoti, izključno) pristojna za urejanje in upravljanje zadev, ki posegajo v koristi in pravice prebivalcev na njenem območju (136. čl.). Posebej je poudarjeno načelo lastnega financiranja občine, z lastnim predpisovanjem davščin v skladu z zakonom (z možnostjo dodatnega financiranja s strani republike 138. čl.).

5. Kako in kje se v tem novem okviru kaže vloga občine na področju, ki ga obravnavamo, v uresničevanju enakopravnosti narodnosti (narodnostnih manjšin)?

V najbolj splošnih črtah je glede tega pomembno poudariti dvoje:

a) da v teh prizadevanjih ne bo mogoče iti nižje, kot je to zdaj opredeljeno z ustavo in še bolj z njenimi dopolnitvami. Gre konkretno za jasnejšo in bolj obvezujočo pozicijo samoupravnih narodnostnih skupnosti Italijanov in Madžarov, ki širijo svoje delovanje tudi na področje kadrovske politike, ohranjanja narodnostnih značilnosti ustreznih območij in uresničevanje gospodarskega in celotnega družbenega razvoja kot materialne podlage za ohranjanje teh značilnosti in za ohranjanje ter razvoj narodnosti. V tej celotni funkciji (in ne kot dotlej le glede posameznih vprašanj, določenih s statuti) se te skupnosti vključujejo v proces odločanja v občinski skupščini. Pomembna je tudi določba o tem, da se z zakonom določijo območja prebivanja pripadnikov obeh avtohtonih narodnosti (am. LV).

Gradivo za novo slovensko ustavo sicer povzema v glavnih črtah to ureditev, vendar jo hkrati tudi zožuje: samoupravno narodnostno skupnost omenja le kot možnost, prav tako pa tudi ne govori o vključevanju te skupnosti v proces odločanja v občinski skupščini (63. člen).

b) Drugo vprašanje se nanaša na obseg, razsežnosti manjšinske problematike z vidika vloge občine. Ni dvoma, da gre za mnogo prvin te problematike, ki glede vsebine in načina organizacije velja za posamezno narodnostno manjšino v celoti, ne glede na občinske meje. Vendar je res tudi to, da bi morali pri tem upoštevati v enaki meri tudi konkretne okoliščine, potrebe in možnosti, ki jih opredeljuje situacija v vsaki občini posebej. V novi ali vsaj prestrukturirani občini, v kateri se bodo zgradba oblasti, njena organizacija, oblike organiziranja prebivalcev oblikovale dokaj avtonomno (v primerjavi z dosedanjim vertikalnim "presajanjem" celotne strukture skupščinskih zborov in njihove pristojnosti, izvršnih in upravnih organov od republike ali celo federacije do občine) bo mogoče te institucije in oblike bolj samostojno urejati in znotraj njih tudi določati težiščna področja in prednostne naloge v njih. Položaj ter možnosti vsestranskega razvoja narodnosti nedvomno spadajo - tam kjer prebivajo njihovi pripadniki - med taka področja. Bolj kot doslej bo nujno tudi prilagoditi vsebino, organizacijo in način dela narodnostnih interesnih skupnosti potrebam in razmeram v vsaki občini, kar bo odvisno tudi od strukture, številčnosti in intenzivnosti delovanja narodnostnih organizacij, šol in drugih institucij.

V splošnem je mogoče ugotoviti, da procesi koncentracije oblasti oziroma njene decentralizacije najbolj neposredno zadevajo prav položaj in možnosti uveljavljanja pravic t.i. marginalnih skupin, med katere mnogi avtorji prištevajo tudi narodnostne in etnične skupnosti, na drugi strani pa pozicijo lokalne samouprave. Krepitev lokalne samouprave v omenjeni smeri torej odpira možnosti tako za dosledno in celovito, kot za dovolj konkretno in razmeram ter potrebam pripadnikov narodnosti prilagojeno urejanje bistvenih vprašanj iz tega okvira.

Vendar moramo - ob jasnih usmeritvah družbene preobrazbe v to smer - z enako resnostjo spremljati in analizirati tudi praktične tekoče procese koncentracije in centralizacije organiziranja in urejanja zadev na mnogih področjih v naši republiki (pod parolo racionalnega poddržavljanja), ki nikakor niso nevtralni z vidika položaja narodnosti v občini.

Če razmišljamo o normativni ureditvi položaja narodnostnih skupnosti, se mi zdi bistveno, - če že ne v ustavi, kjer verjetno za to ne bo prostora - pa vsaj v ustavnem zakonu opredeliti položaj in razvoj narodnostnih skupnosti kot eno od bistvenih torišč delovanja občine, ker se bodo drugače ta vprašanja še bolj marginalizirala kot do zdaj.

Rad bi se ustavil še ob trditvi predsednika skupščine dr. Bučarja o tem, da pravzaprav vsak zastoj demokratizacij družbe v prvi vrsti in najmočneje vpliva na položaj marginalnih skupin, med katere avtorji štejejo tudi narodnostne in etnične skupnosti. S to tezo se strinjam, in če pogledamo v tem trenutku okoli sebe, ji lahko v celoti pritrdimo. Ob procesih demokratizacije pa bi morali imeti pred očmi tudi vprašanja koncentracije oz. decentralizacije oblasti, ki se dogajajo pred našimi očmi in imajo neposreden vpliv tudi na položaj narodnostnih ter etničnih skupnosti, ne vselej na najbolj ustrezen način. Zato bi morali videti v krepitevi lokalne samouprave v omenjeni smeri enega od pomembnih vzvodov za to, da se na drugačen, konkretnjši, bolj življenjski način opredelijo tudi vprašanja o katerih danes govorimo, kar pomeni, da bi morali v občinah razvijati model varstva, položaja in organizacije narodnostnih skupnosti, upoštevajoči pri tem tudi razčlenjenost, organiziranost in potrebe pripadnikov teh skupnosti in vse te različne oblike tudi vključiti na ustrezen način v proces oblikovanja bistvenih usmeritev glede razvoja narodnosti, njihovega povezovanja z maličnim narodom in tako naprej.

Tu se pojavlja določeno protislovje, ali je taka konkretizacija položaja varstva pravic narodnosti v občini, v nasprotju z jasnejšo ter bolj razčlenjeno pozicijo narodnih skupin v ustavi ali ne. Mislim, da bi šele v primeru, če bi v ustavi vsaj na ravni amandmajev iz lanskega leta (opredeljeno z bistvenimi elementi - od kulturnih, izobraževalnih do kadrovskih ter gospodarskih) opredelili družbeni položaj narodnosti, bilo to mogoče na produktiven način konkretizirati v posameznih občinah. Pravzaprav bo šele tak spoj ene in druge ureditve zagotavljal, da se država na noben način ne bi tem obveznostim odrekla, hkrati pa bomo lahko videli perspektivo urejanja teh vprašanj tako, da narodnostne skupnosti postajajo v bistveno večji meri odgovorni subjekt urejanja svojega položaja in razvoja, ne pa občasni sopotnik takih procesov, kot se danes pogosto dogaja.

MAG. LUCIJAN VUGA
**VLOGA OBMEJNEGA PROSTORA
 PRI OHRANJANJU IN RAZVOJU NARODNOSTI -
 V LUČI GOSPODARSKIH DEJAVNIKOV (NA PRIMERU MEJE Z ITALIJO)**

Obmejni prostor je raztegljiv pojem, ki ga v tem primeru razumemo kot prostor, na katerem se je že doslej uveljavil poseben tretman izhajajoč iz mednarodnih pogodb med Jugoslavijo in Italijo. Zaradi geopolitičnega položaja Slovenije pa je smotno obravnavati njeno celovito vlogo v mednarodnem okolju tega predela Evrope.

Jugoslavija v širšem in Slovenija v ožjem smislu že vsa povojna leta gospodarsko podpirata slovensko manjšino v Italiji. Oblike in izdatnost te pomoči ni v celoti znana, vendar se spreminja in z leti niha; italijanska narodnost od svoje matice doslej take pomoči ni poznala. Razlogi so v različnosti družbenopolitičnih sistemov in praktičnih pristopih. Zaradi našega pojmovanja lastnine, bi morebitna pomoč Italije svoji narodnosti končala v družbenih podjetjih ali kvečjemu pri obrtniku posamezniku. Poleg tega je bila posredi tudi ideološka zavora do lastne narodnosti, ki jo bodo morali zgodovinarji še ovrednotiti.

Novo stanje pri nas omogoča čistejše lastninske odnose in s tem tudi preglednost pri usmerjanju in nadzoru morebitne ekonomske pomoči italijanski narodnosti iz Italije; pluralnost družbe pa je odstranila marsikakšen pomislek v Italiji do svojih pri nas.

Znano je, da je fašizem pred drugo svetovno vojno poskušal čimprej zlomiti gospodarsko moč slovenske manjšine v Italiji in po vojni smo z naše strani poskušali storiti kar nam je bilo moči, da bi slovenska manjšina v Italiji obnovila in razvila svoje gospodarske temelje. Zato se mi zdi naraavno, da če govorimo o narodnostih pri nas, da predvidimo in zagotovimo njihovo ekonomsko podstat, bodisi da gre za postopke in dejavnosti Slovenije, bodisi, da bodo narodnosti deležne določenih ugodnosti od matičnega naroda.¹

Obstaja pa še objektivna danost, ki bo v novih pogojih dala narodnostim poseben pomen, ki spričo zaprtosti vzhodnih režimov in ekonomske zavrtosti doslej

¹ Kot je očitno uporabljamo pri nas izraza "slovenska manjšina v Italiji" in "italijanska narodnost v Sloveniji"!!

ni tako prihajal do izraza. Naš slovenski prostor je na prepihu, kar ima poleg negativnih plati tudi nedvomne prednosti. Pripadnik narodnosti, ki v splošnem bolje obvlada jezik in običaje bližnje tujine od večinskega naroda, bo verjetno lažje in uspešneje navezoval stike, pomaga rušiti pregrade (psihološke in druge narave) in, kar je najbistvenejše, sam in z družabniki postavlja gmotne osnove za ekonomsko delovanje. Od razvojnih dejavnikov je najizdatnejše novo znanje ali opredmeteno kot tehnologija, manj pomemben je kapital (kar ne pomeni, da ga ni treba) in še najmanj prispeva k novoustvarjeni vrednosti delovna sila (kar spet ne pomeni, da smo lahko brez nje).

Očitno je v tem trenutku - in veljalo bo tudi v bodoče - da je v mednarodnem sodelovanju treba iskati komplementarnost. Na žalost smo sedaj mi v podrejenem položaju, ker nam primanjkuje kapitala, od inovativnih tehnologij nimamo kdo ve kaj pokazati, edino delovna sila se nam sprošča z naraščanjem brezposelnosti. Zanimivi smo kot dobavitelji nekaterih surovin, manj zanimivi pa postajamo z novimi medrepubliškimi odnosi, kjer se trgi, ki so za tržno ekonomijo še kako zanimivi (osnovni pogoji), parcelirajo.

Naš predhodni geološki položaj pa nam še vedno ohranja del prvotne pomembnosti, dasi se ne bi smeli delati utvar, da se mimo nas ne more; za to obstajajo ne le cestne, ampak tudi morske in zračne poti.

Ko tako govorimo, ne bi smeli misliti, da je treba skrbeti za naravnosti zaradi koristoljubja ali hladne preračunljivosti, saj izhajamo iz naravnega stanja in le ugotavljamo, kaj nam to prinaša. Kot je naravno, da smo na "sončni strani Alp", je tudi naravno drugo, da smo narodi tako ali drugače pomešani med seboj.

Poglejmo si nekaj ekonomskih dejstev naše obmejne realnosti. Italija je že v Evropski skupnosti, mi tja šele želimo priti. In tudi ko bomo enkrat v njej, ne bo vseeno s kom bomo neposredni sosedje.

Italija je (recimo) peta ekonomska sila na svetu: tudi če se ne bo obdržala na tem mestu zaradi razvoja drugih držav sveta, bo vsaj v doglednem času med tistimi, ki trasirajo svetovni razvoj.

Slovenija meji na deželo Furlanijo - Julijsko Benečijo, ki je med najbogatejšimi deželami Italije (gl. preglednico 2 in sl. 1 in 2). Nedvomno pa je severni del Italije najbolj propulziven in predstavlja naš neposreden stik s svetovnim tehnološkim razvojem. Lombardija z glavnim mestom Milanom ustvarja izredno zgoščitev industrije, kapitala in razvojnih potencialov, ki v navezi s Francijo na vzhodu ter Švico in Nemčijo na severu, tvori enega od svetovnih gravitacijskih točk. Poleg tega pa je treba vedeti, da še vedno obstajajo manj razvite južne države ES, kakor tudi evropski Vzhod, ter se po južnem krilu odvijajo povezave preko Italije.

Če pomislimo še na nizek narodni dohodek na prebivalca², ki ga ima Slovenija ne glede na vso svojo znotraj Jugoslovansko "razvitost", je očitno, da nam je nujno potrebna tesna in takojšnja vključenost v razviti svet. Pri tem ne smemo prezreti nobene prilike: ena od teh je vsekakor uporaba "mostu", ki naj bi ga predstavljale

² Po podatkih Analize razvojnih možnosti 1991-95 naj bi ta znašal nepolnih 4000 USD/preb., kar je precej manj od najmanj razvite dežele v Italiji.

narodnosti (ali manjšine - ne vem zakaj bi bil to pejorativen izraz?!). Očitno pri tem ne pozabljamo na naše zamejce, ki so komplementarni k dogajanju na naši strani meje.

Nekoliko daljša perspektiva nam nakazuje možnost vključitve v Evropsko skupnost (ali kakor se bo že takrat imenovala); takrat bo nastal nov položaj za nas v celoti in za narodnosti v delnem. Tudi če bo to Evropa regij, si bo treba svoje mesto v taki skupnosti izboriti in ga znati ohraniti. Predvsem bomo morali krepiti svojo ekonomijo, brez nje bomo nerazviti delček Evrope, predmet (eventuelnih) razprav o "razvoju manj razvitih". Karkoli nam že danes pomaga ustvarjati si čvrsto materialno podlago, je smotno. Če nam bogastvo skupnega tisočletnega bivanja na tem prostoru kaj pomeni, ga moramo znati zastaviti za zaneslivejši in boljši jutri.

PREGLEDNICA 1

DRŽAVA	STANDARDNA ³ KUPNA MOČ	KAZALEC (EGS=100)
Luxemburg	22.075	171.9
ZR Nemčija	14.351	111.7
Danska	14.313	111.4
Francija	13.868	108.0
Nizozemska	13.492	105.0
Velika Britanija	13.473	104.9
Italija	13.439	104.6
Belgija	13.089	101.9
Španija	9.606	74.8
Portugalska	8.139	63.4
Irska	7.974	62.1
Grčija	7.531	58.6
EGS	12.844	100.0
ZDA	20.075	156.3
Japonska	14.051	109.4

³ Standardna kupna moč, to dobimo tako, da narodni dohodek posamezne države pretvorimo v številčno vrednost, ki odraža "agregirani dohodek" kot kupno moč.

PREGLEDNICA 2

ITALIJSKE DEŽELE RAZPOREJENE GLEDE NA KUPNO MOČ (1987)⁴

DEŽELA	KUPNA MOČ NA PRE- BIVALCA V (mto) LIT	RELATIVNA RAST V ZADNJIH DVEH LETIH
Emilja- Romanja	16,48	16,4 %
Furlanija - Julijska		
Benečija	16.20	13.8
Valle d'Aosta	16.16	17.5
Piemont	16.13	18.1
Ligurija	15.86	13.4
Lombardija	15.73	13.8
Toskana	15.10	16.1
Tridentinsko-Zgornje		
Poadižje	15.06	25.8
Veneto	14.08	19.7
Marke	14.01	20.1
Lacij	13.90	18.2
Umbrija	13.83	19.2
Abrucl	11.94	20.6
Molise	10.94	18.3
Sardinija	10.60	19.1
Pulja	9.80	21.6
Kampanija	9.70	18.5
Sicilija	9.50	17.5
Bazilikata	9.41	17.8
Kalabrija	9.08	20.2

⁴ Podatki EUROSTAT

Vir: Commercio estero, 15/1-90

Slovenija ima nepolnih 4.000 USD/preb., kar bi zneslo okoli 4.800.000.- Lit in bi nas to uvrstilo na dno zgornje lestvice.

LITERATURA

Commercio estero, 15/1-90, CCIAA-MILANO

Analiza razvojnih možnosti 1991-95, Zavod republike Slovenije za družbe-
noplaniranje, Ljubljana 6/4-90Vloga obinejnega prostora pri uresničevanju enotnosti slovenskega kultur-
nega in gospodarskega prostora, RAZPRAVE IN GRADIVO 15, 1982, Ljubljana,
Inštitut za narodnostna vprašanja

Slika 1:
DESET NAJBOGATEJŠIH DEŽEL ITALIJE

tri najbogatejše dežele Italije

drugih sedem, ki tvorijo prvo deseterico najbogatejših dežel Italije

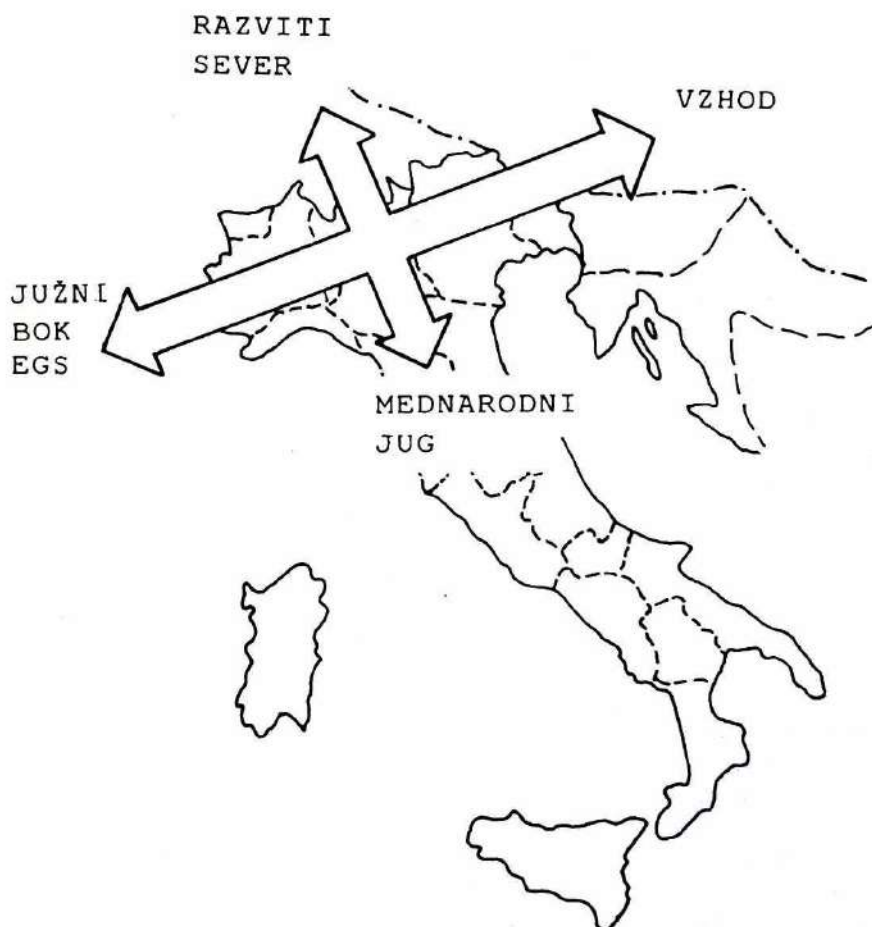

OPOMBA: Nam neposredna soseda Furlanija-Julijska Benečija je druga (pred par leti je bila prva) najbogatejša dežela v Italiji!

Slika 2:

TEHNOLOŠKA TRANSMISIJA

(BLAGOVNI, PROMETNI, POTNIŠKI, FINANČNI, INFORMACIJSKI
IN DRUGI TOKOVI)

DR. VLADIMIR KLEMENČIČ

**SODOBNI REGIONALNI PROBLEMI MADŽARSKE IN ITALIJANSKE
NARODNOSTI V PROCESIH DRUŽBENO-EKONOMSKE PREEOBRAZBE**

Madžarska in italijanska narodnost živita v Republiki Sloveniji na dveh območjih, ki pa se po življenjskih pogojih ter po stopnji in usmeritvi gospodarskega razvoja med seboj bistveno razlikujeta. Zaradi tega se obe narodnosti razlikujeta tudi glede pogojev varovanja njihove identitete, jezika in kulture ter glede njihovega socialno-ekonomskega položaja. Medtem, ko živi madžarska narodnost na območju, ki je vse do zadnjega desetletja predstavljalo eno gospodarsko najmanj razvitih območij Slovenije, pa živi italijanska narodnost v prostoru, ki sodi med gospodarsko najbolj dinamična območja in to ne le v Sloveniji, ampak tudi v Jugoslaviji. Madžarski narodnosti se tako lahko zagotavljajo njene pravice le v pogojih začetne faze oblikovanja urbane družbe, ki na skoraj celotnem narodnostno mešanem območju (razen na območju Lendave kot centralnega in zaposlitvenega kraja) še vedno temelji na klasični, agrarni družbi. Na drugi strani pa se lahko italijanski narodnosti zagotavljajo pravice in njen obstoj v dinamični in višji razviti industrijski družbi. Medtem, ko je bila madžarska narodnost, ki je predstavljala leta 1981 na narodnostno mešanem ozemlju v Prekmurju okrog 55% vsega prebivalstva, z izjemo Lendave v vseh ostalih krajih v večini in sklenjeno poseljena, pa živi italijanska narodnost kot manjšina razpršeno poseljena le po mestih in nekaterih okoliških naseljih v priobalnem pasu na Koprskem. Razlike se kažejo tudi v njihovi številčni moči. Če verjamemo dvomljivim podatkom popisov prebivalstva iz leta 1981, bi naj živelo na Koprskem narodnostno mešanem območju le še okrog 1900 Italijanov, Madžarov na narodnostno mešanem ozemlju v Prekmurju pa naj bi bilo 8.324.

Italijanska narodnost, ki pripada večinoma nekmečkemu prebivalstvu, poseduje v privatni lasti zaradi specifičnih razmer lastniških odnosov v preteklosti le nekaj zemlje s sorazmerno maloštevilnimi kmetijskimi obrati, v ostalih panogah gospodarskih dejavnosti pa imajo v zasebni lasti le nekaj obratov drobnega gospodarstva. Na drugi strani pa razpolagajo Madžari na celotnem narodnostno mešanem ozemlju, kljub močni preslojilvi gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom iz kmečkih v polkmečka ali nekmečka gospodinjstva, z velikim deležem zemlje v zasebni lasti. Ti kmetijski obrati so sicer za racionalno in tržno kmetijsko gospodarstvo premajhni, vendar pa predstavljajo madžarskemu prebivalstvu pomemben

dodatni vir dohodka in s tem tudi močno oporo pri varovanju njihove identitete v kulturni pokrajini. Zaradi tega se tudi zaposleni izven kmetijstva vse bolj zadržujejo v prostoru svoje avtohtone poselitve in to kljub zaposlovanju tako na prostoru njihove avtohtone poselitve kakor tudi izven njega, na slovenskem etničnem ozemlju. Kljub temu pa je glede nacionalne varnosti italijanska narodnost zaradi svoje zaposlitve v izobraževalnih, socialnih ter prosvetnih ustanovah in zaradi gospodarske razvitosti v socialnem pogledu, mnogo bolj varna kot madžarska narodnost. Madžarska narodnost namreč živi na takem območju (predvsem na Goričkem v Prekmurju), ki predstavlja zaradi zaostajanja gospodarskega razvoja za ostalimi deli Prekmurja in Slovenije, tipično območje depopulacije (karta 1). Zaradi tega na nekaterih narodnostno mešanih območjih ob madžarski meji v občini Murska Sobota že prihaja do razkroja kulturne pokrajine in razpada stanovanjskega fonda, posledica česar je tudi opuščanje obdelovalne zemlje. Prebivalstvo je močno ostarelo, zato se njihovo število zelo hitro zmanjšuje.

Tako je skupno število prebivalcev (Slovencev, Madžarov in pripadnikov ostalih narodov in narodnosti) na narodnostno mešanem ozemlju v občini Murska Sobota med leti 1961 in 1987 nazadovalo za okrog 32 odstotkov, na podeželju narodnostno mešanega območja občine Lendava pa za okrog 11 odstotkov. Skupno število prebivalstva je na narodnostno mešanem ozemlju v Prekmurju v istem obdobju naraslo le na območju mesta Lendava in sicer za okrog 45%.

Tabela 1: Gibanje števila prebivalstva na narodnostno mešanem ozemlju (NMO) v Prekmurju v obdobju 1961 - 1987.

	1961	1971	1981	1987
NMO v občini Lendava - skupaj	13.089	12.818	13.055	13.093
podeželje	10.528	9.774	9.386	9.366
mesto Lendava	2.561	3.044	3.669	3.723
NMO v občini Murska Sobota	2.761	2.343	2.046	1.851
NMO v Prekmurju - skupaj	15.850	15.161	15.101	14.944

Depopulacija in gospodarska nerazvitost podeželja sta močno prizadeli tako prebivalstvo večinskega, slovenskega naroda, kakor tudi madžarsko narodnost. Tako je med leti 1971 in 1981 na podeželskih območjih lendavske občine nazadovalo število Madžarov za skoraj 9 odstotkov, Slovencev pa za okrog 4,5 odstotkov, v murskosoboški občini pa število Madžarov za okrog 13,5 odstotkov, Slovencev pa za skoraj 3,9 odstotkov.

Z gospodarskim razvojem celotnega Prekmurja v zadnjih dveh desetletjih in še posebej narodnostno mešanega ozemlja, so se ob hkratni prostorski mobilnosti odprli tudi novi problemi, povezani s socialno mobilnostjo prebivalstva. Z izboljšanjem izobrazbene strukture vsega prebivalstva, k čemur je predvsem pripomogla možnost pridobivanja izobrazbe mlade generacije s srednješolskim

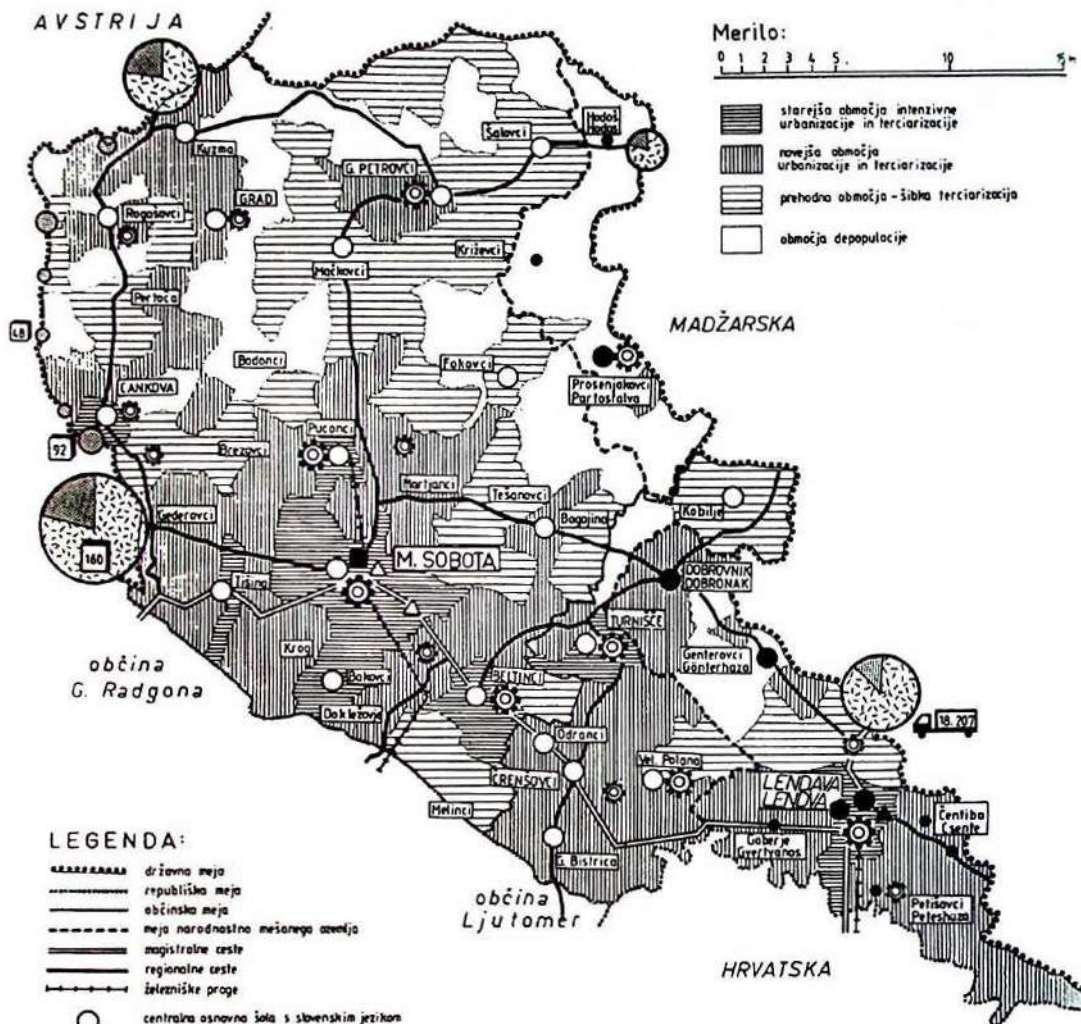
PREKMURJE : OBMOČJA URBANIZACIJE, TERCIARIZACIJE IN DEPOPULACIJE (prostorske danosti, obmejnost in narodnostna pomešanost)

AVSTRIJA

Merilo:

- starejša območja intenzivne urbanizacije in terciarizacije
- novejša območja urbanizacije in terciarizacije
- prehodna območja - šibka terciarizacija
- območja depopulacije

LEGENDA:

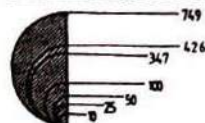
- državna meja
- republiška meja
- občinska meja
- meja narodnostno mešanega ozemlja
- magistralne ceste
- regionalne ceste
- železniške proge

- centralna osnovna šola s slovenskim jezikom
- centralna dvojezična osnovna šola
- podružnična dvojezična osnovna šola
- srednja šola s slovenskim jezikom
- dvojezična srednja šola
- časopisi tiskani v jeziku narodnih manjšin
- radijska postaja, ki oddaja v jeziku narodne manjšine
- naselje z industrijo
- mednarodni mejni prehod
- malaobmejni prehod
- delež potnikov v mednarodnem prometu
- delež potnikov v malaobmejnem prometu

- lokalna (krajevna) središča
- ruralna ali industrijska središča
- lokalna (občinska) središča
- kantonalno (krajno) središče

- cestni mednarodni blagovni promet (v tonah)
- cestni malaobmejni blagovni promet (v tonah)

ŠTEVILO POTNIKOV NA CESTNIH MEJNIH PREHODIH (v tisočih):

dvojezičnim izobraževanjem, so se začele uveljavljati nove zakonitosti migracijskih gibanj. Te so se znotraj narodnostno mešanega ozemlja pojavile v obliki selitev madžarskega in slovenskega prebivalstva iz vasi v zaposlitvene kraje. Prebivalstvo se je selilo zlasti v Lendavo, mnogi pa so se odselili tudi v ostale zaposlitvene kraje, še posebej v Mursko Soboto, ki nudi poleg delovnega mesta, ki terja višjo izobrazbo, tudi ostale pogoje za kvalitetno življenje (izobraževanje, oskrba, izkoriščanje prostega časa za kulturno in športno življenje) in ustrezno komunalno ureditev, predvsem telefonijo. Zaradi gospodarskega razvoja Lendave in njene bližnje okolice le-ta priteguje k poselitvi ali pa v obliki zaposlitve z dnevno migracijo prebivalstva iz celotnega Prekmurja pa tudi iz drugih delov Slovenije in sosednje Hrvaške. Ti selitveni tokovi prebivalstva madžarske narodnosti iz depopulacijsko ogroženih območij, ki ne nudijo ugodnih pogojev za življenje in bivanje prebivalstvu z višjo izobrazbeno strukturo na eni strani in doseljevanje slovenskega ter hrvaškega prebivalstva na drugi strani pa ob naraščanju skupnega števila prebivalstva v Lendavi in njeni okolici stopnjuje pomešanost prebivalstva madžarske, slovenske ter hrvaške narodnosti, v manjši meri pa tudi prebivalstva iz drugih delov Jugoslavije.

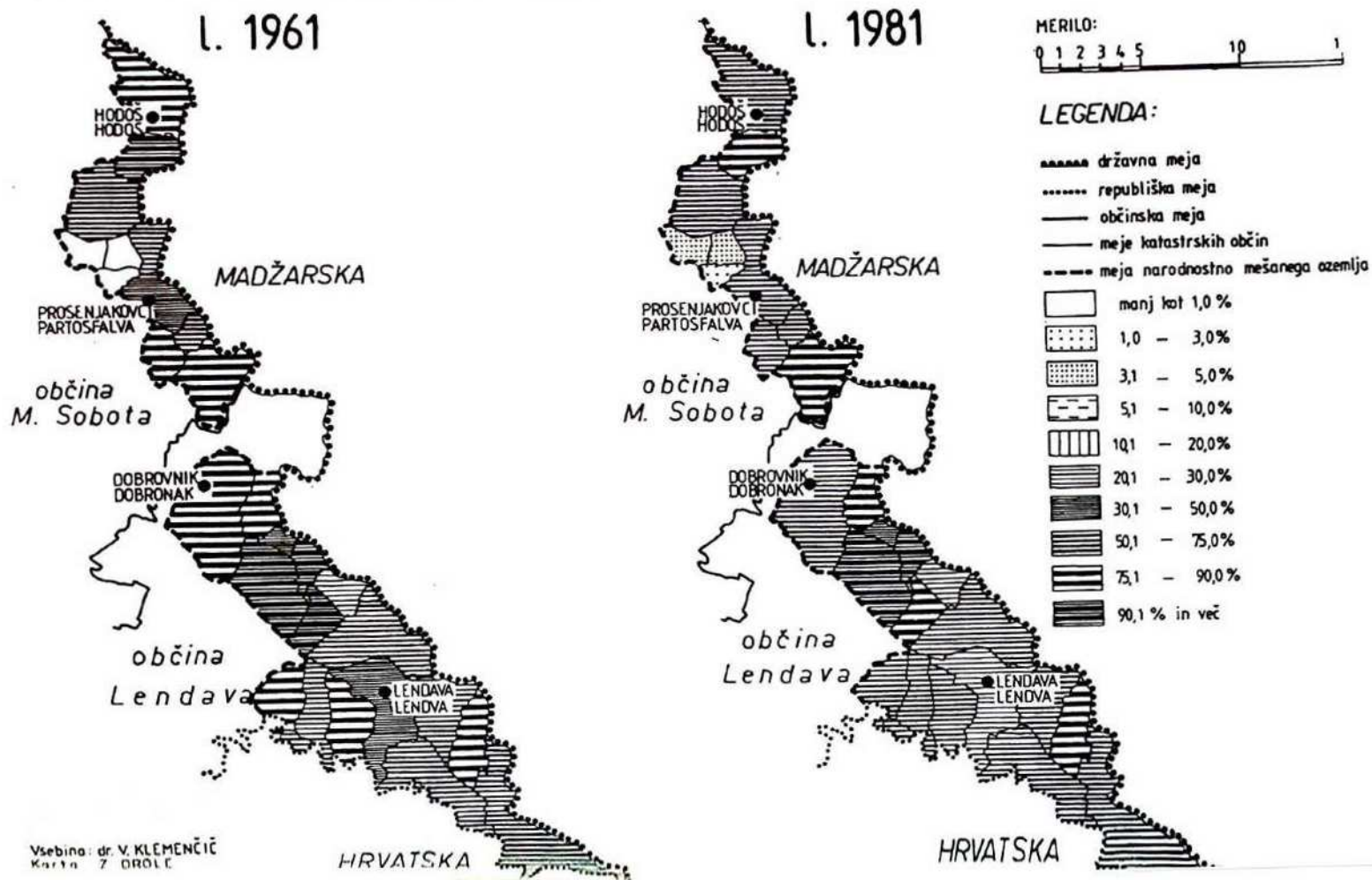
Tabela 2: Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva v mestu Lendava.

	1961		1971		1981	
	štev.	%	štev.	%	štev.	%
Slovenci	1353	52,8	1617	53,1	1840	50,1
Madžari	850	33,2	943	31,0	1018	27,7
Hrvati	274	10,7	270	8,9	468	12,8
Ostali	84	3,3	214	7,0	343	9,3
SKUPAJ	2561	100,0	3044	100,0	3669	100,0

Na podeželju se narodnostne razmere zaradi odseljevanja pripadnikov večinske, slovenske narodnosti in Madžarov sicer bistveno ne spreminjajo, vendar pa absolutno število prebivalstva močno nazaduje (Karta 2).

Z vključevanjem vaškega prebivalstva v nekmečke poklice, kar je vezano za zaposlitev izven kraja bivanja, ter s skupnim dvojezičnim izobraževanjem pripadnikov obeh narodov v vrtcih, osnovnih in srednjih šolah, se zelo hitro povečuje tudi število mešanih zakonov. Na podlagi analiz mladinskega raziskovalnega labora "Lendava 1990", ko so dijaki pod vodstvom dipl. geografa Jerneja Zupančiča iz Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani raziskovali socialno-ekonomsko premike prebivalstva iz primarnega v sekundarni in terciarni sektor gospodarskih dejavnosti, se kaže, da so napor slovenske družbe skupaj s pripadniki madžarske narodnosti za uvajanje funkcionalne dvojezičnosti, že rodili velike uspehe. Tako je bilo na podlagi dosedanjih dostopnih virov znanstvene literature o jezikovni strukturi dvojezičnosti pripadnikov manjšine in hkrati dvojezičnosti večinskega

Karta 2:
 DELEŽ MADŽARSKEGA PREBIVALSTVA NA NARODNOSTNO MEŠANEM
 OBMOČJU V PREKMURJU LETA 1961 IN 1981.

naroda ugotovljeno, da takšnega doseženega stanja funkcionalne dvojezičnosti, kot je ugotovljena v Prekmurju, ne moremo zaslediti nikjer, niti v prostoru skupnosti Alpe-Jadran. Medtem, ko je na primer na Južnem Tirolskem v Italiji dvojezičnih le 30% pripadnikov večinskega naroda in 80% pripadnikov nemške manjšine, se je na primeru občine Lendava, kljub skromnemu številu udeležencev v vzorčni raziskavi, pokazalo, da je ob dvojezičnosti velike večine pripadnikov madžarske narodnosti dvojezičnih še med 70 in 80 % pripadnikov večinskega, slovenskega naroda. To so pokazale ankete o znanju jezika po družinah, o znanju jezika zaposlenih v neagrarnih dejavnostih (zlasti zaposlenih v terciarnem sektorju) in raziskave o možnostih uporabe obeh jezikov med tistimi, ki so porabniki uslug in tistimi, ki nudijo usluge.

Italijanska narodnost v slovenskem Primorju pa je v primerjavi z madžarsko v Prekmurju še v veliko večji meri pomešana v nacionalno mešanih družinah in to ne le s Slovenci, temveč tudi z doseljenimi pripadniki narodov in narodnosti iz drugih delov Jugoslavije.

Tabela 3: Nacionalna struktura Koprškega primorja.

	1971		1981	
	število	%	število	%
Slovenci	45.079	77,3	50.953	73,2
Italijani	2.519	4,3	1.901	2,7
Ostali	10.694	18,4	16.737	4,1
SKUPAJ	58.292	100,0	69.591	100,0

Tudi tu nam poiskusne raziskave mladinskega raziskovalnega tabora v Strunjanu kažejo, da je stopnja funkcionalne dvojezičnosti zaradi dvojezičnega izobraževanja v otroških vrtcih ter osnovnih in srednjih šolah na eni strani in zaradi poučevanja slovenskega jezika v italijanskih izobraževalnih ustanovah in italijanskega jezika v slovenskih izobraževalnih ustanovah na drugi strani, močno prispevalo k dvojezičnosti italijanske in slovenske narodnosti ter tudi tistega dela doseljenega prebivalstva iz območij življenja Slovenije, ki je že bilo deležno izobraževanja v krajih Koprškega primorja. Tu se je izkazalo, da je dvojezičnih vsaj 80% pripadnikov italijanske manjšine, pri večinskem, slovenskem in doseljenem prebivalstvu pa obvlada oba jezika med 60 in 70% ljudi. Visoko stopnjo dvojezičnosti v Koprskem primorju pa gre pripisati tudi vsakodnevni povezanosti prebivalstva preko odprte meje z italijanskim in slovenskim prebivalstvom na Tržaškem pa tudi kontaktom z italijanskimi turisti in ostalim italijanskim prebivalstvom v vsakodnevnom življenju (Karta 3). Veliko vlogo v uveljavljanju funkcionalne dvojezičnosti na tem območju pa igrajo tudi razvite informacijske dejavnosti, predvsem tisk ter radio in televizija v Kopru.

Ko govorimo o zaščitah manjšin ali narodnosti, se pogosto sklicujemo na

evropske pravne norme, ki pa so še vedno zelo pomanjkljive, da bi resnično lahko obvarovale manjšine pred asimilacijo. Vzrok za to tiči v razmerah, ki skupaj z gospodarsko, demografsko, kmetijsko in komunalno politiko, ki pa se med posameznimi območji zelo razlikuje, pogojujejo zgodovinski razvoj in oblikovanje novih prostorskih struktur gospodarske, kulturne in socialne narave. Zato je pogosto sklicevanje na evropske pravne norme za obstoječo pravno zaščito manjšin z ustavnimi in drugimi zakoni včasih celo zavestno naravnano na asimilacijo. Pogosto pa se odpira tudi vprašanje takozvane naravne asimilacije in sicer tedaj, ko si ne moremo razložiti vzrokov za upadanje števila pripadnikov manjšin in slabšanja njihove demografske in socialne strukture v nesorazmerju z rastjo in socialno ter demografsko strukturo večinskega naroda na narodnostno mešanem ozemlju ter zaradi preslabega poznavanja razmer in premalo vloženih raziskovalnih naporov te vzroke enostavno pripišemo naravni asimilaciji.

Zato se pogosto vprašamo, kaj bi bilo še potrebno storiti, da bi kljub delnim uspehom pri zaviranju asimilacije ter relativno dobrih znakih uveljavljanja dvojezičnosti, preprečili nadaljnje zmanjševanje števila pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti ter izboljšali njihovo socialno in ekonomsko strukturo. Predvsem se zastavlja vprašanje, kako v bodoče vgraditi v ustavno in ostalo zakonodajo ter statute posameznih občin take uredbe, ki bi v celoti zaščitile italijansko in madžarsko narodnost pred njihovim številčnim zmanjšanjem in slabšanjem demografske strukture.

Tako je bilo ugotovljeno, da bi obema manjšinama morali najprej zagotoviti možnosti njihove organiziranosti kot narodnostne skupnosti na gospodarskem področju v obliki združenj.

Potrebno je tudi preprečevanje nadaljnjega odseljevanja iz podeželskih naselij narodnostno mešanih območij Prekmurja in s tem v zvezi tudi zmanjševanja števila pripadnikov madžarske narodnosti, čemur je vzrok zelo slaba prometna povezanost. Zato je potrebno na tem območju nemudoma modernizirati prometne poti in izboljšati ter razširiti prometne zveze znotraj narodnostno mešanega ozemlja. To omrežje bo potrebno povezati s prometnim omrežjem ostalega Prekmurja, ki pa je ravno tako potrebno modernizacije. Na celotnem narodnostno mešanem ozemlju v Prekmurju je potrebno izboljšati tudi ostale elemente komunalne ureditve (vodovod, telefonija). Da se prebivalstvo iz teh območij, ki se zaposluje v Murski Soboti, Lendavi ter ostalih zaposlitvenih krajih, ne bi več odseljevalo, bo potrebno zagotoviti komunalno ureditev za stanovanjsko gradnjo tistim družinam, ki so se preoblikovale iz kmečkih v nekmečke. Ker to vprašanje ni urejeno, so le-te težile k naselitvi na komunalno urejenih zemljiščih v Lendavi ali v Murski Soboti, kjer jim je bila zagotovljena tudi dostopnost do ostalih življenjskih potreb kot so izobraževanje, kultura, izkoriščanje prostega časa ter večja izbira delovnih mest.

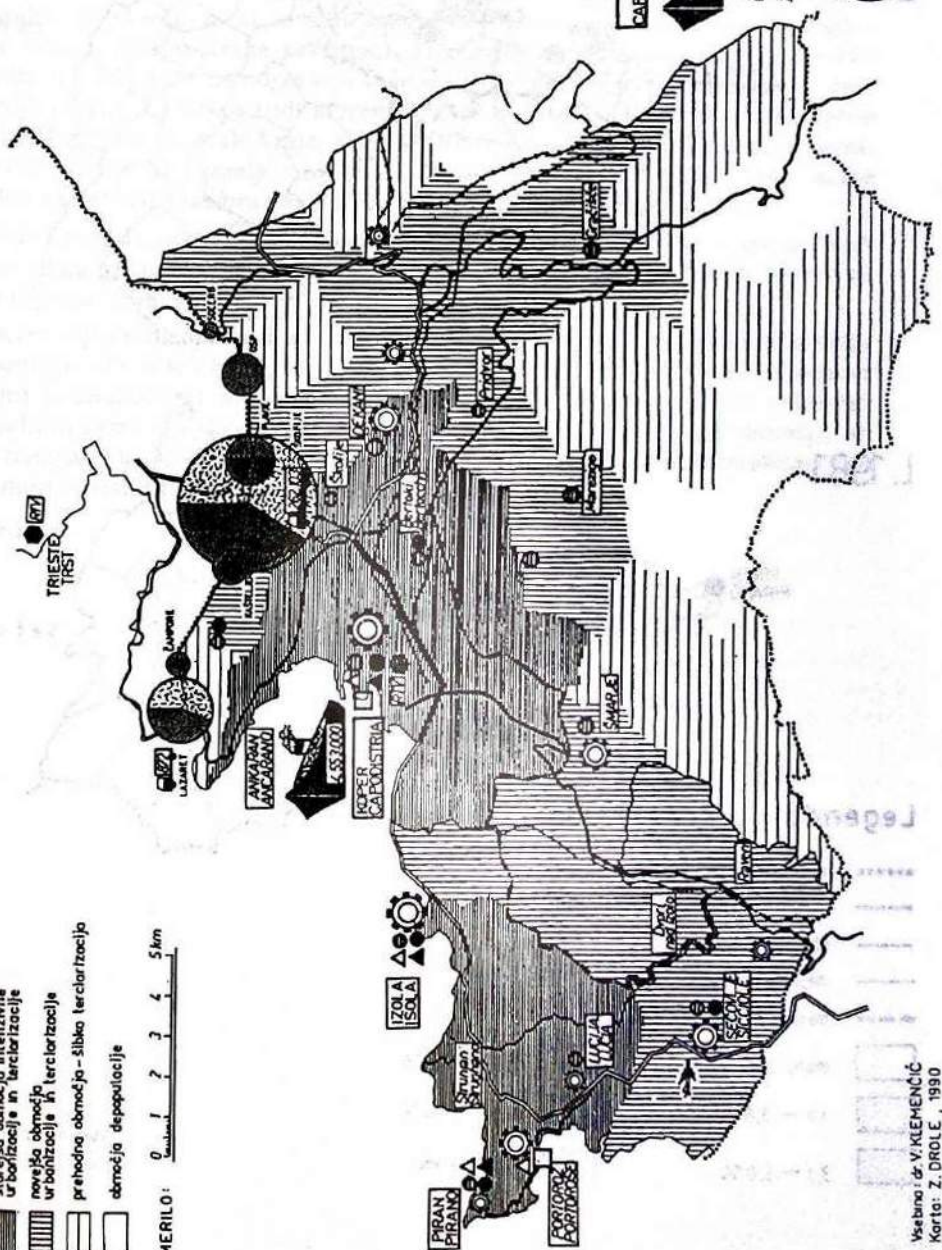
Ker se je razmeroma maloštevilno, toda vendarle koncentrirano naseljeno italijansko prebivalstvo Koprškega primorja razselilo iz starih mestnih jeder in razpršeno poselilo (Karta 4) po novih stanovanjskih četrtih in novih individualnih hišah, kjer se je pomešalo z večinskim slovenskim prebivalstvom in s prebivalstvom drugih narodov in narodnosti Jugoslavije, bi bilo za bolj organizirano kulturno življenje ter druge življenjske oblike, ki so povezane z življenjem ita-

Karta 3:

KOPRSKO:
OBMOČJA URBANIZACIJE, TERCIARIZACIJE IN DEPOPULACIJE
(prostor ske donosti, omejenost in narodnostna pomešanost)

- starejša območja intenzivne urbanizacije in terciarizacije
- novejša območja urbanizacije in terciarizacije
- prehodna območja - šibka terciarizacija
- območja depopulacije

MERILO: 0 1 2 3 4 5 km

LEGENDA:

- mednarodni mejni prehod
- maloobmejani prehod
- delež polnikov v mednarodnem prometu
- delež polnikov v maloobmejnem prometu
- državna meja
- republiška meja
- občinska meja
- meja narodnostno mešanega ozemlja
- magistralne ceste
- regionalne ceste
- železniška proga
- letališče
- osnovna šola v slovenskem jeziku
- osnovna šola v italijanskem jeziku
- srednja šola v slovenskem jeziku
- srednja šola v italijanskem jeziku
- višja ali visoka šola
- časopisi tiskani v jeziku narod. manjšin
- radijske in TV postaje, ki oddajajo v jeziku narodne manjšine
- naselja z industrijo
- 222200 lokalno (rajojevna) središča
- 222200 ruralna ali industrijska središča
- 222200 PIRANO ali industrijska središča
- 222200 komunalna (občinska) središča
- 222200 KOPER središča
- 222200 KAPOVSTRIA središča
- pomorski mednarodni blagovni promet (v tonah)
- 222200 cestni mednarodni blagovni promet (v tonah)

ŠTAVLO POLNIKOV NA ČESTNIH MEJAH PROSOČNI
in BSOČNI

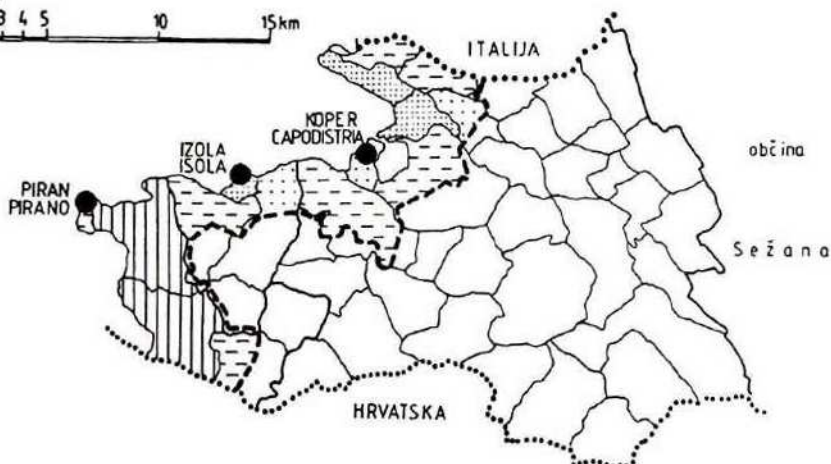

Karta 4:

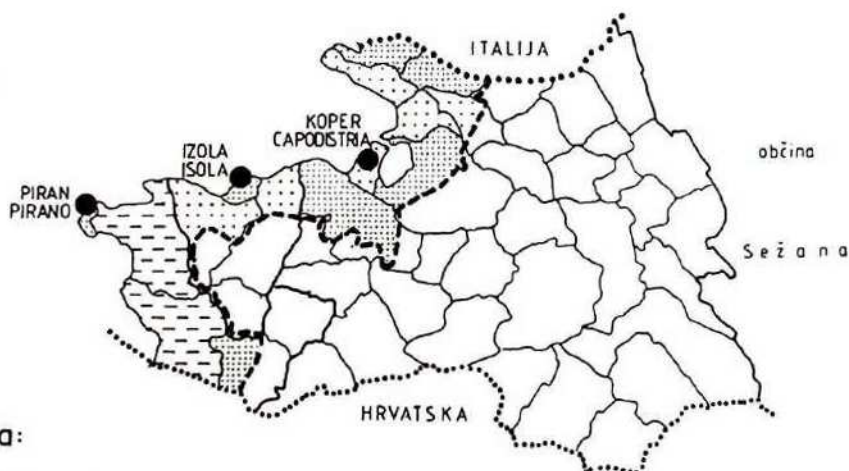
DELEŽ ITALIJANSKEGA PREBIVALSTVA NA NARODNOSTNO MEŠANEM OBMOČJU NA KOPRSKEM LETA 1971 IN 1981.

MERILO:
0 1 2 3 4 5 10 15 km

L. 1971

L. 1981

Legenda:

- državna meja
 - republiška meja
 - občinska meja
 - meje katastrskih občin
 - - - meja narodnostno mešanega ozemlja
manj kot 1,0 %	5,1 - 10,0 %
1,1 - 3,0 %	10,1 - 20,0 %
3,1 - 5,0 %	20,1% in več

Vsebina: dr. V. KLEMENČIČ
Karta: Z. DROLE, 1990

lijanske narodnosti, potrebno proučiti nove lokacije združevanja na kulturnem in gospodarskem področju, kar bi omogočilo tudi združevanje v dnevnem življenju.

Pri obeh narodnostih bi morali pri oblikovanju njihove organiziranosti na izobraževalnem, kulturnem, socialnem in gospodarskem področju upoštevati življenje pripadnikov obeh narodnosti, predvsem pa tistih, ki živijo v vse številnejših narodnostno mešanih družinah.

Na narodnostno mešanem, z Madžari poseljenem ozemlju v Prekmurju bi morali pri nadaljnjem usmerjanju družbeno-ekonomskega razvoja upoštevati tudi pomanjkanje delovnih mest, ki zahtevajo srednješolsko in visokošolsko izobrazbo. Nizka stopnja gospodarske razvitosti, ki temelji na delovnih mestih z nizko kvalifikacijo, že danes ne odgovarja več strukturi prebivalstva po izobrazbi, zato se tako madžarsko kakor tudi slovensko prebivalstvo izseljuje iz narodnostno mešanega ozemlja v ostale kraje, zlasti v Mursko Soboto. To je pa tisti moment, ki močno vpliva na razseljevanje madžarske narodnosti in zadrževanje slabe socialno-ekonomske, izobrazbene in starostne strukture prebivalstva.

Položaj madžarske in italijanske manjšine je torej v veliki meri odvisen tudi od družbeno-ekonomskega razvoja širše regije, Koprškega primorja na eni in Prekmurja na drugi strani.

Reševanje problema madžarske narodnosti na narodnostno mešanem ozemlju v Prekmurju, zlasti še ob mejnih območjih na Goričkem, mora biti zato povezano z vsemi ekonomskimi in življenjskimi problemi, hkrati pa tudi s celotnim regionalnim razvojem slovenskih depopulacijskih območij. Od tega območja, še zlasti tistega dela, ki meji na s Slovenci poseljeno Porabje na Madžarskem, je v veliki meri odvisna tudi nadaljnja usoda Porabskih Slovencev.

RAZPRAVE

Dr. Renata Mejak: Čeprav je zdaj na vrsti razprava o širših vprašanjih, mislim, da moram nameniti nekaj pozornosti tudi vprašanju terminologije, kajti večkrat so izvajalci omenjali probleme s področja terminologije. Za vsako področje je nujno, da se terminološke zadeve razčistijo, kajti ni mogoče dalje razvijati neko, bodisi politično, znanstveno in drugo področje, če se ne razumemo dobro in če si pod določenimi termini predstavljamo različne pojme in vsebine. Res, da je bil v rabi do sedaj pri nas termin narodnost. Moram pa povedati, da se ne navdušujem posebno za ta pojem. Smatram, da je precej ideološko tudi "nabit" in, da so prisotni oz. prevladujejo napačni pogledi na mednarodno sprejeti termin "narodna in etnična manjšina".

Razlog za rabo "narodnosti" (ki naj bi impliciral enakopravnejši in bolj perspektivnejši status manjšine) namesto "narodne manjšine" (ki naj bi imel pejorativni pomen) danes več ne drži. V demokratični pluralistični družbi, kjer tudi manjšini pripada pomembno mesto v družbi, termin "narodna manjšina" nima negativnega prizvoka.

Kot primer navajam stališča strokovnjakov za nacionalna vprašanja na Madžarskem, kjer so se sporazumeli, da narodna manjšina pomeni manjšino, ki ima svojo narodno matiko v neodvisni državi; narodnost pa pomeni etnično manjšino, ki nima svoje matične države (Für Lajos, Kisebbség és tudomány, Magvető kiadó, Budapest 1989, stran 9).

Opozoriti še velja na dejstvo, da je "narodnost" težko prevedljiv ali celo neprevedljiv izraz. Tudi to dejstvo je svojevrsten pokazatelj problematičnosti termina. Zato iz znanstvenih in strokovnih tekstov izginja "narodnost" in jo vedno bolj nadomešča "narodna manjšina", ki jasno izraža, da gre za del matičnega naroda.

Ni brez pomena tudi dejstvo, da vsi sodobni mednarodni dokumenti (Konferenca KEBS, Evropski svet, itd.) uporabljajo termin narodna manjšina (national minority). Menim, da moramo evropske norme sprejemati tudi na področju raziskovanja narodnih manjšin; ne bi smeli vedno izmišljati nove termine, ker nas svet ne razume, sami med seboj pa se tudi ne razumemo prav.

Dr. Janez Dular: Vesel sem, ker mi bodo nekatere reči prihranjene, ker jih je povedala že g. Mejakova. Tudi jaz nikakor ne bi kar nekritično in avtomatično zavrgel izraza "narodna manjšina" in prešel na "narodnostna skupnost" ali "narod-

nost". Država, nacionalna država, kakor jo je omenil g. Gaspari, v Evropi nikakor ne bo kar tako hitro odmrta, čeprav narašča pomen nedržavnih in mimodržavnih ustanov. In ker bo torej še kar živel in ker se statistika večinoma vodi v državnih okvirih, je treba pač sprejeti neko matematično dejstvo, statistični podatek o demografskih razmerah znotraj posamezne nacionalne države. Podatek govori o neki družbeni resničnosti in pred njo si menda ne smemo zatiskati oči. Izraz "narodnost" me tudi kot jezikoslovca nekoliko bega, ker je vsaj dvoumen. Narodnost bi bila po definiciji lastnost naroda ali posameznikova narodna pripadnost. V marsikaterem osebnem dokumentu ali obrazcu stoji rubrika "narodnost" in jaz tam zase napišem Slovenec.

Drugi pomen te besede pa je bil čisto umetno sproduciran, skonstruiran v zadnjih 20-ih letih pri nas, in tako nastaja neka zelo težko določljiva in lahko tudi nevarna interferenca. Tudi jaz mislim, da gre pri drugem pomenu za odsev ideološkega in tudi voluntarističnega lotevanja pri tej problematiki. Ta izraz se uvršča v isto serijo kakor izrazi tipa "individualni poslovodni organ" pa "prekinitve dela" itn., izrazi, ki v bistvu skušajo prikriti neke elementarne, vendar neprijetne oziroma nezaželene resnice. Ali ni prav manjšinskost manjšine, njena šibkost v danem državnem in pravnem okviru kot je prej omenil kolega Battelli, temeljni razlog za potrebnost njenega varstva, za njene posebne pravice? Čemu bi bilo sicer treba manjšino varovati, če ne bi bila majhna, šibka itn., čemu bi morala biti zanjo odgovorna ali soodgovorna večina? Zavest o tem, (in temu ustrezno besedo - manjšina) bi morali po svoje celo poudarjati, ne pa je prikrivati in odrivati ne vem kam.

Kolikor vem, tudi ni še nihče izpeljal statistične raziskave oz. dokazovanja, da beseda manjšina (v slovenščini) asociira slabšalnost ali manjvrednostne komplekse ali pa da sugerira restriktivnost pri dajanju ali uveljavljanju pravic. Če bi hotel biti nekoliko prisiljeno duhovit, bi celo rekel, da so mogoče prav pozitivne asociacije. Manjšina, t.j. ljubkost, ipd., da ne govorim o angleškem "small is beautiful". Poleg tega ne moremo mimo dejstva, da je to priznan mednarodnopravni izraz, stilsko čisto nevtralen. Kljub temu pa bi rad poudaril, da bi bil izraz narodna skupnost (ali narodnost itn.) po svoje uporaben, če bi ga uporabljala definirano ob izrazu manjšina. In mislim, da je posrečena kombinacija teh dveh izrazov uporabljena v zadnjem odstavku 63. člena ustavnega osnutka: "pripadniki italijanske in madžarske narodne manjšine lahko ustanovijo na območjih, kjer ti narodnosti živita, svoje samoupravne narodnostne skupnosti. Za kaj gre? Manjšina je pač kot rečeno neko statistično ali demografsko dejstvo, medtem ko je narodnostna skupnost način organiziranja te manjšine, ki bi drugače lahko bila tudi amorfná. Vsaj po naši ustavni ureditvi pa se manjšina organizira in se za poimenovanje njene organiziranosti uporablja poseben izraz. To bi bila torej ena izmed rešitev za koeksistenco dveh izrazov. Seveda pa je ne mislim vsiljevati.

Upoštevati je treba mnenje in občutje prizadetih ljudi in skupnosti samih, vendar s premislekom, tudi nasprotno argumente je treba pretehtati, da bomo spreminjali razmere, ne pa besede.

Dr. Savin Jogan: Strinjam se v določeni meri s tem, kar je dr. Dular povedal, vendar je treba videti, v kakšnem političnem ozračju ta preimenovanja ali poime-

novanja nastajajo. Ob grozečih zahtevah v Jugoslaviji, (čeprav se nas neposredno ne tičejo več): en človek en glas, ima seveda tudi ta stvar zelo pomembno težo. To je sprejemljivo mogoče tako, da bi bilo mogoče izraza narodnostna skupnost in manjšina diferencirano uporabljati ne samo skupaj. Ko gre npr. v novi slovenski ustavi ali ko je šlo v dosedanji ureditvi obveznosti glede ustanavljanja narodnostnih interesnih skupnosti, sploh ni bistveno, da govorimo o manjšini, temveč o narodnostni skupnosti, ki se tako organizira. V drugih relacijah, ko gre npr. za odločanje v občinskih skupščinah ali v republiški skupščini dobi ta skupnost popolnoma jasno dimenzijo manjšine in bi jo morali brez vsakih pejorativnih ocen in nabojev tako tudi poimenovati. Zato mislim, da bi se dalo priti brez težav do enostavne življenjske rešitve tega problema.

REFERATI

PETER BELTRAM

OHRANJANJE ETNIČNE IDENTITETE

V običajnih pogojih pomenijo elementi etničnosti: v identiteti posameznika medij oblikovanja, izražanja in prepoznavanja samega sebe, na ravni skupnosti pa osnovo njene integritete in vsebino razlikovanja od drugih.

Človek se rodi v prostoru z geografskimi in klimatskimi značilnostmi, ki pripadnikom v tem prostoru živče skupnosti, in s tem tudi njemu opredeljujejo temperament kot eno od osebnostnih lastnosti. Skozi procese socializacije in inkulturacije se posameznik ne seznanja samo z jezikom kot sredstvom inkulturacije in medijem sporazumevanja, temveč se privadi tudi specifičnim kulturnim vzorcem in kot sebi lastne zariše osnovne sestavine zgodovinskega spomina. V ožjem okolju ter v odvisnosti od značilnosti in posebnosti socializacijske poti si posameznik oblikuje svojo identiteto tudi s sebi lastnim sistemom vrednot kot relativno trajnim življenjskim vodilom in vedenjskimi vzorci kot spremenljivim in prilagodljivim načinom komuniciranja z okolico.

Kljub temu, da vse naštetelo zelo določno opredeljuje pripadnost posameznika neki etnični skupnosti pa so to predvsem elementi, ki označujejo identiteto kot tako. Šele v primeru odnosov med posamezniki ali skupinami, ki se po teh elementih razlikujejo, zadobijo ti elementi prilastek etničnosti - govorimo o medetničnih odnosih.

V takih položajih se posameznik ali skupina znajdetta lahko na dva načina, bodisi na narodnostno mešanih območjih, bodisi pri prostovoljnih ali neprostovoljnih migracijah v drugo okolje. V takih primerih se soočimo tudi z vprašanji omejevanja mobilnosti zaradi etničnih značilnosti.

Narodna identiteta in procesi socializacije

Narodno identiteto lahko, v grobem, razdelimo na antropogenetske značilnosti (s katerimi se tukaj ne bomo ukvarjali) in na področje kulture v širšem smislu. Slednjo moremo razčleniti glede na področja in ravni izražanja in glede na vlogo posameznih socializacijskih okolij, v katerih se oblikuje. Prav razčlenitev procesa socializacije, tako primarne kot sekundarne, in pojasnitev vloge socializacijskih okolij na različnih ravneh, nam omogočata vpogled in razumevanje temeljnih prvih odnosov, ki pogojujejo ohranjanje ali izgubljanje narodne identitete.

Elemente narodne identitete lahko v sosledju delovanja raznih socializacijskih okolij razdelimo nekako takole:

1. **jezik**, osnovni elementi vzgoje, kulturni in vedenjski vzorci ter vrednote, navezanost na prostor in okolje - primarna identifikacija;

2. **védenje**: narodna zgodovina, kulturna dediščina, aktivizacija izražanja kulturnih vzorcev in vrednot, vstopanje v medčloveške odnose - oblikovanje narodne in zgodovinske zavesti;

3. **znanje**: odnos do širšega okolja in družbenega prostora, usposabljanja za delo, aktivno soočanje z družbenoekonomskimi odnosi - oblikovanje politične kulture.

Pojasnjevanje vloge različnih socializacijskih okolij pri oblikovanju narodne identitete zahteva najprej opredelitev bistvenih razlik med narodom in narodnostjo. Razlike se z našega zornega kota kažejo predvsem v tem, da je :

- narod na vseh področjih družbenih, političnih in ekonomskih odnosov bolj ali manj zaprt in relativno samozadostna, samostojna institucionalna celota. Položaj posameznika je določen z njegovim mestom v stratifikacijski (ali razredni) strukturi te celote;

- socializacijska okolja so na vseh ravneh narodno-identifikacijsko enoznačne. Osnovni elementi narodne identitete, predvsem jezik in kulturni vzorci in vrednote, so medij za podajanje in sprejemanje vsebine vzgoje, vedenja in znanja;

- kulturni prostor je enoten. Kultura in njene značilnosti se razvijajo skladno z razvojem celotne družbe. Vsem potrebam po kulturnem izražanju je zagotovljeno na nacionalni ravni;

- oblikovanje narodne zavesti je, tako rekoč, institucionalizirano in ne zahteva dodatnih subjektivnih naporov, opredelitev in izbire;

- narodna identiteta je, v sklopu družbene zavesti, enotna in skupna vsem pripadnikom naroda. Posameznik ali skupina se gibljeta v družbenem prostoru na vseh ravneh družbenih odnosov kot narodno identificirana z okoljem, ki ju kot taka tudi sprejema. Narodna identiteta predstavlja samo po sebi umevno danost;

- narodnost je del prav take institucionalne celote, ki pa se glede narodne identitete razlikuje od nje, po drugi strani pa je kot skupnost tudi sama delno institucionalno organizirana;

- stratificiranost družbe pokriva tudi narodnostno strukturo. Ker je prevladujoča družbena zavest narodno-identifikacijsko različna od zavesti narodnosti, je za oblikovanje, ohranitev in razvoj narodnostne zavesti potrebna posebna (vzporedna) mreža institucij, struktur in odnosov. Raven te organiziranosti pa je odvisna od:

- a) moči in vpliva narodnosti v celotnem prostoru (stopnja razvitosti in pomen območja na katerem narodnost živi, družbenoekonomski položaj narodnosti in njenih pripadnikov, sociodemografska struktura),

- b) stopnje demokratičnosti celotne družbe in njenega družbenopolitičnega

sistema; ali je pripravljena, mimo družbenoekonomskih zakonitosti, tolerirati in spodbujati različnost (ta pripravljenost tolerance se v določeni družbi vidi tudi v odnosu do različnosti v lastni, t.j. večinski družbeni strukturi),

c) pri narodnostih, katerih matični narod živi v svoji državi, od odnosov, ki so vzpostavljeni med državama, razvitosti sodelovanja in od razlik v stopnji razvitosti obeh družbenopolitičnih in ekonomskih sistemov,

d) od pomoči matične države.

Pogojenost razvitosti organizacij in institucij narodnosti z naštetimi lastnostmi je značilna zato, ker predstavlja taka organiziranost dodatno obremenitev za družbo, njeno vzpostavljanje pa je odvisno od koristi, ki jih družbi prinaša. Te koristi so lahko tako izkoriščanje družbenoekonomskega potenciala območja, na katerem narodnost živi, kakor tudi razvijanje ekonomskega in drugih oblik sodelovanja z narodnostmi matične države. S stališča narodnosti pa pomeni stopnja razvitosti lastnih institucij, kako daleč lahko tako identificirani vstopajo v družbene odnose celotne družbe.

- opredelitev za lastno narodnostno identifikacijo in še posebno ohranjanje pomeni zavestno dejanje in ni samo po sebi umljivo. Pripadniki narodnosti so prisiljeni izbirati. V obdobju primarne socializacije je ta izbira na ramenih staršev, kasneje pa je odvisna od lastne izbire. Popolna socializacija v lastnih socializacijskih okoljih mnogokrat pomeni omejeno prostorsko in družbeno mobilnost, ker je narodnostni družbeni prostor omejen;

- vzpostavlja se neke vrste razmerje med narodno identifikacijo narodnosti k skupnosti in njenih pripadnikov kot posameznikov. Identifikacijska zavezanost in intenzivnost te identifikacije je močno odvisna od položaja te skupnosti v celotnem družbenem prostoru in je tem večja, čim bolj se ta položaj po družbenoekonomski strukturi razlikuje od strukture celotne družbe. Stopnja identifikacije posameznika pa je odvisna od njegovega položaja v stratifikacijski strukturi družbe kot celote. Čim bolj se po družbeni lestvici odmika od dometa, ki ga še lahko doseže v okviru narodnostnih struktur, tembolj bledijo elementi njegove narodnostne identitete.

Pripadniki narodnosti si morajo izoblikovati določen odnos do družbene stvarnosti, v kateri živijo, in se vanjo tudi aktivno vključiti. To vključevanje pa, razen v primerih, ko gre za reševanje lastnih specifičnih narodnostnih vprašanj, predpostavlja identifikacijo z družbenim prostorom kot celoto, pri katerem je narodnostna identifikacija drugotnega pomena.

Ta stopnja socializacije, ki je tesno povezana z življenjskimi izbirami postavlja pripadnika narodnosti pred odločitve. V kolikšni meri bo pripravljen to fazo sprejemati v lastnih socializacijskih okoljih je odvisno od vrste dejavnikov, saj pomeni odločitev precejšnjo vezanost na geografski in družbeni prostor narodnosti in s tem določeno omejitev mobilnosti. Nekateri od teh dejavnikov so :

- strnjjenost in homogenost prostora na katerem narodnost živi;
- stopnja razvitosti in specifičnosti produkcijskih in družbenih dejavnosti v tem prostoru.

Če je ohranjanje in krepitev narodne identitete v okviru narodnostno mešanega prostora in njegovih struktur ter o ustreznem pozitivnem odnosu večinskega naroda možno, se zastavlja vprašanje, kateri elementi te identitete ločijo pripadnika narodnosti od pripadnikov večinskega naroda, če ta prostor zamenja. Na tej stopnji socializacije prevladajo v identiteti posameznika elementi, ki so "narodnostno nevtralni", med katere lahko uvrstimo uporabno znanje, delovne sposobnosti in pa cel spekter tistega, kar imenujemo politična kultura. V lastnem, narodnostno mešanem okolju lahko kljub temu krepí svojo narodno identiteto, saj živi med sebi enakimi, vključen v cel niz institucij in organizacij gospodarskega in družbenega značaja, organizirano lahko razvija in izraža svojo kulturo, je član in subjekt svoje narodnostne skupnosti in ima aktiven odnos do prostora, kar so vse skupaj bistvene komponente njegove narodnostne identitete. V tem prostoru se izoblikuje tudi skupinska zavest pripadnosti. Narodnost kot skupnost prek svojih lastnih organizacijskih struktur, vstopa v odnose družbe kot celote, kot njen sestavni del. Stopnja te skupinske zavesti je odvisna od družbene moči, ki jo ima narodnost. To moč moramo opazovati v dveh razmerjih: v razmerju do večinskega prebivalstva, ki živi na istem območju, in v odnosu do celotnega ozemlja države. Ozemlje na katerem živi narodnost kot avtohtono prebivalstvo, ima, praviloma, svoje geografske posebnosti, ki pogojujejo tudi specifične produkcijske dejavnosti. Stopnja razvitosti teh dejavnosti in njihov pomen za celotno gospodarstvo širšega prostora pomeni materialno podlago skupnosti. Odnos celotne družbe do tega območja je odvisen od gospodarskega deleža, ki ga to območje ustvarja v celotnem gospodarstvu. Če se ta delež razlikuje od povprečne gospodarske razvitosti, to se pravi, če je sorazmerno večji ali manjši, potem se krepí zavest o pripadnosti temu prostoru, ki ima svojo osnovo v specifičnosti družbenoekonomskega položaja glede na stratifikacijsko strukturo celotne družbe. Ker pa ima tako območje tudi svoje narodnostne posebnosti, se s tem krepí tudi narodnostna zavest. Enaka zakonitost velja tudi za pripadnike večinskega naroda, ki živijo na narodnostno mešanem območju kot avtohtono prebivalstvo. Razlika pa je tem, da pripadniki večinskega naroda črpajo dodatno moč iz prioritetejnega položaja večinskega naroda v celoti. V nekaterih primerih lahko narodnost te razlike izravna s položajem svojega matičnega naroda, še posebno, če je ta pomemben gospodarski partner za večinsko državo. Te elemente narodne identitete bi lahko poimenovali "zavest o pripadnosti skupnemu družbenoekonomskemu prostoru". Ta skupinska narodnostna zavest je izrednega pomena, saj posredno pogojuje stopnjo organiziranosti in institucionaliziranosti narodnosti kot skupnosti in s tem tudi skrb za ohranjanje in razvijanje ostalih elementov narodnostne identitete.

Ponuja se vprašanje o oblikovanju in ohranjanju te zavesti v primeru, ko se družbenoekonomski prostor, v katerem narodnost živi, ne razlikuje od sosednjih prostorov in ko se socialna struktura pripadnikov narodnosti pokriva s strukturo večinskega naroda. V tem primeru je zabrisan bistveni element občutka pripadnosti nekemu omejenemu prostoru. Koliko bo to vplivalo tudi na pešanje zavesti o pripadnosti narodnosti kot skupnosti in na katere elemente zavesti o skupni pripadnosti naj se narodnost opre, je odvisno od družbenopolitične in družbenoekonomske ureditve države ter stopnje demokratičnosti družbe.

Odprti ostajata dve vprašanji:

1. Načini oblikovanja in mediji izražanja zgodovinskega spomina v družbeni zavesti, in
2. Ali lahko postavimo kulturne vzorce, ki se navzven kažejo kot osnovna značilnost razlikovanja v medetničnih odnosih na hierarhično lestvico?

FRANCO JURI
MANJŠINE IN IDENTITETA OKOLJA

Vprašanje obstoja in nemotenega razvoja manjšinskih etnosov je nujno povezano s kvaliteto njihovega družbenega, političnega, gospodarskega in kulturnega okolja. Posebno pereča postaja manjšinska problematika v multikulturnih in plurietničnih družbah, še zlasti, ko je očitna težnja najmočnejših etničnih in nacionalnih komponent po uveljavljanju svoje dominanc in podrejanju pojma državnosti lastni nacionalni paradigmi. Nacionalna država, utemeljena na popolni identifikaciji med **Narodom** kot izrazilo etnično - kulturno in zgodovinsko tvorbo in **Nacijo**, kot političnim nosilcem državnosti (narod z državo), je izraz aktualnih stremeljenj vzhodno-evropskih in balkanskih narodov po samoopredeljevanju.

Etnocentričnost vzhodnih državotvornih procesov je med drugim posledica dolgotranje nacionalne ambiguitete socialističnih režimov (nihajoče med politično subjektiviteto narodov in etnosov nasploh in primarnostjo razredne kategorije), in nedvomno zapletenih gospodarskih katastrof ter globoke krize vrednostnih sistemov. Značilno za postkomunistične družbe, še zlasti v jugovzhodni Evropi, je oživljanje uveljavljanje tradicionalnih kolektivnih vrednot (religije, nacionalizma, patriotizma, moralizma, itd) in vse večja zapostavljenost primarnosti posameznika (kot neponovljivega bitja) in njegovih potreb.

Namesto postmodernih liberalnih (nadedetničnih, nadkonfesionalnih in nadideoloških) držav, koncepiranih kot sprotne in dinamične pogodbe med državljani, kjer imajo vse kulturne in etnične sestavine popolno avtonomijo in svobodo razvoja, neglede na kvantitativne kazalce, imamo pred seboj projekte novih kolektivističnih držav, ki nastajajo predvsem kot potreba in "last" etničnega Naroda, šele za tem pa kot institucija državljanov. Poleg nešteti primerov iz sovjetskega prizorišča, srbskih, hrvatskih in drugih balkanskih državotvornih podvigov, je v tem pogledu nazorna dikcija drugega (kasneje opuščenega) člana osnutka nove slovenske ustave (osnutka, ki ga sicer ocenjujem kot sicer dobro podlago za ustavno razpravo), **kjer** sta bila nekoliko kompromisno in konceptualno nerodno združena dva - v tej dikciji - popolno nekompatibilna pojma; **slovenski narod in ostali državljani** (kot lastniki države). Prav v tem poskusu ublaževanja implicitne diskriminacije, ki nastaja s "polastninjanjem" države s strani nacionalno natančno opredeljene večine, je poudarjena delitev na dve kategoriji državljanov; državljane, ki pripadajo državotvornemu Narodu (kolektivnemu lastniku) in "druge" držav-

ljane, ki so "lastniki" države le v vlogi davkoplačevalcev in posamičnih volilcev.

Poleg navedenih poskusov izoblikovanja etnične države je vse bolj očitna izrazito ksenofobna porajajoča težnja k določevanju državljanstva z večinskimi etnično-nacionalnimi parametri: predlogi, ki prihajajo s strani nekaterih delov politične večine, da bi za pridobivanje slovenskega državljanstva ustežni zakon terjal obdobje 15 let bivanja v državi in obvezno znanje (?) uradnega (večinskega) jezika, ne pomenijo nič drugega kot izrecno zahtevo po nekakšnem "nacionalnem purgatorju" z računico, da je 15 let primerno obdobje (karantena?) za zaželjeno "akulturacijo", "integracijo", ali z drugo besedo "asimilacijo" priseljencev.

V tako zastavljeni državi manjšinski subjekti, avtohtonosti navkljub, ne morejo biti soudeleženi državotvornosti, saj niso enakopravni nosilci "samoodločbe naroda". Njihovo politično-nacionalno subjektiviteto, ki jo v slovenskem primeru poudarja tudi Ustava (oziroma osnutek nove slovenske ustave), gre razumeči kot sicer demokratično koncesijo oziroma priznanje določene avtonomije in temeljnih nacionalnih pravic dveh narodnostnih skupnosti (italijanske in madžarske), ki sta v državotvornem procesu vendar implicitno udeležena le kot "gosta".

Logika nacionalne države v aktualni vzhodno-evropski različici pride prej ali slej v konflikt z vitalnimi interesi drugih nacionalnih subjektov; ne toliko na nivoju formalno-pravnega opredeljevanja, priznavanja in spoštovanja t.i. osnovnih manjšinskih pravic (jezikovnih, kulturnih, politično-predstavniški), kolikor v omogočanju razvoja ali rekonstrukciji elementov okolja (simbolnih ali materialnih), ki narekujejo obstoj in reprodukcijo neke skupnosti kot integrativnega dela samega okolja. Gre enostavno za (ne)pripravljenost ideologije nacionalne države in mononacionalnega modela priznati obstoj plurikulturnih območij, oziroma območij zgodovinskega prepletanja različnih nacionalnih in etnično - kulturnih krogov. Ideologi nacio-centrične države so pripravljeni priznati obstoj in vlogo manjšin na teh območjih le kot "corpus separatus", ki mora sicer uživati vse pravice, vendar se istočasno zavedati, da se nahaja na etnično-nacionalnem ozemlju dominantne večine. Ideologija nacionalne države in prioriteta nacionalne paradigme (ki ni značilna le za večino) zavestno zanemarja specifičnost in zapletenost etničnih interakcij, plurikulturalizma, moč in dolgotrajnost kulturno-antropološke hibridacije lokalnih kultur posebno dinamično mešanih okolij in "mešanih" posameznikov. Ne priznava možnosti diferenciranega pristopa k uveljavljanju lastne nacionalne suverenosti na takih obmejnih območjih (npr. posebnih statutov, ki jih sicer nekatere zahodne nacionalne države že dobro poznajo).

Etnična slika nekega okolja je njegov sestavni del, tako kot je semantika teritorija (toponomastika, kulturna pokrajina in umetnostna dediščina tradicija, teritorialna ekonomija, itd) izraz zgodovinske, etnične in antropološke stvarnosti nekega okolja. Ta semantika je dolgotrajna in močnejša od nacionalno-političnih trenutnih interesov te ali one oblasti. Njeno oživljanje pomeni vrednotenje najbolj vkoreninjenih potencialov okolja, pomeni priznanje svobodnega, ustvarjalnega, kulturno-ekološkega povezovanja med človekom, skupnostjo in okoljem. Operacionalizacija tega vrednotenja ne more temeljiti na nacionalnih standardih; v ospredju mora biti kultura okolja z vsem svojim bogastvom. Za tem pa stoji filozofija svobodnih regij; svobodne povezave med ekološko, geografsko, gravi-

tacijsko, funkcionalno, kulturno in gospodarsko razmeroma zaključenih teritorialnih enot, ki so za razliko od držav odprte in ne izključujejo.

Potrebe manjšin so torej del potreb njenega okolja, njene regionalne razsežnosti. Politika formalnih koncesij in dogovora med nacionalnimi subjekti (večinskimi in manjšinskimi), ki se ne ozira na kompleksnost vezi neke etnične skupnosti z neposrednim teritorijem, kjer zgodovinsko reproducira in razvija svoje etničnostvorne elemente, tudi in zlasti v stalnem odnosu do sosednjih kultur (npr. v Istri), pripelje do tihlega kulturicida in sterilne institucionalizacije manjšinske biti.

Manjšinsko problematiko vidim torej le v kontekstu spoštovanja pluralnosti okolij (kulturno-teritorialnih), ki sestavljajo nacionalno (državno) celoto. Priznanje te pluralnosti (zlasti v zgodovinsko plurietničnih okoljih) pa pomeni v prvi vrsti relativiziranje vloge nacionalnega momenta in predvsem spoznanje, da je mononacionalna dominanca objektivna ovira za sproščen razvoj vseh kulturnih (in vzročno tudi skladnih materialnih) potencialov nekega okolja. Nacionalna dominanca teži nujno k standardizaciji z nacionalnimi kulturnimi parametri, kar lahko hitro privede do izgubljanja izvirne identitete nekega okolja. V okolju brez lastne identitete zbledijo tudi nosilni elementi tako imenovane "avtohtonosti". Zgleda, da se integrirajoča se Evropa dobro zaveda te nevarnosti; zato ni čudno, da se s parolo "Evropa regij in ljudstev" uveljavlja nova post - nacionalna paradigma, ki dojame pomen kulturnega (in ne le nacionalnega) pluralizma, avtonomije lokalnih kultur, učinkovitost regionalne dinamike, ki ni obremenjena s politično zaprtostjo nacionalnih držav. Regionalizem in ovrednotenje manjšinskih kultur sta torej v vzročni povezavi, saj primat regije ne priznava obstoja "večin" in "manjšin"; v njem je zajeta pluralizacija nacionalnih tvorb oziroma spoznanje, da je vsaka nacija pravzaprav organiziran, državno (interesno) vsklajen seštevek "manjšin". Nacija tako preživi in se utrjuje v priznanju in v institucionalni operacionalizaciji te pluralnosti.

KARMEN MEDICA
KULTURNA IDENTITETA ISTRE

Ukvarjam se s proučevanjem narodnostne in migracijske problematike Slovenske Istre in Istre nasploh in bi lahko rekla, da vsem navkljub težavam lahko rečemo, da se je akulturacijsko ravnovesje (romanske in slovanske kulture v Istri) v različnih fazah in oblikah ohranilo tudi v najbolj težkih časih istrske zgodovine. Tako tudi danes lahko govorimo o različnih kulturnih in etničnih krogih v Istri.

Stiki teh različnih kultur ne zajemajo vedno vseh predstavnikov obeh ali več strani. Dominantna družba ne izvaja vedno direktnega nadzora nad družbo, ki se akulturira. Vpliv, bližina, prestiž ene kulture pa predstavlja nenehno nevarnost, da ena kultura prevlada nad drugo, in po drugi strani ponuja tudi možnost, da se različne kulture z različnimi vplivi ohranijo v svojevrstnem ravnovesju.

Ne moremo reči, da je že oblikovana skupna kulturna identiteta tega narodnostno raznolikega območja, kar ne pomeni, da avtohtone nacionalne skupine prebivalstva Slovenci, Italijani, Hrvati ter ostali nimajo nobenih stikov s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti, ki tu živijo. Neizogibno prihaja do številnih interetničnih procesov, do stikov, vplivanja ene kulture na drugo, do različnih medetničnih konfliktov, nasprotovanj, pa tudi sodelovanja.

V zvezi s to pripadnostno zavestjo v etnično tako heterogenem področju kot je Istra bi lahko rekli, da že nastajajo posredni tipi, mešani elementi različnih kultur, ki postopoma omogočajo nastanek nove narodnostne sestave, ki bo vsekakor različna od izvirne s tem, da bo imela težnjo po ustvarjanju določene stabilnosti. Mislim, da prav to možnost ponuja Istra.

MAG. VERA KLOPČIČ

SPLOŠNO O MEDNARODNO PRAVNEM VARSTVU NARODNIH MANJŠIN

V sistemu OZN se obravnavajo pravice narodnih manjšin v sklopu varstva človekovih pravic. Najpomembnejši dokumenti so: Splošna Deklaracija o človekovih pravicah, Konvencija o kaznovanju in preprečevanju zločina genocida, Konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah ter Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, ter posamezni dokumenti specializiranih agencij predvsem UNESCO-va konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije v izobraževanju ter Konvenciji ILA o prepovedi diskriminacije pri zaposlovanju in o zaščiti domorodnega prebivalstva.

Na tem mestu se ne bomo ukvarjali z analizo vsebine teh dokumentov, saj obstoji o tem vrsta študij. Poudarili bomo le nekatera najpomembnejša določila teh dokumentov ter izsledke študijske in raziskovalne dejavnosti v okviru OZN.

Treba je tudi upoštevati, da se v študijski in raziskovalni dejavnosti ter pri organizaciji seminarjev o človekovih pravicah v okviru OZN in njenih specializiranih agencij, odraža bolj prožen in odprt koncept kot pa zgolj v normativni dejavnosti. Znano je npr. da je bilo potrebno čakati 10 let, da je oba Pakta o človekovih pravicah ratificiralo zadostno število držav in da sta stopila v veljavo. Razvoj znanstvene misli, v svetu pa kaže vse večje zanimanje za medetnične odnose v smislu zavzemanja za resnično enakopravnost etničnih in narodnih skupin in ustvarjanja pluralističnih skupnosti na enakopravnih osnovah. V tem času pa so se zgodili tudi konkretni premiki v oživiljanju narodnostnih gibanj, saj se tudi same narodnostne manjšine v svetu vse bolj zavedajo pomena ohranjanja narodnostne samobitnosti. Pri obravnavi mednarodnopravnega varstva človekovih pravic v celoti, pa tudi pravic narodnih manjšin se je treba zavedati dejstva, da pomenijo mednarodni sporazumi minimum soglasja držav v določenem trenutku in da zatorej od teh določil ne smemo pričakovati preveč. Že samo dejstvo, da je na univerzalni ravni v Listini OZN dan tak poudarek uresničevanju človekovih pravic in da je bila leta 1948 sprejeta Splošna Deklaracija človekovih pravic, pomeni korak naprej v pojmovanju razmerij človek-država-mednarodna skupnost, saj se je na mednarodni ravni izoblikoval koncept uresničevanja človekovih pravic, četudi le kot "ideal".

Istega dne kot je bila razglašena Splošna Deklaracija, (ki ne vsebuje posebnih določil o pravicah narodnih manjšin) je Generalna skupščina sprejela Resolucijo "Fate of Minorities" 217 (C) v kateri ugotavlja, da ne more "ostati indiferentna do usode manjšin, toda težko je sprejeti enotno rešitev za to kompleksno in delikatno vprašanje, ki ima posebne aspekte v vsaki državi, kjer se pojavlja".

Več kot petindvajset let pozneje, pa so udeleženci Seminarja OZN o pospeševanju človekovih pravic manjšin (Ohrid, 1974) med drugim ugotovili (Final Report, tč. 115):

"Multilateralni in bilateralni sporazumi se medsebojno dopolnjujejo. Bilateralni in regionalni dokumenti morajo biti v skladu z univerzalnimi. Po svoji naravi lahko univerzalni vsebujejo le zagotovila splošne narave, tako kot npr. čl. 27 Pakta o državljanskih in političnih pravicah, dočim imajo lahko bilateralni sporazumi v mnogih primerih bolj detaljno in konkretno vsebino".

Ker pomenijo ti univerzalni dokumenti v bistvu le splošen okvir, imajo države vse možnosti, da s svojimi notranjimi ukrepi presežejo to raven. Pri interpretaciji mednarodnopravnih določil je treba upoštevati čl. 5 Pakta o državljanskih in političnih pravicah (identično besedilo tudi v čl. 5 Pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah), s katerimi je priznan obstoj večje zaščite, kot je določa Pakt in s katerim se ne dovoljuje zniževanje obsega te zaščite zaradi tega, ker v Paktu ni v celoti zajeta!¹

Med drugimi dokumenti, ki so bili sprejeti na univerzalni ravni, moramo omeniti Konvencijo o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, ki v drugem odstavku drugega člena pravi: "Države, stranke te konvencije morajo, če okoliščine to upravičujejo, na socialnem, gospodarskem in kulturnem področju in na drugih področjih s posebnimi in konkretnimi ukrepi zagotoviti primeren razvoj in varstvo določenih rasnih skupin in pripadnikov teh skupin z namenom, da se jim v celoti in enako zagotovi uživanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin".

V členu 1, 4. točka pa je zapisano, da se "Posebni ukrepi, ki jim je edini namen, da zagotovijo primeren napredek za določene rasne ali etnične skupine ali posameznike, ki so potrebni takšnega varstva zato, da bi se takim skupinam ali posameznikom omogočilo enako uživanje in uveljavljanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ne smatrajo za rasno diskriminacijo..."

Po vsebini teh določil, ki določajo

- 1) obveznost držav, da zagotovijo ustrezne posebne pravice
- 2) kolektivno naravo pravic rasnih in etničnih skupin ter po že utečenem načinu implementacije te Konvencije, nudi ta tekst manjšinam v bistvu več kot čl. 27 Pakta o državljanskih in političnih pravicah, ki pravi:

¹ Nobene določbe tega pakta ni mogoče razlagati tako, kot da bi dajala kakšni državi, skupini ali posamezniku kakršnokoli pravico delati ali storiti karkoli, kar bi imelo namen izpodkopati s tem paktom priznano pravico in svoboščine ali jih bolj omejiti, kot je bilo predvideno v njem.

Ne priznava se nobena omejitev in noben odmik od temeljnih človekovih pravic, ki so v posamezni državi priznane ali v veljavi po zakonih, konvencijah, predpisih ali običajih, češ da jih ta pakt ne priznava ali da jih prizna v manjši meri.

"V državah, v katerih živijo etnične, verske ali jezikovne manjšine, ne smejo biti njihovim pripadnikom vzete pravice, da imajo skupno z drugimi člani svoje skupine posebno kulturno življenje, da izvajajo in izpovedujejo svojo vero ali da uporabljajo svoj lastni jezik" in kjer je prvi pogoj, da država sploh prizna narodno manjšino, ni pa nikjer določena njena obveznost, zagotoviti manjšini tudi posebne ukrepe, temveč jih le "tolerira".

V tem kontekstu je treba poudariti uspešnost OZN pri uveljavljanju načel o odpravi diskriminacije, za kar je bilo poleg normativne dejavnosti začeti tudi vrsto konkretnih akcij (npr. aktivnost v okviru Dekad boja proti rasizmu). Če razumemo boj za enakopravnost oz. odpravo diskriminacije kot boj za doseg enakovrednosti, potem je treba v tem sklopu obravnavati tudi prizadevanja za uresničitev posebnih pravic manjšin.

O vzgoji in izobraževanju v jeziku narodne manjšine in o potrebi, da se tudi večina uči tega jezika, pa so udeleženci seminarja o večnacionalnih skupnostih v Ljubljani menili: (Zaključno poročilo, tč. 92) "To ni nujno smo zaradi tega, ker pomenita neznanje in neumnost nevarnost za družbo, temveč tudi zato, ker razvoj različnosti in tradicij pomeni prispevek k bogatenju kulturne dediščine družbe".

V zaključnem poročilu seminarja v Ohridu pa je zapisano, da so udeleženci soglašali (Sklepne ugotovitve, 111), da je "pomen najti rešitev problema pospeševanja in varstva človekovih pravic manjšin ne samo v izboljšanju človekovih pravic v svetu, temveč tudi v krepitvi mednarodnega miru in razumevanja".

Na regionalni ravni sta najpomembnejša dokumenta Helsinška listina in Evropska konvencija o človekovih pravicah. Sklepna listina Helsinške konference pravi v poglavju o sodelovanju na humanitarnih in drugih področjih:

"Države udeleženke, priznavajoč prispevek, ki ga narodne manjšine in regionalne kulture morejo dati njihovem sodelovanju na raznih področjih kulture, nameravajo, če na njihovem območju obstajajo take manjšine ali kulture, tem olajševati, da bi dale tak prispevek, upoštevajoč pri tem zakonite interese njihovih pripadnikov". Pomembna pa so tudi vsa določila, ki izhajajo iz VII. poglavja te listine, saj se nanašajo na spoštovanje človekovih pravic in svoboščin, še posebej pa četrti odstavek: "Države udeleženke, na katerih ozemlju živijo narodne manjšine, bodo spoštovale pravico oseb, ki pripadajo takšnim manjšinam, do enakosti pred zakonom, nudile jim bodo vse možnosti za dejansko uživanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin in bodo na ta način varovale njihove tovrstne zakonite interese". Evropska konvencija o človekovih pravicah vsebuje določila o nediskriminaciji in zagotavljanju enakopravnosti, ne vsebuje pa posebnih določil o narodnih manjšinah.

V razpravah o bodoči ureditvi Evrope pa ostaja in postaja vprašanje varstva pravic manjšin tako kulturnih, verskih, jezikovnih in narodnostnih vedno aktualno.

Upoštevajoč kot celoto navedene univerzalne, regionalne in bilateralne mednarodne akte lahko ugotovimo, da navajajo kot temeljno načelo človekovih pravic enakopravnost vseh ljudi ne glede na raso, spol, jezik ter socialno in narodnostno poreklo. Ob upoštevanju dejanskih razmer pa potrebuje manjšina,

ravno zaradi svojega nedominantnega položaja dodatno podporo za doseg enakopravnosti.

Nekatera terminološka vprašanja

Terminološke različice in nijanse v mednarodnopravnem varstvu manjšin so neizčrpna tema, ki je bila upravičeno poimenovana "terminološka džungla".²

Vsiljuje se vtis, da so se v procesu izgrajevanja mednarodno pravnega varstva manjšin na univerzalni ravni, za ugovori o terminoloških nesporazumih in nejasnostih glede definicije manjšin skrivali globlji vsebinski in načelni pomisleki.

Kljub temu, da je prispevek omejen na določeno temo, in je v tem primeru jasno, katere skupine prebivalstva označujemo kot "manjšine" pa se že na tako zoženem geografskem prostoru srečujemo z nazivi: narodna manjšina, etnična skupina, narodnostna skupnost in narodnost. Bolj kot vprašanje "terminologije same po sebi" so pomembne konkretne posledice, ki jih takšna ali drugačna opredelitev manjšine prinaša v zapleten in dolgotrajen proces izgrajevanja pravnega varstva manjšin.

²Benjamin Akzin, "State and Nation", Hutchinson University Library

DR. VANEK ŠIFTAR
ROMI - NARODNOSTNA ALI ETNIČNA SKUPNOST?

Določenemu obsegu in času je na zastavljeno vprašanje, ki se glasi Romi, narodnost ali etnična skupnost, možen kratek in enostaven odgovor, da ali ne, seveda če obidemo temeljno vprašanje, kdo in kaj so.

O Romih veliko "vemo", resnično pa zelo malo; čeprav so že več kot 500 let bolj ali manj v ospredju raznovrstnih interesov. V vseh zvrsteh evropske kulture jih pogostoma srečujemo prirojene času in avtorjevim usmeritvam.

Evropo so "osvajali" iz treh smeri in na ozemlju Jugoslavije prevladujejo skupine, ki so prišle čez Bospor in so ohranjemale svoje etnične prvine kljub dodatkom kultur drugih etničnih skupnosti med katerimi so svobodno ali prisiljeno živeli ali komaj živetarili. V Prekmurju so se srečali Romi, katerih prapredniki so prišli čez Bospor in čez Kavkaz.

Nesporno, svetovnega pomena je raziskava dr. Franca Miklošiča o romskih poteh in njihovih evropskih narečjih. Njegovo delo "Über die Mundarten und die Wanderung der Zigeuner Europas" /Akademija znanosti na Dunaju je to delo izdajala v posameznih zvezkih od 1871 do 1880 - pri nas še nimamo ničesar prevedenega / ga uvršča med tri /Pott, Clebert/ najpomembnejše romologe.

Ta velika skupnost z različnimi in raznovrstnimi skupinami se je "razlila" po vseh kontinentih; vendar je ohranila zavest skupne pripadnosti in nekatere pomembne jezične osnove. Nikjer pa nimajo matične države: pravijo, povsod so, a nikjer doma. Vsem je Indija davna, prav davna pradomovina in sedaj tudi njihova sojevrstna zaščitnica.

Zavest skupne pripadnosti je bila izjemno močno poudarjena pri konstituiranju njihovega prvega Svetovnega kongresa (8. aprila 1971) v Londonu in sploh v vsem njegovem nadaljnjem delovanju. Na prvem kongresu so sprejeli: skupno ime, zastavo, himno in določili, da je 8. april svetovni praznik Romov.

Romi imajo marsikaj skupnega z Vlahi - Cincarji: so brez matične države; zunaj v svetu bolj priznani in tudi zaznavno organizirani.

V pravnih dokumentih in sploh literaturi so zapisani pod mnogimi imeni, ki so jih dobivali, da so jih ločevali kot skrajno nezaželjene, od ostalih prebivalcev. Romi so se s silo oblasti imenovali Cigani: za sebe in med seboj so se in se nazivajo človek - Rom (ciganka Romni, ciganski jezik roman čhib). Za vse druge uporabljajo

besedo gadžo, to je tisti, ki ni Rom; je kmet. Na prvem kongresu so sprejeli skupno ime Rom, ki je sprejeto tudi v dokumente OZN in se je ustalilo tudi v pravnem besednjaku. Neki Rom je dejal: Če komu rečeš cigán, je to žalitev, če to rečeš zase, pa je sramota.

Odkar je bil v Lelpzigu, pred več kot 300 leti, zagovor prve doktorske disertacije o Romih, se je zvrstilo ogromno raznovrstnih raziskav in bolj ali manj znanstvenih del o Romih. Na območju sedanje Jugoslavije sta se med mnogimi res znanstveno ukvarjala z "romskim vprašanjem" akademika: dr. Tihomir Djordjević (1903 leta je v Münchenu zagovarjal doktorsko disertacijo "Die Zigeuner in Serbien) in Rade Uhlik avtor dveh slovarjev (Srpskohrvatsko - ciganski rečnik in Srpskohrvatsko-romski-angleski rečnik, oba Sarajevo, 1947, 1983). V Sloveniji smo začeli z znanstvenim raziskovanjem o Romih leta 1962 pod naslovom "Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju" (4 zvezki). Za tem se je nabrala že dokajšnja bibliografija del (mag. M. Tancer: " Pomembnejše novejšje slovstvo o Romih", Maribor 1989, str. 19).

Dosedaj smo v glavnem obravnavali le območje Prekmurja in Dolenjske, kjer prebivajo avtohtoni Romi. Zaradi manjšega števila so "izpadali" Romi na Gorenjskem in predvsem pa številni priseljeni na območja nekaterih razvitejših mest. O njih vemo izredno malo. Točno niti tega, kateri etnični skupnosti pripadajo, ker ne poznamo vseh narečij in "verujemo" le njihovim, razmeram in prilikam prilagojeni, opredelivti.

Pri avtohtonih Romih sledimo njihovo selitveno pot po dokumentih, po vpisih v matične knjige in po prilimkih (Baranja, Horvat, Cener, Hudorovič...) Tako je možno ugotoviti, da so Sintí, posebna skupina nemških Romov (v letih 1941 - 1945 bili po Himmlerjevi zaslugi privilegirani v koncentracijskem taborišču Auschwitz) na Gorenjskem in nekaj jih je tudi v zahodnih zaselkih v Prekmurju.

Nesporno pa je, da so bila doslej največja in najuspešnejša prizadevanja pri reševanju "romskega vprašanja" na socialno-zdravstvenih in vzgojno-izobraževalnih področjih. Do nedavnega se je smatralo, da je položaj Romov le socialno - ekonomsko vprašanje.

Osveščanje in emancipacijsko gibanje, ki je bilo na nekih območjih izrazito z vključevanjem v narodnoosvobodilno gibanje, se je močneje razživelo v širšem obsegu proti koncu šestdesetih let, ko nastajajo v naših južnih krajih (kjer živi tudi pretežna večina Romov), posebne organizacije, društva "Rom", in se povezujejo v regionalne zveze. V tem času se razvija romska kulturna dejavnost (mednarodno že priznana gledališče Pralipe iz Skopja), prizadevanja za standardizacijo regionalnih romskih narečij (Uhlikov slovar; Kepeski in Jusuf: "Romani gramatika", Skopje 1980; Zbirka slovensko - romskih izrazov, M. Sobota 1988 in Marcel Cortlade: "Romski bukvar, Sarajevo 1989) ter uvajanje bolj ali manj rednih radijskih oddaj (Beograd III, Priština, Sarajevo, nekaj poskusov radio Ljubljana in na posameznih lokalnih radijskih postajah - te oddaje, v spakedranem romskem narečju lahko več škodujejo kot koristijo). Razvoj romskega jezika in sploh njihove kulture, kot zibelke romske identitete, je v Sloveniji bolj domena samoiniciative posameznikov kot pa organizirano prizadevanje kake znanstvene oziroma ustrezne

družbene organizacije ali celo organa. Na žalost v Jugoslaviji nimamo znanstvene organizacije, ki bi se ukvarjala z romskim jezikom oziroma narečji. Ko se srečajo naši avtohtoni Romi, je njihovo sporazumevanje podobno srečanju Slovencev iz Režije, Dolenjske in goriškega Prekmurja. Omembe vredno pa je, da so se romski učenci iz Prekmurja na poletni romski šoli (organizator UNESCO), lani v Beogradu in letos na Dunaju, še kar dobro sporazumevali z drugimi Romi. Anketa, ki sem jo izvedel med romskimi učenci na predmetni stopnji v Prekmurju, so mi (skoraj 90 %) izrazili, da bi želeli, naj bi imeli tedensko vsaj nekaj ur pouka materinščine. Na sploh jim "uradni jezik" dela največje težave pri vzgoji in izobraževanju in obenem tudi pospešuje nenormalno asimilacijo - življenje v širšo družbeno skupnost. Starejši Romi so mi potožili, kako hitro izumira njihov blagovnečji jezik.

V Sloveniji je romsko kulturno dejavnost najtemeljiteje raziskovala Pavla Štrukelj. Na žalost do sedaj še nismo imeli časa, potrebe in denarja, da bi zbrano objavili.

Koliko je dejansko Romov pri nas, ne vemo (v Jugoslaviji 0.7% in v soboški občini okrog 4 % prebivalstva). Popisi prebivalstva so izraz njihove neenakopravnosti. Vsekakor pa moramo upoštevati zaznaven odstotek mešanih zakonskih zvez (8% na Pušči; največje in najbolj urejeno romsko naselje v Sloveniji). Zaradi zaposlovanja doma in v tujini so Romi številne spreminjali svoje priimke in otrokom začeli dajati težko izgovorljiva, uvožena imena.

Pretežna večina Romov živi v urbano neidentificiranih in mnogokje tudi v skrajno neurejenih izolatih. Njihovo neenakopravnost izraža tudi naša neodločnost: ali naj se njihovi zaselki razvijajo kot ostale vasi, ali pa jih je treba razseliti. Zaradi tega so prikrajšani pri marsičem: predvsem v pomoči najmanj razvitim vasičam in tako tudi ni mogoče govoriti o kakršnikoli njihovi samoupravi na temelju samoodločanja. Neizprosnost trga delovne sile z uveljavljanjem tržnega gospodarstva, bo najtežje prizadela že močno prizadete Rome. Oživljati bi morali njihove nekatere stare dejavnosti, ki bi tudi sedaj imele tržno vrednost (o tem sem že pisal). Brez stalnega dela nimajo stabilne socialne varnosti in tudi ne svoji identiteti ustrezne enakopravnosti. Po navedenih sestavinah njihovega etnosa, je utemeljeno vprašanje, kako so kot kolektivitet zaščiteni. Pri uresničevanju individualnih pravic so že neenakopravni; v kolikor z njimi ne morejo uresničevati in razvijati svoje identitete, ki bi morala biti opredeljena, družbeno in pravno zaščiteni z njihovim statusom. V mnogih delih o narodnostnem vprašanju /vse do nedavnega/ je malo besed o Romih; ker niso spadali med manjšine so brez matične dežele in reciprocitete. Pojem etničnih "grup" se v našem ustavnem tekstu pojavi šele leta 1971. V zvezni ustavi, leta 1974, so le narodnosti in samo v republiških in pokrajinskih ustavah, etnične skupnosti.

Vse do nove pomladi narodov v Evropi, in sploh širom sveta, je bil temelj demokracije človek-posameznik, ki je kot tak uresničeval svoje pravice, uveljavljal svojo identiteto. Nesprejemljivo je bilo, da so kolektivne pravice manjšine (narodnosti) pomembna sestavina človekovih pravic. To načelo je bilo vsidrano tudi v naše ustavno opredeljevanje integralnega samoupravljanja.

Kljub mnogim prizadevanjem na mednarodnih, državnih in regionalnih po-

litčnih in znanstvenih srečanjih ter razpravah je ostajalo in ostalo nedefinirano vprašanje manjšine (narodne, narodnosti) in etnične skupnosti. V glavnem je to tudi razumljivo z ozirom na vsebinsko različno pojmovanje in uveljavljanje resnične demokracije. V mnogih razpravah o etničnih narodnostnih skupnostih so pogostoma pozabljali na pomembno številčnost Romov.

Svet Evrope, najstarejša (od 1949. leta) evropska - mednarodna - politična organizacija, je sprejela kot prvi dokument "Konvencijo o zaščiti človekovih pravic" (stopila v veljavo septembra 1953). V njej ni ničesar neposredno o kolektivnih pravicah narodnih manjšin oziroma etničnih skupnosti. Konvencijo so dopolnjevali s protokoli. Pred dnevi končana Parlamentarna skupščina Sveta Evrope je sklenila, da bo treba sestaviti posebno konvencijo o pravicah manjšin. Za našo obravnavo, in posebej še z ozirom na naše želje in prizadevanja, da preko članstva v Svetu Evrope dostojno zasedemo svoje mesto v Združeni Evropi, je vredno omeniti, da je Svet Evrope prvi obravnaval vprašanje Romov kot posebno in pomembno vprašanje. Obravnavali so izredno pereče vprašanje nomadskih Romov v Evropi (pred letoma so izdali večjezično knjižico "Romi in potniki"). Svet je leta 1969 sprejel "Evropsko povelje o Romih" - kot priporočilo št. 563 državam članicam, kako izboljšati položaj Romov. Kako in koliko smo vse, kar se v mednarodnih dokumentih nanaša tudi na Rome, že upoštevali, je vredno splošne kritike in ostaja kot obveznost za naprej.

Romi so od prvega Svetovnega kongresa vse odločnejši, da se jim v vseh državah prizna status narodnosti. Od začetka sedemdesetih let je to tudi v ospredju tukajšnjih romskih zahtev. To je tudi čas: nekoliko višje splošne izobrazbe (prvi romski učenec je končal osnovno šolo v 8. razredu v šolskem letu 1970/71), nekaj Romov je končalo srednje strokovne šole in tudi višjo (dve učiteljici), kolikor toliko se je popravil njihov socialnih položaj, spremenil se je tudi odnos večinskega prebivalstva na nekaterih območjih. Intenzivnost zahtev po ustavni ureditvi statusa je vzbujal tudi nedorečenost: kaj in kdo so etnične skupnosti. Mednje so po volji posameznikov in razlagah nekaterih organov in organizacij uvrščali Rome, brez kakršnekoli opredelitve njihovih pravic in njih zaščite. Edino v ustavi SR BiH so Romi uvrščeni kot narodnost. Blizu temu je še makedonska ustava.

Med zahtevami po opredelitvi statusa Romov, je bilo poudarjano: Romi so enovita narodnost in krivično jih je deliti po pripadnosti federalnim enotam. Potreben jim je neki družbeni povezovalni organizem, da se med njimi samimi ne bi razraščala že začeta neenakopravnost. Jasno je bilo, da o statusu ne more odločati številčnost skupnosti niti stopnja razvitosti. Statusa Romom tudi ne more podeljevati večinski narod, ker kot etnos živijo iz sebe. Večinski narod jim mora za uveljavljanje resnične demokracije zagotavljati vse pogoje za razvoj in zaščito njihovih avtentičnih značilnosti etnične skupnosti. Po dokaj zagretilih razpravah je bilo s slovenskim ustavnim dopolnilom (LXV11, tč. 4) določeno, da se status in pravice Romov uredijo s posebnim zakonom. Priprave zakona so utonile v nastalih in trajajočih spremembah v Sloveniji in Jugoslaviji.

Sedaj, v pripravi ustave suverene Slovenije, se ponovno postavlja "romsko vprašanje". Pri tem seveda moramo imeti jasno opredelitev do zavezujočih mednarodnih dokumentov, kakor tudi do tistih, ki jih bomo morali še "plačati" kot

vstopnico v željeno Evropo. Kakršnakoli bo bodoča državna ureditev Jugoslavije, ne smemo zanemariti romske enovitosti v Evropi in v svetu.

Po svetu in v dokumentih se ob nastajanju novih povezovalnih odnosov vse pogosteje uporablja pojem narodnostne manjšine in tu in tam še narodnostna etnična skupnost. Menim, da ne moremo več vzdrževati svojih posebnih (a neuresničljivih) zveznih ustavnih opredelitev narodnosti na temelju bratstva in enakosti oziroma enakopravnosti in tako bi bilo umestno, če se opredelimo za narodnostne manjšine.

Med sedanjimi predlogi za opredelitev statusa Romov sem zasledil naj bi jih izenačili z madžarsko in italijansko narodnostjo. Med tekstom sem že opozoril na bistvene sestavine, ki karakterizirajo Rome kot narodnostno skupnost in tudi kar jim pri tem "manjka" (matična država, jezik, strnjena naseljenost...) Vsekakor pa moramo upoštevati razlike kot možnosti za uresničevanje temeljnih narodnostno etničnih pravic. Z uveljavljanjem romskega statusa začnemo prav na začetku, skoraj blizu absolutne ničle.

Njihov status mora opredeljevati ustava. Na žalost v zadnjih letih hitimo s spreminjanjem ustav in kaj malo je ljudi, ki bi poznali vse spremembe in bi jih mogli tudi upoštevati ter spoštovati v konkretnem vsakdanjiku. Verjetno tudi sedaj pripravljana ustava suverene Slovenije ne bo brez potrebnih sprememb v bližnji bodočnosti. Pomembneje kot mrtva ustavnopravna črka pri uresničevanju romske narodnostne skupnosti, mora biti zavest večinskega naroda in manjšine, da je vzpon manjšine pogoj svobodnega, vsestranskega razvoja vsakogar in vseh skupaj.

Prepričan sem, da po dosedanjih izkušnjah ne želimo ustave kot utopične deklaracije in zato moramo izhajati iz uresničljivosti v naši sedanjosti in kot prehodno predlagam ustavno besedilo:

"STATUS IN PRAVICE ROMSKE SKUPNOSTI SE UREDI Z USTAVNIM ZAKONOM"

JASNA ŽUGEL

DRUŽBENOEKONOMSKI POLOŽAJ ROMOV V OBČINI NOVO MESTO

S kratkim prikazom družbenoekonomskega položaja Romov v občini Novo mesto in poglavitnimi ugotovitvami socioloških študij in raziskav¹, ki sem jih izdelala v obdobju 1978 do 1990, bom skušala podkrepiti zahteve o nujnosti urejanja statusa romske skupnosti v Sloveniji s ciljem njihovega enakopravnega vključevanja v družbo.

Najstarejši doslej znani podatki², ki omenjajo ime "Cigan" na Slovenskem, sežejo v 14. stoletje; prve vpise ciganskih otrok v matične knjige rojenih pa najdemo na Dolenjskem v Metliki 1738., v okolici Novega mesta pa leta 1812 iz družine Brajdić.

V letu 1990 živi v občini Novo mesto 766 Romov³, kar znaša 1.2% vsega prebivalstva občine in sicer v 17 naseljih in zaselkih. Več kot polovico romske populacije tvorijo mladi (50,6%) od 0 -18 let. Poglavitni indikatorji družbenega položaja Romov kažejo na močno zaostajanje za ravnijo večinskega prebivalstva; podala bom nekaj podatkov: pri Romih je 75 % nepismenih, osnovnošolski pouk redno obiskuje le četrtina otrok (25.2%)⁴, z dokončano osnovno šolo je v občini le

¹ Romska problematika v občini Novo mesto - Strokovne osnove za pripravo smernic prostorskega plana občine Novo mesto, Zavod za družbeno planiranje, N.m. 1978, 1979.

- Sociološko - etnološka študija romskega anaselja Žabjak - Programski del ZN Žabjak (skupaj z M. Dražumerič, dipl. etnolog). Zavod za družbeno planiranje N.m. 1982.

- Romska problematika - Stanje in razvojne možnosti socialnega varstva v občini Novo mesto do leta 2000, ZDP, N.m., 1985.

- Problematika zaposlovanja Romov v občini Novo mesto, I. in II. del, ZDP., N.m. 1984, 1985. (skupaj s F.Smerdu, dipl. psiholog).

- Sociološki del strokovnih osnov za izdclavo ZN: romsko naselje v KS Žužemberk, ZDP, N.m. 1986.

- Problemi zapošljavanja Roma u opštini Novo mesto, Socialna politika i socialni rad, Beograd, 1985.

- Osnovne značilnosti družbeno-ekonomskega položaja Romov, Razvojno-raziskovalni center Novo mesto, 1989.

² Pavla Štrukelj, Romi na Dolenjskem, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1980., str. 31 in 36.

³ Podatki Centra za socialno delo, Novo mesto, 1990

⁴ Zavod R Slovenije za šolstvo - organizacijska enota N. mesto.

9 Romov (2.0% starejših od 15 let); povprečna umrljivost dojenčkov (74,62 0/00) je 7-krat večja od umrljivosti v Dolenjski regiji in 6-krat večja kot v R Sloveniji⁵ visoka je tudi prisotnost t.i. "socialnih bolezni"; vrtce obiskuje le 12 predšolskih otrok (8%). Nezaposlenost je skoraj popolna; redno zaposlenih Romov je le 50 (13.1%) od vseh delovno sposobnih, iz leta v leto pa narašča število mladoletnih prestopnikov. Zaradi življenja na eksistenčnem minimumu 326 otrok prejema otroški dodatek v funkcionalni obliki.

V postopnem spreminjanju nomadskega načina življenja, ki je večinoma bil pogojevan s prisilo oblasti, so Romi ustvarjali svoja naselja oz. bivališča ob robovih vaških naselij, izolirano od drugih hiš. Romska naselja so večinoma barakarska naselja, najnižjega bivalnega in higienskega standarda. Izstopajo le naselja Ruperč Vrh in bivališča okrog Šentjerneja, ki se nekoliko približujejo ravni drugih vaških naselij; najhujše stanovanjske in bivalne razmere pa imajo Romi v Žužemberku, Žabjaku in Dobruški gmajni. Naselja po svojem prostorskem in družbenem položaju odražajo močno segregacijo (izločenost) iz širšega okolja in vseh družbenih tokov. Večinoma prebivalci okoliških vasi močno nasprotujejo razširjanju in urejanju romskih naselij, omejujejo število Romov, ki lahko biva v njihovi KS, nekatere KS celo ne priznavajo novoustvarjenih družin, ne pristajajo na nove lokacije za gradnjo romskih hiš. Konfliktne situacije nastajajo predvsem zaradi nepoznavanja romskih zgodovinskih in kulturnih značilnosti, pa tudi zaradi zelo razširjenih kraj poljščin in drugih imovinskih deliktov Romov.

Izredno težke življenske razmere imajo Romi iz Žužemberka, ki nimajo svojega stalnega naselja oziroma prostora, kjer bi lahko bivali, krajanji jih preganjajo iz bližine svojih vasi. Družine živijo še vedno pod šotori, izražajo pa močno željo po urejanju stalnega naselja, kar potrjujejo tudi rezultati opravljene ankete med Romi. Zaradi večletnega odklonilnega stališča krajanov do vseh predloženih lokacij, ni prišlo do javne obravnave izdelanega osnutka ZN romskega naselja v KS Žužemberk, kar se je prav tako zgodilo z osnutkom ZN Dobruška gmajna pri Škocjanu. Z začetkom osemdesetih let se je začelo načrtovanje največjega romskega naselja Žabjak, ki sedaj šteje 256 prebivalcev. V socio-etnološki študiji programskega dela ZN Žabjak poudarjamo potrebo, da pri urejanju novega naselja izhajamo iz interesov, potreb in želja samih Romov po bivanju v novem naselju; z metodo odprtega intervjuja smo pridobili mnenja romskih družin in ostalih vaščanov. Poleg izredno konfliktne situacije med Romi in krajanji, so v samem naselju prisotni tudi močna socialna dezintegracija, pasivnost, apatija in deviantni pojavi. Večji konflikti z daljšo tradicijo se porajajo tudi na ravni naselja kot izraz nesoglasja med razširjenimi družinami (Brajdiči in Hudorovci). Agresivne reakcije se pojavijo tudi kot poskus obrambe svoje romske skupnosti pred drugimi, ki jo ogrožajo (npr. pri sprejemanju novih obrazcev obnašanja in vrednot s strani Romov). V študiji ugotavljamo, da lahko samo s primerno prilagoditvijo ureditve novega naselja in stanovanjskih pogojev realnim navadam, družinskim značilnostim in kulturi bivanja Romov pričakujemo zažvitev naselja. Zato predlagamo skice tipov bivališč,

⁵ M. Strojan, Hospitalizacija in umrljivost romskih otrok v regionalni zdravstveni skupnosti Novo mesto, Zdravstveni vestnik št. 5, Ljubljana, 1988

prostorov in njihove razporeditve, ohišnice, organizacijo odprtih površin in objektov v naselju ter druge elemente v skladu s specifičnim načinom bivanja Romov.

V letu 1986 se je v občini na podlagi ZN Žabjak pričelo prvo načrtno družbeno organizirano urejanje romskega naselja, v njegovo gradnjo pa so se vključili tudi sami Romi (izvedli so vrsto komunalnih del, pod strokovnim vodstvom GIP "PIONIR" pa so zgradili 7 romskih hiš do 4. gradbene faze).

Kljub temu da je gradnja hiš s strani samih Romov potekala izredno uspešno (istočasno je bilo organizirano usposabljanje Romov za enostavna gradbena dela) so v letošnjem letu morali ustaviti gradnjo zaradi odsotnosti sistemskih rešitev na ravni republike, ki bi omogočile nadaljne finansiranje takšne oblike graditve romskih hiš; obstoječa zakonodaja namreč dopušča v okviru občine materialna sredstva le za začetne aktivnosti pri usposabljanju Romov za gradbena dela in omogoča graditev le 5 hiš letno; v letu 1990, zaradi krčenja sredstev tudi tega števila ne bo možno uresničiti.

Med temeljnimi vprašanji družbene integracije Romov je vprašanje njihove zaposlenosti, ki je ne le nujen pogoj zagotavljanja osnovnih eksistenčnih možnosti, temveč tudi eden od osnovnih pogojev za izboljšanje njihovega celotnega družbenoekonomskega položaja. V letih 1984 in 1985 je Zavod za družbeno planiranje Novo mesto v sodelovanju s Skupnostjo za zaposlovanje izdelal raziskovalno nalogo o možnostih zaposlovanja Romov v občini.

Prvi del naloge daje pregled stanja in ugotavlja mnjenja in aspiracije samih Romov, njihove poglede in poglobitve težave, ki se pojavljajo v zvezi z zaposlovanjem, izobraževanjem, vzgojo otrok in drugimi področji bivanja in življenja. V drugem delu naloge smo zastavili kot osnovni cilj proučiti, kako na romsko problematiko in možnosti njihovega zaposlovanja gledajo zaposleni delavci, sodelavci Romov, vodje in kadrovske delavci v podjetjih.

Kot metodološki postopek smo poleg uporabe vseh razpoložljivih podatkov in virov, neposrednega opazovanja in razgovorov izvedli dve obsežni anketi na podlagi vzorcev, ki sta zajeli 206 delovno sposobnih Romov iz vseh naselij v občini (75.5%) in 118 zaposlenih sodelavcev Romov v desetih podjetjih.

Iz podatkov ankete je razvidno, da je poglobitvi vir preživljanja Romov nabiranje zelišč (61%) in odpadnega materiala (46.1%) in, da se le tretjina vseh vprašanih Romov (35.0%) preživlja s sredstvi iz rednega dohodka.

Pri zaposlovanju Romov je poseben problem fluktuacija in zapuščanje delovnega razmerja, pri zaposlenih pa pogosta odsotnost z dela. Poleg težavnosti dela in slabih dohodkov, se Romi, ki niso zadovoljni s svojim delom, pritožujejo na hiter tempo dela za tekočim trakom, slabe delovne pogoje, prestrogo disciplino, probleme z delom na skupinsko normo ter na nesporazume z delavci in vodjo.

V nalogi smo ugotovili pozitivno korelacijo med stopnjo zaposlenosti (stalnosti pri delu) Romov in naslednjimi dejavniki: stopnjo izobrazbe, predhodno zaposlitvijo očeta in socialnoekonomsko razvitostjo naselja, v katerem bivajo Romi.

Poleg vrste dela in splošnega zadovoljstva z delom, ki ga opravljajo Romi, na njihovo vztrajnost pri delu ali odsotnost z dela ter druge težave vpliva vrsta

dejavnikov sociopsihološke in ekonomske narave, ki so povezani z družbenim okoljem in s posebnostmi same romske skupnosti (izobrazbena stopnja, življenjski in bivalni standard, navade in vzorci obnašanja, družbena in prostorska izolacija), ki je tudi posledica splošnega družbenoekonomskega položaja Romov.

Zaposleni v podjetjih ocenjujejo, da se delovna uspešnost Romov giblje v okviru povprečja skupinske uspešnosti. Zanimivo je, da so Romi dobili najvišje ocene od svojih neposrednih sodelavcev, ki lahko neposredno spremljajo njihov delo, najnižje pa od kadrovskih delavcev, ki so svoje ocene oblikovali predvsem na podlagi splošnih vtisov in informacij. Iz odgovorov anketiranih sodelavcev zaposlenih Romov je razvidno, da sprejemajo vrsto posplošitev in stereotipov o Romih, ki kažejo na nepoznavanje zgodovinskih, kulturnih in drugih značilnosti romskega naroda (dobra tretjina anketirancev je celo menila, da ni potrebe, da Romi razvijajo svoj lastni jezik in kulturo).

Ob upoštevanju specifičnih potreb, možnosti in aspiracij Romov smo v nalogi podali kratkoročne in dolgoročne usmeritve za izboljšanje zaposlitvenih možnosti Romov. V nalogi ugotavljamo, da je potrebno poiskati nove organizacijske oblike dela, posebej v zvezi z zbiranjem zelišč in odpadnega materiala ter druge oblike samozaposlovanja, ki bi jim zagotovila redna sredstva za preživetje s socialno, pokojninsko in zdravstveno varnostjo (kot so na pr. kooperativni odnosi z delovno organizacijo, večje stimuliranje obrtnikov teh poklicev, odpiranje samostojnih zadrug ali združenj ter organizacija samostojne izdelave polizdelkov ali gotovih izdelkov.)

Temeljni predpogoj za uspešnejše zaposlovanje Romov je dvig njihove izobrazbene ravni z vključevanjem v vse oblike družbene vzgoje in dokončanjem vsaj osnovnošolskih obveznosti, kljub temu, da je to izredno težka naloga zaradi slabega znanja slovenskega jezika in splošne zaostalosti njihovega okolja. Da bi dosegli boljše rezultate na področju izobraževanja in zaposlovanja, moramo izboljšati celovitost življenjskih in bivalnih pogojev Romov, kar je možno le s celovitim, kompleksnim pristopom k romski problematiki in s sistemskimi rešitvami, ki bi zagotovile vsestransko zavzetost celotne družbe (države) za njihov vzpon iz splošne socialno - ekonomske zaostalosti ob sočasni skrbi za ohranitev in razvoj romske kulture, jezika in drugih narodnostnih značilnosti.

V občini Novo mesto že nekaj let deluje društvo "Rom", kar kaže na prebujanje njihove narodnostne identitete. Izdelan je osnutek romsko-slovenskega slovarja, občasno pa izhaja tudi skromen časopis v romščini.

Zaključek

Iz kratkega prikaza romske problematike lahko ugotovimo, da se srečujemo z vrsto težav, ki izhajajo iz nezadostnega upoštevanja ali celo zanikanja posebnosti Romov kot pripadnikov romske skupnosti. Romi se največkrat obravnavajo skozi perečo problematiko socialnega varstva kot marginalna socialna skupina, ki jo je potrebno asimilirati. Kljub temu, da je v občini Novo mesto že prodrlo spoznanje, da je potrebno zastaviti drugačen pristop, tega v praksi ni možno realizirati oziroma prihaja do vrste ovir zaradi odsotnosti sistemskih rešitev in zakonskih

aktov na ravni republike. Položaj v R Sloveniji ni opredeljen z nobenim zakonskim aktom zaradi česar Romi ne morejo uveljavljati svojih kolektivnih pravic in posebnosti, ki bi jim kot narodnosti omogočale enakopravno vključevanje v družbo in hitrejši razvoj.

Navedla bom le nekaj področij:

- **vzgoja in izobraževanje:** uporaba romskega jezika pri vzgoji in izobraževanju otrok, prilagajanje vzgojnoizobraževalnih programov, uvajanje posebnih standardov in normativov, dvoletne male šole in drugo

- **kultura:** razvoj lastne kulturne identitete in jezika, vzpodbujanje kulturnih organizacij in romskega ustvarjanja, omogočanje javnega obveščanja, razvijanja odnosov s pripadniki romskega naroda in drugih okolij

- **zaposlovanje:** uvajanje, razvijanje in stimuliranje novih organizacijskih oblik dela in lastnih gospodarskih dejavnosti

- **urejanje romskih bivališč in naselij:** upoštevanje bivalnih navad in družinskih značilnosti Romov, sistemske rešitve za pridobivanje novih materialnih virov za saniranje in urejanje romskih naselij

- **zdravstvo:** zdravstveno prosvetljevanje in preventivno delo, redni sistematski pregledi celotne romske populacije, patronažno delo v naseljih

- **socialno skrbstvo:** urejanje osnovnih življenjskih pogojev Romov

- **politična participacija in soodločanje:** zastopanost Romov pri odločanju, posebej v zadevah njihove narodnosti na ravni KS, občine in republike.

Že iz bežnega prikaza nekaterih področij romske problematike je razvidno, da njena celota presega lokalno raven in, da reševanja romskega vprašanja ne smemo prepustiti dobremu ali slabemu pristopu posameznih občin v katerih bivajo Romi, oziroma njihovim finančnim zmožnostim.

Prav zato, opredelitev statusnega položaja Romov v ustavi R. Slovenije in izdaja zakona⁶, ki bi opredelil načina uresničevanja posebnih pravic romske skupnosti, ni le pravno-formalno vprašanje, temveč temeljni predpogoj za izboljšanje celovitega družbenoekonomskega položaja Romov, razvoja romske kulturne identitete, jezika in drugih specifičnosti romske skupnosti, oziroma njihovega enakopravnega integriranja v družbo.

⁶ Ustavna podlaga za izdajo zakona je 67. amandma k Ustavi R Slovenije - 4. točka, ki določa, da se "način uresničevanja posebnih pravic Romov določi z zakonom." (Ur. l. RS št. 32/89).

DR. RENATA MEJAK

O VPRAŠANJIH SODELOVANJA NARODNE MANJŠINE Z MATICO

Problematika sodelovanja narodne manjšine z matico bi zahtevala širšo obravnavo. Časovni okviru posveta dopuščajo le skiciranje tematike kot uvod v razpravljanje o uveljavljenih in novih vidikih sodelovanja narodne manjšine z matico.

Naj pričnem z nekaterimi splošno sprejetimi pogledi:

1) Temeljni cilj povezovanja z matico je pomoč pri ohranjanju nacionalne identitete.

2) Čeprav živi vsaka narodna manjšina lastno življenje v političnih, ekonomskih, kulturnih in socialnih okvirih države, ki ji pripada, je za njen obstoj, za ohranitev lastne identitete in za razvoj izjemnega pomena povezovanje z narodno matico.

3) Zamisli o sodelovanju narodne manjšine z matico so prav tako kot drugi elementi manjšinske politike doživele spremembe in razvoj.

Danes bi bilo oviranje sodelovanja manjšine z matico dokaz asimilacijske in diskriminacijske politike. Prav tako nesprejemljiva je druga skrajnost, ki je v preteklosti predvidevala nemoten razvoj manjšine s politično vključenostjo manjšine v matično državo, t.j. s spreminjanjem državnih meja.

Sodobni pogledi na povezovanje manjšine z matico, predvidevajo uveljavljeno idejo o "spiritualizaciji meje" (kot je ta proces poimenoval madžarski filozof Miklós Radnózi). Zamisel o odprti, brez ovir prehodni, spiritualizirani meji, ki se v evropskem prostoru že uveljavlja, omogoča nenehno, nemoteno in vsestransko povezovanje narodne manjšine z matico. Tako pojmovana meja ne ločuje temveč povezuje narode in države. V smislu odprte meje so formulirani tudi današnji mednarodni dokumenti. Omenim naj le enega zadnjih: Predlog o narodnih manjšinah, ki so ga predložile delegacije Avstrije, Češkoslovaške, Madžarske, Italije in Jugoslavije na konferenci KEBS-a v Kopenhagenu v letu 1990.

4) Sodelovanje manjšine z matico je odvisno od stopnje demokratičnosti političnega sistema države v katerem živi manjšina, od odnosov med državama in pripravljenostjo za sodelovanje. Ni treba posebej poudarjati, da finančna sredstva igrajo pomembno vlogo pri uresničevanju sodelovanja. Vse vrste sodelovanja (kulturno, politično, športno, itd.) terjajo znatna finančna sredstva.

5) Dosedanje izkušnje kažejo, da je manjšinska politika v Sloveniji namenila

ustrezno pozornost povezovanju manjšin z matico. Zlasti so bila v ospredju zanimanja za pravni vidik povezovanja, povezovanje na področju kulture, šolstva, športa, študentske politike.

Kljub tem splošno znanim načelom so na konkretni ravni številna področja sodelovanja manjšine z matico odprta, nekatera tudi zastrta ali neobdelana. Lahko trdimo, da je sodelovanje dobro na manifestativni -deklarativni ravni, da pa smo daleč od stanja, ko postajajo kulturne specifičnosti manjšine organski del ustvarjalnosti maličnega naroda, in narobe, ko se razvoj in kultura manjšine tesno povezuje in se prepleta z glavnimi razvojnimi tokovi narodne matice.

Še nekaj misli o povezovanju madžarske manjšine v Prekmurju z narodno matico (Madžarsko).

Raven odnosov matica - manjšina je bila v preteklosti bistveno pogojena z meddržavnimi odnosi SFRJ - Madžarska. Zgodovina teh odnosov je znana, premalo pa so proučene implikacije administrativnih omejevalnih ukrepov ob jugoslovansko - madžarski meji, ki so več let omejevale odprtost komunikacije med narodnostno matico in madžarsko manjšino v Sloveniji. Znano je, da so te odnose v preteklosti determinirali, po eni strani travmatična razmerja med Jugoslavijo in Madžarsko, po drugi strani pa večdesetletna indiferentnost matice Madžarske do manjšin v sosednjih državah in po svetu. In še več: kot posledica napačne nacionalne politike na Madžarskem je postala narodna zavest tudi v matici negotova in v mnogih primerih nerazvita.

To stanje, ki korenini v izkušnjah preteklosti, povzroča, da se pri obravnavi večplastnega odnosa matica - manjšina, razpravljalci pretežno osredotočajo na prikazovanje in naštevanje oblik in vrst sodelovanja manjšine z matico. Ni dvoma o tem, da so kvantitativni vidiki sodelovanja manjšine z matico pomembni in zanimivi. (O teh vidikih sodelovanja so na voljo podatki, in sicer koliko ljudi prestopa mejo, kako pogosti in kakšni so gospodarski, kulturni, politični stiki v obmejnem in meddržavnem sodelovanju).

Naštete oblike sodelovanja registrirajo pretežno kognitivno dimenzijo sodelovanja, čeprav z racionalnimi strukturami ni mogoče pojasniti celoto odnosov matica - manjšina. Sodelovanje narodne manjšine z matico se ne izčrpa na kognitivni ravni, temveč zajema tudi afektivne in vrednostne dimenzije tega odnosa. Na te odnose vplivajo tudi izkušnje (pozitivne in travmatične) in predstave posameznika in družbe v kateri živi (image o matici oziroma državi).

Iz povedanega sledi, da bo treba v proučevanju vključiti poleg kvantitativnih in vsebinskih povezav z matico, tudi afektivni in vrednostni odnos manjšine do matice. V zadnjem času kažejo opozorila, da prav na področju percepcije in recepcije matice nastajajo problemi pri madžarski manjšini v Prekmurju. V mislih imam ugotovitve Lászlója Gönc-a, ki v reviji MURATAJ (1/89) opisuje nezainteresiranost manjšin v Prekmurju do matice in navaja, da je za Madžare v Prekmurju simbol in ideal Slovenija oziroma Jugoslavija, pogosto pa pozabljajo, da je njihova matica Madžarska.

Omenim naj še, da nekatera znamenja kažejo na skromno zanimanje za kulturno, politično in gospodarsko dogajanje na Madžarskem. Največ poudarka je

v stikih z matico na folklorni ravni in na področju ohranjanja običajev in izročil. Reduciranje stikov z matico na tej ravni pa skriva v sebi nevarnosti (zazrtlost v preteklost in skromno poznavanje sodobnih problemov).

V porastu je opuščanje madžarskega jezika oziroma prodiranje mešanice madžarskega in slovenskega jezika. Življenska praksa pa sprti razvrednoti dosežke dvojezične vzgoje in izobraževanje (Varga József, NAPTAR, 1989). Vedno večji je razkorak med ustavnim in stvarnim.

V takih razmerah se vsiljuje vprašanje, kako ohranjati nacionalno identiteto narodne manjšine, ko le-ta (zlasti zaradi slabše gospodarske razvitosti matice in travmatičnih izkušenj iz preteklosti) ni v stanju čustveno in vrednostno sprejemati matice.

Demokratski razvoj na Madžarskem v letu 1990 še ne daje rezultate, ki bi lahko vplivali na pozitivno percepcijo in recepcijo matice. Hkrati pa zaskrbljujoča gospodarska situacija ne omogoča matici (Madžarski), da bi namenila ustrezno finančno podlago za razvoj kvalitetnega sodelovanja z Madžari v sosednjih državah in po svetu. Dejstvo, da živi po ocenah zunaj Madžarske kar 4 milijone Madžarov, še dodatno otežkoča položaj matice.

Ob skromni pomoči matice manjšinam pa ne bi smeli prezreti dejstva, da se je razmerje Madžarske do Madžarov živčih zunaj Madžarske in do manjšin na Madžarskem bistveno spremenilo, čeprav se ta sprememba bolj odraža na moralni kot na materialni ravni.

Položaj, ki smo ga poskušali strnjeno zajeti, nalaga Republikli Sloveniji, posebno skrb za ohranjanje madžarske manjšine v Prekmurju. V nastajajočih pravnih dokumentih sestavljalci ne bi smeli pozabiti na podporo in pomoč manjšini pri povezovanju in sodelovanju z matico. Posebne podpore bi morala biti deležna interesna skupnost za madžarsko manjšino (s strani večinskega naroda in matice) pri uresničevanju programa sodelovanja z matico.

LITERATURA

Dr. Varga József, A nemzetiségi identitás és magyarságtudat magörsése és gyakorlata, Naptár 1989

Gönc László, Nemzetiségi gondok és elképzelések, Műrátaj 1989/1, Hoffmann Marta - Lendvaj Judit, A newzetekések vizsgálátának elméleti és mászertani problémái, Budapest 1986

Emidio Sussli, Dominant Group and Minorities, Interethnic Images and Relations at the Italian North Eastern Border, (Boundaries and Minorities in Western Europe, Edited by B.D. Marchi - A.M. Boileau 1982)

mag. Silvo Devetak, Uloga manjina u medjunarodnim odnosima sa posebnim osvrtom na saradnju izmedju narodne matice in manjine (Dokumentacija INV, 1985)

SILVANO SAU

SREDSTVA JAVNEGA OBVEŠČANJA IN NARODNE MANJŠINE

V svojem uvodnem govoru na začetku tega posveta, je dr. Komac govoril o raznih "občutkih" narodnih skupnosti.

Ta "občutek" nedvomno obstaja, vsaj pri meni, občutek nesigurnosti, podrejenosti, včasih celo naraščajoče nevarnosti in tudi strahu. Pa tudi današnja okrogla miza in intervencije nekaterih visokih osebnosti, najvišjih osebnosti države Slovenije, niso pripomogle, da se ti občutki v meni razrešijo, pa čeprav bi se z vsem srcem rad njih rešil. Poglejte: če bi bila dejanska pripravljenost te družbe in države za razvoj manjšine res taka, kot to nakazujejo izrečene izjave in obljube, se določene stvari ne bi smele zgoditi.

Npr.: da se v skupščini občine Koper nočejo izpeljati statutarne spremembe v tistih poglavjih, ki pomenijo uskladitev občinskega statuta z veljavno ustavo Republike Slovenije prav na področju narodnosti. Občutek imam, da se nočejo izpeljati prav zato, ker sedanja ustava oz. sedanji amandmaji k tej ustavi določajo večje kompetence našim manjšinskim organizacijam. Ali pa dejstvo, da je koprsko sodišče izbrisalo iz registra Samoupravno narodno skupnost Italijanov kot pravno osebo. Rad bi verjel, da je bila samo pomota, tehnična pomota! **Ali pa, če pogledamo tudi tekst samega predloga ustave: v bistvu se moramo boriti, da bi v novi ustavi bilo tisto, kar smo že dosegli v prejšnjih letih. Ne da bi napravili korak naprej, ampak da dosežemo vsaj tisto, kar smo imeli že prej.** Na to se veže tudi vprašanje sredstev obveščanja.

Zato, da bi lahko živel skupaj z drugimi, da bi vzpostavil prve oblike družbenega sobivanja, je človek - od trenutka, ko se je zavedel sam sebe - kot enega temeljnih pogojev potreboval sredstvo, ki bi mu omogočilo komuniciranje. Dve osebi, ki predstavljata prvo celoto organizirane družbene strukture, potrebujeta gib ali besedo, ali oboje, s pomočjo katerih izrazita svojo misel, svoje namene, potrebe.

Bolj kot so se družbene skupnosti razvijale, bolj so - zato, da so se lahko soočile z vso organizacijsko razvejanostjo, ki je iz tega izhajala, in z vsemi potrebami, ki so izhajale iz vedno bolj organizirane dejavnosti - bile odvisne od razvoja komunikacijskega sistema. Njegov razvoj je najprej potekal po vertikali, od zgoraj navzdol, nato pa tudi od spodaj navzgor. Z razvojem mišljenja in potreb po njegovem posredovanju, pa se je razvijal tudi po horizontalni ravni.

Danes so sredstva javnega obveščanja temeljno orodje demokracije in dialoga med različnimi subjekti. Od tod izhaja pomen, ki ga imajo prav sredstva javnega obveščanja za narodne manjšine:

- za ohranjanje in razvijanje narodne identitete
- za komuniciranje z družbenim tkivom (družbo in državo)
- za komuniciranje z lastno narodno matico

Sedanji trenutek je, vsaj v Sloveniji, najbolj primeren za to, da se lotimo teh vprašanj: v razpravi je nova republiška ustava, vključno s položajem, ki naj bi ga v njej imele narodne manjšine. Veliko je govora o potrebi po zakonu o tisku in v pripravi je nov zakon o RTV. Imamo torej priložnost, da za ta vprašanja nakažemo možne rešitve, tudi načelne narave.

Takoj pa moramo povedati, da je bil s tega stališča načrt Ustave Republike Slovenije, vsaj v njegovem začetnem tekstu, pomanjkljiv, saj eksplicitno ni navajal subjektivne vloge narodne manjšine tudi na področju sredstev javnega obveščanja. Dejansko je bil tekst Načrta za ustavo dokaj restriktiven kar zadeva položaj narodnih manjšin, tudi do eksplicitne zahteve, naj bi za izhodišče vzeli že doseženo raven. Predlog Komisije za narodnosti pri republiškem parlamentu je vsekakor bolj pozitiven, saj predvideva, da je "Italijanom in Madžarom kot pripadnikom avtohtonih narodnih manjšin zagotovljena pravica do razvoja... dejavnosti na področju javnega obveščanja in založništva". Pa tudi "republika jih pri tem materialno in moralno podpira".

V nadaljevanju 63. člen kot ga je predlagala ta komisija in ki ga je Ustavna komisija republiške skupščine, vsaj kolikor nam je znano, sprejela brez večjih sprememb - predvideva, da bo s posebnim zakonom določen "način uresničevanja pravic avtohtone italijanske oziroma madžarske manjšine".

Pomisleki so lahko seveda različni, še zlasti, če ustavni tekst ni precizen in ustavno veljaven ter zavezujoč po vsebini glede načina prilagajanja zakonodajne dejavnosti.

Na primer: kako bodo lahko narodne manjšine opravljale svojo vlogo "subjekta", ki predvideva tudi formalno upravljanje s sredstvi javnega obveščanja? S kakšnimi sredstvi bo država Slovenija zagotovila materialno in moralno podporo tem iniciativam? Kako bodo posamezni zakoni v okviru splošnih ukrepov uspeli opredeliti posebnosti, ki se nanašajo na narodne manjšine?

Osebnostno menim, da morajo biti sredstva javnega obveščanja, katerih dejavnost je namenjena narodnim manjšinam, del širšega republiškega javnega sistema informiranja in da je potrebno v okviru tega sistema sprejeti ukrepe, ki legitimnim organom manjšin zagotavljajo možnost, da z njimi "upravljajo" po svojih potrebah in zmožnostih.

Da bi bili bolj jasni: ko analiziramo nekatere dejanske, že obstoječe razmere na področju informacijskega sistema za manjšine v Sloveniji in dejstvo, da niti ustava, niti zakoni, ki jih parlament pripravlja, ne dajejo natančnega odgovora, ugotovimo, kakšna sta dejanski položaj in dejanska vloga nekaterih inštitucij (radio in TV Koper), ki so bile formalno od nekdaj pojmovane v funkciji italijanske manjšine.

Vprašanja, ki se zastavljajo, so predvsem: ali resnično služijo interesom manjšine? V kolikšni meri? In v kolikšni meri uspeva manjšina po svojih organih upravljati s temi sredstvi? In dalje, ali daje nov zakon o RTV, trenutno v razpravi v parlamentu, konkretne odgovore na ta vprašanja?

Dejansko predstavljajo te inštitucije danes - isto pa velja tudi za radijski in televizijski medij madžarske manjšine - sredstvo, v katerem manjšina ni subjekt temveč objekt informacijskega sistema, ki ga dejansko usmerjajo drugi interesi. Tudi novi zakon, takšen kakršnega je sprejela republiška vlada in ga posredovala parlamentu v sprejem po hitrem postopku, kljub temu, da rešuje nekatera načelna vprašanja, ne daje ustreznega odgovora na vprašanje o "subjektivnosti" narodnih manjšin.

Nedvomno je pomembno, da amandma k 10. členu Zakona o RTV Slovenije predvideva neposredno zastopnost italijanske in madžarske narodnosti s tem, ko med 30 predstavnikov družbene skupnosti predvideva tudi po enega predstavnika teh manjšin. Toda kakšen bo položaj teh dveh predstavnikov? Bo njuna prisotnost lahko odločilna, ko se bo odločalo o programih, ki zadevajo manjšine? Ali pa bodo preglasovani? Glede na dane razmere ne vidimo druge možnosti, razen če bo statut RTV določal - kot smo že večkrat zahtevali - da je strinjanje manjšinskega zastopnika pogoj za sprejemanje odločitev o programih, namenjenih posameznim manjšinam.

Ta zakon določa tudi način, po katerem naj bi izvolili generalnega direktorja RTV in direktorja Radija in TV Slovenije. Isto naj bi veljalo za glavne in odgovorne urednike, za katere mora parlament dati svojo privolitev. Ni pa določeno, kakšen sistem bi moral veljati za imenovanje ali izvolitev glavnih in odgovornih urednikov za radijske in televizijske programe, namenjene manjšinam. To poglavje je še toliko bolj nejasno, če želimo manjšinam zagotoviti pravico do tega, da se povzdignejo v vlogo "upravljalca" programa, ki ga država namerava nameniti manjšinam. Kdo bo v tem primeru nosilec iniciative in pobude za celotno kadrovske politiko? Bo to legitimen organ manjšine ali Skupščina RTV, kjer je predstavnik manjšine le eden izmed mnogih?

Da so ti problemi prisotni že danes, nam dokazujejo napetosti, ki so se pojavile na TV in Radiu Koper, ker ni jasne opredelitve o smotrih teh medijev in prav tako ni jasne opredelitve, kateri programi naj bi bili "nacionalni" programi, ki naj bi bili integralni del javnega sistema radijskega in televizijskega oddajanja. Te napetosti so se še stopnjevale v zadnjih dneh s poskusi nekaterih, da bi si pridobili sredstva in termine za programe ter s tem zakonodajalca postavili pred izvršeno dejstvo. Vse to se je, glede na številčno premoč struktur, ki niso vezane na interese manjšin, pa čeprav bi formalno morale delovati prav v njeno korist, seveda dogajalo s soglasjem organov upravljanja (upravnih in samoupravnih).

Še nekaj besed o informacijskem sistemu kot celoti, ki pa se nanašajo na posebnosti italijanske manjšine. Gre za posebnosti, ki jih niti država Slovenija, niti zakonodajalec v njenem imenu ne morejo spregledati.

V petinštiridesetih letih jugoslovanske izkušnje, se je italijanska manjšina, ne glede na pripadnost sonarodnjakov k Republiki Sloveniji ali k Republiki Hrvaški,

razvijala kot enoten družbeni, etnični in kulturni organizem. Neupoštevanje te predpostavke bi lahko pomenilo kulturno in organizacijsko odpravo manjšine. Toliko bolj, ker so številna sredstva - vključno z informacijskimi - temeljila na konceptu njene enotnosti in nedeljivosti. Tako imajo številne inštitucije, ne glede na njihovo fizično lociranost na teritoriju te ali one republike, vse eno nalogo, da svojo dejavnost razvijajo v korist celotne italijanske manjšine. Tako Založba "EDIT" iz Reke pridobiva sredstva za izdajanje dnevnika "La voce del Popolo" in drugega iz proračuna republike Slovenije in Hrvaške; prav tako tudi TV Koper - Capodistria in Radio Koper Capodistria.

Menimo torej, da je nujno, da Slovenija prevzame del svojih obveznosti, tudi zakonodajnih in ustavnih, za to, da bo še naprej zagotavljala - skupaj s hrvaško državo - akcijsko in organizacijsko enotnost italijanske manjšine, ob polnem spoštovanju državne suverenosti obeh republik. Še več, prav italijanska manjšina in njena zaščita na najvišjem nivoju lahko predstavljata enega izmed najbolj uspešnih projektov obeh republik tudi v evropskem okviru.

MAG. INKA ŠTRUKELJ
STATUS JEZIKA NARODNE MANJŠINE

Uvod

V medetničnih odnosih nekatere narodne manjšine ohranjajo svojo narodno identiteto, medtem ko se druge postopoma asimilirajo in izginjajo. Če italijansko in madžarsko manjšino opredelimo kot manjšini zajeti v dolgoročnem procesu redukcije števila njenih pripadnikov, potem je v razpravi o osnutku ustave Slovenije in členih, ki bodo opredeljevali položaj obeh manjšin potrebno osvetliti nekatere vzroke, posledice in medsebojne odvisnosti določenih družbenih pojavov, pojasniti odnose med cilji in sredstvi družbenega delovanja in z argumenti podpreti politične cilje, ki so povezani s položajem in bodočim razvojem obeh skupnosti. Problematika narodnih manjšin je bila v preteklosti povezana z vrednostnimi sodbami politične in kulturne sredine, ki ni konsistentno zahtevala njenega neposrednega reševanja in je v sistem odločanja vnašala interese in konflikte, ki jih je bilo težko uravnavati.

Ob neenotnosti teoretičnih in operacionalnih opredelitev pojmov povezanih s problematiko narodnih manjšin in medetničnih odnosov ter njihovi med-disciplinarni neprevedljivosti je potrebno uvodoma pojasniti, da je pojem "manjšina" v odnosu do "moči", dvoznačen. Na eni strani je povezan z elementi kot npr. "etična/narodna skupina" ali "narodna skupnost", ki je vključena v sistem, v katerem se demografska večina razlikuje po faktorjih kot so jezik, tradicija, religija, itd., na drugi strani pa pojem nakazuje razlike v socialni in politični moči, na neenako razporeditev socialnih in političnih vrednosti, na nadrejene in podrejene vloge v družbenem sistemu odločanja. Najpogosteje se te razlike osredotočijo na ravnini različne in diskriminacijske razporeditve moči. Ne da bi se zaustavljali pri razčlenitvah pojma "manjšina", za naš razmislek zadostuje določitev dveh osnovnih odnosov: Moč ne obstaja izven določene strukture, organizacije, sistema. Analiza določenega sistema kot sistema delitve moči predstavlja hkrati analizo strukture tega sistema, saj ne moremo razčlenjevati odnose moči, ne da bi vgnezdili te odnose v okviru določenega konkretnega sistema. Moč sloni na vrednostih in resursih, moč ima tisti, ki nadzoruje delitev resursov, ta pa se odvija v korist ali škodo posameznika ali skupine.

Ta dva principa ni mogoče zaobiti v nobeni analizi položaja narodnih manjšin nasploh, pa tudi ne v razčlenitvi posameznega izseka problematike italijanske in/

ali madžarske narodne manjšine v Sloveniji. Zato je potrebno opredeliti sistem moči, v katerem imata obe narodni skupnosti status "manjšine" in ugotoviti kakšno ubesedenje posameznih členov ustave bo obema manjšinama kot kolektivnima entitetama zagotovilo enak dostop do tega sistema. Iz perspektive teorije moči - konflikta so vse narodne manjšine zaščitene v meri kot se uspejo konstituirati kot centri moči ali centri pritiska s ciljem, da se ohranijo in razvijajo; zaščita in emancipacija se redko dodeljujeta brez intenzivnih prizadevanj in kresenja ter zoperstavljanja interesov narodne "večine" in "manjšine".

Moč narodne manjšine

Na moč narodne manjšine vpliva sklop strukturalnih spremenljivk socialno-ekonomskega statusa, zgodovinskih, političnih in demografskih faktorjev ter sprememb v kulturnem in jezikovnem sistemu. Ti objektivni faktorji pa ne pojasnjujejo v zadovoljivi meri niti prilagoditvenih zmožnosti narodne manjšine in njenih strategij v procesih socialnih sprememb, niti subjektivnih opredelitev, stereotipov in vrednostnih sistemov, na katere vplivajo. Prav zaradi tega je v medetničnih odnosih potrebno poleg socialnostrukturalnih faktorjev obravnavati tudi socialnopsihološke procese, ki potekajo znotraj posamezne narodne manjšine in ki omogočajo oblikovanje njenih obrambnih strategij v odnosih z "večinskim" narodom. Pri tem se lahko oslonimo na teorije o jeziku, narodne identitete in medetničnih odnosov, ki nam ponujajo taksonomijo treh skupin strukturalnih spremenljivk, ki vplivajo na vitalnost narodnih manjšin. Socialnostrukturalne spremenljivke namreč vplivajo in usmerjajo socialnopsihološke procese, v katere so narodne manjšine vpete ter hkrati usmerjajo izbor strategije v medetničnih odnosih, le te pa pogojujejo vitalnost manjšine ter pozitivno percepcijo narodne identitete njenih pripadnikov.

V zadnjem desetletju se je pozornost v proučevanju problematike narodnih manjšin usmerila k proučevanju medetničnih konfliktov in medetničnega/medkulturnega sporazumevanja, pri čemer preseneča dejstvo, da je bila situacijskim in strukturalnim spremenljivkam posvečena relativno majhna empirična pozornost. Vrzel v proučevanju narodnih manjšin je zapolnil koncept "vitalnosti", ki poskuša zajeti specifične socialnopsihološke procese, na katerih temeljijo medetnični odnosi in jih uvrstiti v ustrezen socialnostrukturalni kontekst. "Objektivna" in "subjektivna" vitalnost sta bili opredeljeni kot poskus oblikovanja družbenega položaja narodnih manjšin, kot "zmožnost, da se narodna manjšina izraža kot posebna in aktivna entiteta v vseh medetničnih odnosih".

Objektivna vitalnost je povezana z objektivnimi, razpoložljivimi podatki, ki jih analiziramo na osnovi modela vzročno povezanih strukturalnih spremenljivk. Situacijske in strukturalne spremenljivke pri tem členimo v tri sklope: i) spremenljivke socialnozgodovinskega statusa (npr. ekonomski položaj, politična moč narodne manjšine, status jezika, itd.); ii) spremenljivke demografskega statusa (npr. absolutno in relativno število, koncentracija in distribucija v naseljenem prostoru, indeks natalitete/mortalitete, indeks mešanih zakonov, itd.) ter iii) spremenljivke institucionalne podpore (ustavnopravna regulativa, formalna in neformalna podpora instituciji, itd.).

Koncept "subjektivne" vitalnosti vključuje individualne kognitivne reprezentacije pogojev, v katerih narodna manjšina živi in ki lahko potencialno vplivajo na medetnične odnose. Percipirana vitalnost kot način konstrukcije socialne realnosti predstavlja pomemben in inovativen element v percepciji "subjektivne kulture", "socialnih reprezentacij", ali pozitivne socialne identitete.

Pripadniki narodnih manjšin največkrat v primerjavi z večinsko narodno skupnostjo želijo oblikovati občutek pozitivne socialne identitete na osnovi pomembnih dimenzij kot so socialnoekonomska in politična moč, jezikovna diferenciacija, itd. Izbor in uporaba določene strategije v medetničnih odnosih in vedenjskih vzorcev pripadnikov manjšine pa sta odvisna od njene "objektivne" vitalnosti ter "subjektivne" percepcije te vitalnosti pri njenih individualnih pripadnikih. Na strukturo in kvaliteto medetničnih odnosov z enako intenzivnostjo vplivata tako "objektivna" vitalnost narodne manjšine kot "subjektivna" percepcija te objektivnosti pri pripadnikih večinskega naroda.

Če želimo v dinamični perspektivi odslikati skupinsko vedenje in socialne ter kulturne spremembe, bomo spremenljivke razvrstili v tri skupine in sicer spremenljivke, ki bodo pojasnile i) raven in intenzivnost (v določenem časovnem preseku in prostoru) strukturalnih in kulturnih pritiskov na narodno manjšino; ii) zmožnost narodne manjšine, da se upira institucionalnim in kulturnim spremembam z lastnimi socialnoekonomskimi in socialnopsihološkimi sredstvi ter iii) zmožnost večinske družbe, da usmerja celotno skupnost k spremembam (na osnovi formalne in neformalne institucionalne podpore) ter zmožnost narodne manjšine, da oblikuje kolektivni obrambni sistem v odnosu do ekonomske, socialnokulturne in politične moči večinskega naroda.

Interakcija teh spremenljivk lahko vodi do treh hipotetičnih stanj/sprememb: i) obstoja in emancipacije narodne manjšine; ii) stagnacije narodne manjšine, negativnega razvoja ali bega v "lokalizem", kar se pojavi kot posledica nemoči manjšine, da bi se upirala političnim, socialnim in kulturnim pritiskom ter da bi se organizirala/mobilizirala; iii) stalnih socialnih in kulturnih sprememb, ki najpogosteje vodijo k postopnem oblikovanju nove kulture, v katero se integrirata obe skupnosti - večinska in manjšinska -, kar je predvsem mogoče v kontekstu, kjer narodno večinska skupnost obvladuje možne vedenjske strategije narodne manjšine ter iv) diskontinuiteta socialnih in kulturnih sprememb, ki narodno manjšino usmerja v progresivno asimilacijo. Če so obrambni mehanizmi narodne manjšine grajeni na šibkih elementih kategorizacije in pozitivne identitete, narodno večinska družba vse spremembe (socialne, kulturne, jezikovne) usmerja sebi v korist ter progresivno vsrka/asimilira manjšino.

Tak sociološki model nam nudi splošno razlago heterogenosti medgrupne situacije, ki jo pogojujejo zgodovinski, politični, ekonomski in jezikovno/kulturni faktorji. Pozornost je v tem pristopu usmerjena predvsem k analizi strukturalnih spremenljivk, ki pogojujejo spremembe v narodni manjšini v širši perspektivi ter splošnih medetničnih odnosov, ne nanaša pa se na specifične odnose narodno različnih skupin v stiku. Tak sistemski pristop je sicer posebno pomemben in nujen v kontekstu medetničnih odnosov, dopolni pa ga je potrebno s socialnopsihološkim zaradi vzročne povezanosti med psihološkimi in socialnimi procesi, ki

opredeljujejo stališča in vedenjske vzorce posameznih pripadnikov manjšine, kakor tudi strategije manjšine kot celote.

Dvojezičnost in status jezika narodne manjšine

Dvojezičnost se v najbolj dinamični obliki in z največjimi razvojnimi možnostmi pojavlja ob socialnih in medetničnih odnosih dveh ali več narodno različnih skupin, ki živijo v istem političnem sistemu. Dvojezičnost razvija dvojno jezikovno zmožnost, dvojno zmožnost za socialno sporazumevanje ter politično zavest lastne identitete v primerjavi z drugimi identitetami. Narodno diferencirani kontekst je najpogosteje konflikten, saj se razlika med posameznimi narodnimi entitetami manifestira kot simbol politične stratifikacije narodne manjšine in v tem smislu predstavlja projekcijo sistema moči, ki ozavešča politično promocijo, ki jo omogočata v socialnem kontekstu prisotna jezika. Vpletena jezika predstavljata "mi" in "oni" situacijo, odnos med govorniki pa obvladuje konfliktno dogajanje inherentno različnemu statusu, ki se v tem primeru nanaša na kontradikcije in dialektiko povezano z dejstvom, da je sistem sestavljen iz narodno različnih subjektov.

V areni političnih kontradikcij se jezik pojavlja kot indirektna projekcija specifične politične moči ali šibkosti vsake izmed narodnih identitet prisotnih v socialnem prostoru. Ob tem principu politične dinamike dvojezičnost ni izraz intrinzičnih ali specifičnih potreb posameznika, temveč se pojavlja kot funkcija političnega sistema, ki si prizadeva vzpostaviti konvergentno jezikovno osnovo za socialno sporazumevanje med pripadniki dveh ali več skupnosti, ki imata vsaka svojo jezikovno in narodno podstavo.

Dvojezičnost lahko označimo kot politični fenomen, v okviru katerega raba dveh jezikov njegovih socialnih zvrsti predstavlja trajen proces institucionalne kontrole jezika. Relativna stabilnost obeh jezikov - jezika večinskega naroda in narodne manjšine - je odvisna od političnega nihanja relevantnih identitet, ki se soočata. Vsaka asimetričnost v odnosu med obema jezika je odraz in posledica neenakosti političnih možnosti vsakega izmed jezikov. Največjo nestabilnost najdemo pri narodni manjšini, kadar je odsotna kontrola nad jezikovno situacijo. V taki situaciji prevladujoča enosmerna dvojezičnost pripadnikov manjšine odraža politični deficit, ki ga je mogoče omejiti s političnim protipritiskom manjšine, pritiskom usmerjenim k vzpostavitvi/ponovni vzpostavitvi jezikovne kontinuitete njenega jezika. Kontinuiteta jezika narodne manjšine je pod neposrednim vplivom političnih dogajanj v smislu, da je kontinuiteta manjšinskega jezika odvisna od političnega vključevanja ali izključevanja manjšine iz političnega konteksta. Pri tem je potrebno opozoriti na dokaj konsistentno realnost, da narodna manjšina kot politična entiteta postane "bolj" dvojezična ter se usmerja k opuščanju svojega jezika v obdobju lastne politične šibkosti in inertnosti, medtem ko se v času politične mobilizacije in aktivnosti usmerja k omejevanju dvojezičnosti ter podarjanju enojezičnosti v svojem lastnem jeziku. Iz te perspektive lahko torej dvojezičnost označimo kot kulturni fenomen usidran v kontekstu politične stratifikacije znotraj sistema, hkrati pa tudi kot odraz ravni kontinuitete političnega in kulturnega vpliva manjšine.

Socialnopsihološka analiza rabe jezika(ov) v dvojezičnem kontekstu naj bi

vkjučevala analizo sporazumevalnih zmožnosti govorcev ter socialnih in socialnopsiholoških determinirajočih faktorjev, ki izhajajo iz dvojezičnega vedenja. Glavna izmed socialnih faktorjev sta nedvomno prestiž in moč, ki ju vsak izmed jezikov uživa v ustavno-pravnih institucijah ter socialni stratifikaciji celotne populacije. Med determinirujoče faktorje prištevamo tudi stališča in vrednote, ki so povezane z rabo obeh/vseh jezikov.

Iz zornega kota medetničnih odnosov dvojezičnost vključuje dva jezika kot elementa socialne kategorizacije in narodne identifikacije vsake skupine, pri čemer se v prestižu posamezne skupine odslikava prestiž njenega jezika. Slednji pogojuje socialnopsihološke procese, ki dosegajo vrhunec v redefiniciji grupnega statusa in njegove identitete. Dvojezični govorci kot uporabnik jezika narodne večine internalizira dvojno racionalizacijo in sicer na eni strani internalizira utilitaristično vrednost drugega jezika kot sredstvo, ki mu omogoča dostop do informacij ter kot sredstvo prostorske in socialne gibljivosti, na drugi pa pogloblja njegovo zavest ogroženosti lastne kulturne in jezikovne identitete, saj je zanj uradni jezik širšega okolja obvezen in ta obveznost omejuje in izpodriva njegov materni jezik oziroma jezik narodne manjšine, kateri pripada. Individualna in kolektivna politična napetost pa se pojavi tudi pri potencialnih dvojezičnih govornikih pripadnikov večinskega naroda, ko bi morali usvojiti in uporabljati jezik manjšine, da bi zadostili principu enakosti jezikov. To napetost največkrat poglobljajo presoje o racionalnosti institucionalizacije sporazumevanja v dveh jezikih (costbenefit) in socialni perspektivi, ki jo jezik narodne manjšine proži govorcu v lokalnem regijskem in mednarodnem okviru ter etnocentrična stališča, ki do medetničnih odnosov na sploh. Dvojezičnost nima konfliktnega značaja, če pripadniki obeh skupnosti priznavajo legitimiteto obeh jezikov v oblikovanju in strukturiranju političnega, socialnega in kulturnega življenja širšega in ožjega okolja.

Čeprav se v večini analiz rabe jezika pripadnikov narodnih manjšin in še posebej evalvacijah enakopravnosti rabe dveh jezikov pojem "diglosija" največkrat uporablja kot deskriptivni vidik pri oblikovanju tipologije rabe dveh jezikov v posameznih socialnih položajih, "diglosija" sama po sebi odraža diferenciacijo politične moči in ne samo odnosa med jezikom in socialnim okoljem v okviru določnega konsensualnega ogrodja. V skladu s sociološko paradigmo strukturalnega funkcionalizma so položaji najpogosteje opredeljeni kot izbor jezika na osnovi nepojasnjenih socialnokulturnih norm in norm neke abstraktne kulture in sicer kot da bi variacije lahko nevtrarno izhajale iz enega (večinskega) ali drugega (manjšinskega) kulturnega konteksta. Tako se socialnostrukturalnemu položaju in razmerju med jezikom in politično močjo vsakega konteksta ne pripisuje nobene relevantnosti.

Če pojave diglosije ocenjujemo v perspektivi odnosov politične in ekonomske moči narodne večine in narodne manjšine, ugotovimo, da je raba jezika večine oziroma jezika manjšine v določenih položajih in ne v drugih, jasen odraz diglosične situacije, ki potrjuje da je največkrat jezik večine institucionaliziran in legitimen v določenih položajih kot posledica politične moči njegovih govorcev. Prav zaradi tega si pripadniki manjšine prizadevajo uveljaviti rabo svojega jezika v istih položajih, kar predstavlja poskus dezinstitutionalizacije jezika večine ter vzpo-

stavljanje legitimitete razmerja med jezikom manjšine in jezikom večine v socialnem okolju.

Razlikovanje med obema jezikoma je posledica diferencirane politične in ekonomske moči, ki odseva v statusu jezika manjšine in njegovem prestižu ter odraža v diferencirani dostopnosti jezika manjšine k posameznim hierarhično urejenim položajem kot manifestacijo moči. Ekonomski faktorji so pri tem bistvenega pomena, saj sporazumevanje z jezikom spremlja kroženje delovne sile, blagovnih in denarnih tokov, ob dejstvu da jezikovno sporazumevanje predstavlja nujen predpogoj za vsako obliko tržišča in njegovega vzdrževanja. To moč je tudi opaziti v kontroli nad institucijami socialne reprodukcije. Ker je jezik manjšine hkrati medij reprodukcije njene kulture, predstavlja omejitev jezika manjšine le na neke položaje hkrati omejitev njegove rabe na položaje, ki so po svojem bistvu v socialni in kulturni reprodukciji marginalni.

Jezikovna politika in jezikovno planiranje

Jezikovno politiko lahko opredelimo kot sklop racionalnih institucionaliziranih postopkov, s katerimi institucije določene družbe vplivajo na jezikovne oblike sporazumevanja ter na oblikovanje zavesti udeležencev sporazumevanja o teh oblikah. Jezikovna politika je del globalne politike vsake družbe in se uresničuje preko političnih institucij ob dejstvu, da je v določenih okoliščinah politična kontrola prisotna v kanalih javne komunikacije, le ta pa bolj ali manj vpliva na zasebno.

Za teorijo jezikovne politike je najpomembnejše dejstvo, da se - kakor vsaka politična teorija - snuje ob določenih idejah, ki se v sodobni politični praksi konstituirajo kot ideologija in - v skrajni posledici - na določenem pogledu na svet in filozofija, pri čemer naj omenimo jezikovno ideologijo "jezikovne asimilacije" oziroma prevladovanja večinskega in največkrat dominantnega jezika in "jezikovnega pluralizma", s katerim naj bi se funkcionalno ohranjevala jezikovna raznolikost.

V vsaki družbi jezikovna dejavnost vzpostavlja temeljne socialne relacije in predstavlja eno izmed koheziivnih sil te družbe. Relacije med pripadniki posameznih narodnih skupin je mogoče uvrstiti v specifično tipologijo na osnovi značaja kanalov, po katerih se posreduje določeno sporočilo. Na osnovi grobe dihotomije kanale uvrstimo v kanale, ki so pod neformalnim nadzorom družbe in njenih institucij, medtem ko so drugi podvrženi eksplicitnemu nadzoru na osnovi strogo normiranih konvencij. Ob tem je poudariti, da se jezikovna politika predvsem ukvarja z jezikom (jeziki) v javni komunikaciji, ki ima(jo) v sociološkem smislu višji hierarhijski status od jezika v zasebni komunikaciji.

V jezikovni politiki razlikujemo a) formulacijo politike in b) njeno implementacijo. Formulacija politike se nanaša na fazo vsebinskega opredeljevanja politike in njeno ustavno-pravno legalizacijo, medtem ko implementacijo te politike povezujemo z naporji, da se sprejeta zakonodaja izvaja in da jo populacija, ki je vanjo zajeta sprejema. Jezikovna politika usmerja planiranje jezika na dveh ravneh in sicer a) planiranje statusa jezika in b) planiranje njegovega korpusa, ki pa je neposredno povezano in odvisno od planiranega statusa.

Če proces planiranja jezika razčlenimo z zornega kota organizacije sistema odločanja o jezikovni problematiki, ugotovimo, da je planiranje lahko centralizirano ali decentralizirano tako v postopku formalizacije jezikovne politike kot tudi njene implementacije. Dosedanje jezikovno planiranje v Jugoslaviji (pa tudi v Sloveniji) lahko označimo kot decentralizirano planiranje s posameznimi elementi centralizacije. Če pod centralizacijo jezikovnega planiranja razumemo formulacijo temeljnega odnosa do jezikov narodov in narodnih manjšin v Zvezni ustavi (1974) in sicer opredelitev njihovega enakopravnega statusa, moramo tudi ugotoviti, da je decentralizacija planiranja vključevala raven republike /avtonomne pokrajine, regije (npr. narodno mešano območje v Prekmurju), občine in delovne organizacije.

Čeprav se decentralizirano planiranje lahko v večji meri prilagodi specifični socialni realnosti mikro-okolja, lahko tako zasnovano planiranje povzroči večje ali manjše inkonsistentnosti tako v fazi formulacije, kot v fazi implementacije in sicer v odnosu med makro- in mikro-ravnjo sistema (republika - občina), kakor tudi na horizontalni mikro-ravnini (občina - občina). Konkretni primer takega nesorazmerja predstavljajo med seboj razlikujoče se konkretizacije jezikovne politike v občinskih statutih v Istri ter v statutih posameznih delovnih organizacij. Še večji razkorak pa je mogoče opaziti ob analizi konkretne implementacije jezikovne politike tako na makro- (med dvema republikama) kot na mikro-ravnini (med dvema občinama v isti republici ali med dvema občinama v različnih republikah). Neustrezno implementacijo jezikovne politike npr. predstavlja kategorizacija italijanskega jezika v vzgojnoizobraževalnem sistemu v Istri. Čeprav bi bilo pričakovati, da bo italijanski jezik v vseh vzgojnoizobraževalnih ustanovah v tej narodno mešani regiji opredeljen kot drugi jezik (L2) ter da si bodo vsi učenci ne-Italijani morali pridobiti določeno raven sporazumevalnih zmožnosti v tem jeziku, ugotavljamo, da ima v nekaterih okoljih status L2 in da je kategoriziran kot obvezni predmet, v drugih ima status "tujega" jezika in izbirnega predmeta, v nekaterih pa je povsem odsoten. Omenjeni primer dokazuje možne posledice negativne implementacije jezikovnega planiranja, saj v nasprotju s formulacijo na makro-ravnini, na mikro-ravnini italijanskemu jeziku odvzame priznani formalni status in ga diskriminira.

Zaključek

Vitalnost jezika narodne manjšine razumemo kot segment družbene jezikovne zavesti v funkciji številčnosti njegovih govorcev, njihove socialne in politične moči ter uporabnosti njihovega jezika v različnih oblikah komunikacije in to z zornega kota manjšinske jezikovne skupnosti same, v odnosu do večinske jezikovne skupnosti, ter odnosa med jezikom in govorniki različne narodne pripadnosti. Formulacija posameznih členov ustave, ki se nanašajo na jezik (kakor tudi posamezne formulacije v drugih zakonskih aktih) mora jasno usmerjati zaščito vitalnosti narodne manjšine in njeno promocijo. Jezikovna politika zastavljena v ustavnopravni regulativi mora biti usmerjena k zaustavljanju procesov zmanjševanja italijanske in madžarske manjšinske jezikovne skupnosti in ustvarjanju pogojev za njuno stabilnost. Če je jezik v družbeni zavesti konstituiran kot element narodne identitete, jezikovna politika mora pospeševati vitalnost vsake izmed obeh manjšin z direktnim pospeševanjem paradigme ohranjanja jezika ter z zaustavljanjem paradigme jezikovne asimilacije in s tem pogojeno postopno izgubo

narodne identitete.

LITERATURA

- Annamalai, E. (1986). Language rights and language planning. *NLPN* 1 (2): 1-3
- Ammon, U., Dittmar, N. & K. Mattheier (eds.) (1987). *Sociolinguistics*. Berlin: W. de Gruyter.
- Devetak, S. (1989). Nove tendencije u medjunarodnoj zaštiti ljudskih i etničkih prava manjina. *Sveske* 26-27: 31-41.
- Fishman, J. (eds.) (1989). *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Giddens, A. (1985). *The Nation State and Violence*. London: Polity Press.
- Giles, H., Bourhis, R. & D. Taylor (1977). Towards a theory of language and ethnic group relations. - V: H. Giles (ed.). *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London: Academic Press. 307-343.
- Gudykunst, W. (ed.) (1986). *Intergroup Communication*. London: Arnold.
- Kim, Y.Y. (ed.) (1986). *Interethnic Communication*. London: Sage.
- Klinar, P. (1989). Nacionalno vprašanje v dobi (post)moderne. *Družboslovne razprave* 8: 149-154.
- Liebkind, K. (ed.) (1989). *New Identities*. London: Gower.
- Melucci, A. & M. Diani (1983). *Nazioni senza stato*. Torino: Loescher.
- Neustupny, J.V. (1983). Towards a paradigm, for language planning. *LNP* 9 (4): 1-4
- Pool, J. (1987). Thinking about linguistic discrimination. *LPLP* 11 (1) : 3-21.
- Rizman, R. (1990). Nacionalna država kot sociološki problem. *Družboslovne razprave* 9: 82-91.
- Štrukelj, I. (1986). Bilinguismo e relazioni sociali. *La scuola* 17-18: 81-94.
- Štrukelj, I. (1990). Ethnolinguistic vitality: a case study: 17th International AMCR Congress, Bled.
- Tajfel, H. (ed.) (1978). *Differentiation between Social Groups*. London: Academic Press.
- Tajfel, H. (ed.) (1987). *The Social Dimension*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turk, D. (1989). UN i pitanja nacionalnih, etničkih, verskih i jezičkih manjina. *Sveske* 24-25: 56-69.

Vallancourt, F. (1987). The economics of language and language planning. LPLP. 7:162-178.

Wolfson, N. & J. Mason. (eds.) (1985). *The Language of Inequality*. Berlin: Mouton.

Weinreich, P. (1990). *Ethnic identity - New perspectives*. ISA One Europe Research Group Conference on "National Identities and Integration in Europe". Crakow.

DR. ALBINA NEČAK LŮK
STATUS JEZIKA NARODNIH MANJŠIN

Pravno urejanje položaja jezikov v narodnostno mešanih okoljih sodi v domeno jezikovne politike in sicer v območje načrtovanja statusa jezikov v stiku. Pomeni sestavni del političnih odločitev določene družbe oziroma države o razmerjih med različnimi etnijami, ki sodijo pod njeno zakonodajo, in torej reflektira stališča te družbe in države do posameznih skupnosti.

Dosedanja narodnostna politika v Sloveniji je bila zasnovana na načelu kulturnega in jezikovnega pluralizma, kar je bilo ustrezno izraženo tudi pri urejanju statusa italijanskega in madžarskega jezika. Pravna ureditev položaja jezikov italijanske in madžarske narodnosti je bila zasnovana na načelu funkcionalnega ohranjanja jezikovne raznolikosti na narodnostno mešanih območjih, kar pomeni, da sta bila v ustavi in v drugih pravnih aktih oba jezika skupaj s slovenskim definirana kot **enakopravni sredstvi sporazumevanja** v vseh sferah življenja, javni in zasebni, delovni in prostočasn¹. V ta namen so bili v ustavi, v izvedbenih zakonih in statutih občin izredno navedeni kanali javne komunikacije, kjer sta italijanski oziroma madžarski jezik enakopravna s slovenskim jezikom. Dejstvo je, da je tako imenovana institucionalna dvojezičnost v zakonodaji obsegala vse kanale javne komunikacije, od zunanje simbolike območja, na katerem manjšini živita, preko vzgoje in izobraževanja, sredstev javnega obveščanja, sodnih in upravno administrativnih ustanov, kulture in športne dejavnosti, do organizacij združenega dela itd.

Da določba ni bila le deklarativne narave, potrjuje določilo², ki govori o pomoči Slovenije, torej materialnih sredstvih, ki so potrebna za udeležanje pravic madžarske in italijanske narodnosti.

Tudi predloženi izvleček osnutka ustave izhaja pri opredeljevanju statusa jezika italijanske in madžarske narodne manjšine iz načela kulturnega in jezikovnega pluralizma. Izraža nedvoumno voljo zakonodajalca, da dobita italijanski in madžarski jezik enakopraven položaj na območjih, kjer narodni manjšini živita: "Uradni jezik v republiki Sloveniji je slovenščina. Na območju, kjer živi italijanska ali madžarska manjšina, je uradni jezik tudi italijanščina, oziroma madžarščina"³.

¹ Ustava SR Slovenije 1974, 250. člen, 2. odstavek

² Prav tam, člen 250, 4. odstavek.

³ Gradivo za slovensko ustavo, Ljubljana, 31.8.1990, 9. člen.

Prilastek **uradni** pomeni, da sta italijanski in madžarski jezik ob slovenskem jeziku polnopravni sredstvi javne komunikacije. S tem je določeno, da so vse sporazumevalne funkcije jezikov obeh manjšin uradno utemeljene. Funkcija italijanskega in madžarskega jezika na narodnostno mešanih območjih se torej razteza na vse kanale javnega sporazumevanja (in seveda tudi na sfero zasebnega sporazumevanja).

Seveda bo določba ostala le deklarativne narave, če ne bodo že v ustavi določene obveznosti države Slovenije (materialne in druge), ki bodo omogočile izvajanje določila v praksi. Zato velja že v ustavo vnesti določilo o gmotni podpori ter o sankcijah v primeru kršitve določila o uradnih jezikih.

Poleg jezikovnih pravic narodnih manjšin, ki so vezane na manjšino kot skupino (t.i. kolektivne pravice), opredeljuje osnutek ustave tudi jezikovne pravice posameznika (t.i. individualne pravice). To določilo vsebuje več nedorečenosti in vzbuja vprašanja o skladnosti z drugimi členi, ki obravnavajo jezikovne pravice:

1/ nosilec pravice do rabe **svojega** jezika in pisave ter obravnave v **njegovem** jeziku je **vsakdo**. Ali to pomeni, vsakdo, ne glede na državljanski status in trenutni namen bivanja v Republiki Sloveniji?

2/ pravica do rabe svojega jezika in pisave ter do obravnave v tem jeziku je vezana na "uresničevanje svojih pravic in dolžnosti". Ali to pomeni, da mora biti delavcu (na primer v gostinstvu ali v trgovini), zagotovljena raba njegovega jezika in pisave pri opravljanju njegovih dolžnosti in sporazumevanju s sodelavci in nadrejenimi (ne glede na to, za kateri jezik gre).

3/ posameznik lahko pravico do rabe svojega jezika in pisave ter do obravnave v tem jeziku uveljavlja (razen pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti) še v postopku pred **državnimi in drugimi organi in organizacijami, ki opravljajo javno službo**. S tem je praktično vključena celotna sfera javnega sporazumevanja. Ali to pomeni, da je poleg slovenskega (in italijanskega ter madžarskega na narodnostno mešanih območjih) uradni jezik še kateregakoli posameznika, ki na območju Republike Slovenije uresničuje svoje pravice, oziroma je vključen v kakršenkoli postopek pred državnimi in drugimi organi in organizacijami, ki opravljajo javno službo.

4/ vsakdo ima pravico da ga tisti, ki vodi postopek, seznanj z gradivom in s svojim delom v njegovem jeziku. Če bi določilo tolmačili ad absurdum, bi oseba, ki vodi postopek morala poleg slovenščine obvladati še nepredvideno število drugih jezikov.

Uresničevanje tako širokega in nedorečenega določila bi utegnilo povzročiti resne težave pri uveljavljanju v praksi. Mednarodni akti navadno govorijo o jeziku, ki ga oseba razume, ali predvidevajo tolmača in zamenjujejo jezikovne pravice na postopek pred sodiščem.

In še besedo dve o poimenovanju:

Organizator mi je predlagal, naj za okroglo mizo pripravim prispevek z naslovom "Status jezika narodnosti". Vendar sem se za označitev skupnostjo katerih razpravljamo, odločila za poimenovanje narodna manjšina. Izraz narodna

manjšina uporabljam kot strokovni termin brez pejorativnega prizvoka: narodna manjšina je del naroda, ki živi v drugi, ponavadi sosednji državi.

Poimenovanje in definicija skupnosti, ki živijo ločeno od matičnega naroda, ali matičnega naroda sploh nimajo. Je eminentna tema strokovne javnosti, odkar se je vprašanje oblikovalo kot strokovni problem. O poimenovanju in definiciji manjšin je bilo izrečenih in zapisanih nešteto besed na sestankih različnih komisij in podkomisij OZN, pa tudi na številnih strokovnih sestankih, med katerimi naj omenim le konferenci iz leta 1965 v Ljubljani⁴ in iz leta 1974 v Ohridu⁵ in seveda Capotortijevo študijo o manjšinah iz leta 1973⁶. V teh razpravah in študijah so aktivno sodelovali tudi jugoslovanski strokovnjaki in še zlasti slovenski. Izraz "narodnost" pa je bil praktično od same uvedbe v politično terminologijo deležen kritične presoje strokovnjakov. Vprašanju strokovnega izražanja s področja raziskovanja etnične tematike in mednacionalnih odnosov je bilo konec koncev namenjeno tudi strokovno srečanje Inštituta za narodnostna vprašanja ter Zavoda za migracije in narodnosti iz Zagreba iz leta 1979⁷, problematika je že dalj časa prisotna tudi v okviru razprav o strokovnem izrazju v različnih disciplinah⁸.

Vendar ostaja kljub temu vprašanje definicije in poimenovanja teh skupnosti odprto. Zato bi morebiti veljalo povabiti vse zainteresirane strokovnjake na strokovno razpravo, v kateri bi skušali osvetliti, če že ne rešiti to in še kakšno zadrego glede strokovnega izražja, ki sega na področje proučevanja etnične tematike.

⁴ Seminar on the Multi-National Society, Ljubljana, 8-21 June 1965. -New York: United Nations, 1965.

⁵ The Ohrid Seminar on Minorities: United Nations Seminar on the Promotion and Protection of Human Rights of National, Ethnic and Other Minorities, Ohrid, 25 June - 8 July 1974 Skopje: Macedonian Review, 1977.

⁶ Capotorti, F., Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. E/CN.4/Sub.2/L.582.- 25 June 1973.

⁷ Sodobni teoretični pogledi na problematiko narodnih manjšin. Posvet v organizaciji Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani in Centra za istraživanje migracija i narodnosti, Zagreb 13-14. junij 1979. Terminološka vprašanja so obravnavali Drušković, D., Jeri, J., Klopčič, V., Nećak, D., Telišman, T.

⁸ Na primer: Razprave in gradivo, november 1981, št. 13-14, Vprašanja se je dotaknila večina avtorjev prispevkov v tej številki revije Inštituta za narodnostna vprašanja, ki je posvećena pravicam manjšin v dokumentih OZN.

Mikeš, M., Junger, F., Nećak Luk, A., Naćak, D., Vlahović, P., O terminologiji iz oblasti medjunacionalnih odnosa. Kontrastivna jezička istraživanja, Novi Sad 1983, str. 201-217
Nećak, D., Politična konotacija strokovnega izražja pri proučevanju narodnomanjšinskih vprašanj. Slovenski jezik v znanosti 2, Ljubljana 1989, str. 45-50.

GÖNC LASZLO

VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE PRIPADNIKOV NARODNIH SKUPNOSTI

Vloga in pomen dvojezičnega vzgojno-izobraževalnega sistema

Vprašanje vzgoje in izobraževanja je gotovo vitalnega pomena za obstoj in razvoj sleherne človeške skupnosti, prav posebej pa tudi vsake narod(nost)ne skupnosti. Sedaj veljavna ustava Republike Slovenije glede tega področja dejansko temelji na specifičnosti avtohtone italijanske in madžarske narod(nost)ne skupnosti, saj konkretno določa, da imata le-ti pravico do vzgoje in izobraževanja v lastnem jeziku ter do dvojezične vzgoje in izobraževanja. Prva oblika-vzgoja in izobraževanje v lastnem jeziku - se je uveljavila in nekako ustalila pri italijanski narod(nost)ni skupnosti, druga oblika - dvojezična vzgoja in izobraževanje - pa pri madžarski narod(nost)ni skupnosti. Da je temu tako, je plod različnih objektivnih dejavnikov znotraj narodnostnih skupnosti ter specifičnih, toda med sabo zelo raznolikih okolišev.

Morda bo kdo, ki le izrecno iz ustavno-pravnega zornega kota ocenjuje tekst delovnega osnutka ustave, trdil, da take in podobne analize ne spadajo v kontekst razprave o nastajajoči slovenski ustavi, kajti v okviru predlaganega 61. člena je jasno zapisano, da imajo narod(nost)ne skupnosti pravico, da same oblikujejo svoje šolstvo, še konkretnjša pa bo sama izvedba le-tega določena v ustavnem zakonu. Toda mi, predstavniki narod(nost)nih skupnosti, ki se vsakodnevno ubadamo z najrazličnejšimi težavami na tem področju, razmišljamo ravno nasprotno. Predlagamo, da mora biti že v besedilu same ustave jasno opredeljeno, da imata avtohtono živeči narod(nost)ni skupnosti v Republiki Sloveniji pravico do vzgoje in izobraževanja v lastnem jeziku ter do dvojezične vzgoje in izobraževanja. Potreba po tako konkretno precizirani opredelitvi izhaja iz že prej omenjene specifičnosti narod(nost)nih skupin.

Preden bi nekoliko podrobneje predstavili raznolikosti italijanske in madžarske narod(nost)ne skupnosti, ki neposredno pogojujejo obliko vzgojno-izobraževalnega dela na narodnostno mešanem območju Obale in Prekmurja, bi želeli samo površno utemeljiti, zakaj formulacija v delovnem besedilu nove slovenske ustave ni primerna. V 61. členu je namreč zapisano: "Pripadniki narodnih manjšin imajo v Republiki Sloveniji v skladu z zakonom pravico do vzgoje in izobraževanja

v svojem jeziku." Ta opredelitev v nobenem primeru ne zagotavlja neposredne možnosti za nadaljnji obstoj dvojezične vzgoje in izobraževanja v Prekmurju. Iz razlogov, ki jih bomo v poznejšem besedilu poskusili utemeljiti, pa je le dvojezična vzgoja in izobraževanje - kljub svojim določenim pomanjkljivostim - edina adekvatna tovrstna oblika, ki je sprejemljiva za madžarsko narod(nost)no skupnost v Prekmurju. Ta skupnost na žalost nima realne možnosti za pridobitev takega vzgojno-izobraževalnega sistema v svojem jeziku, ki bi lahko dejansko zagotavljal njen nadaljnji obstoj in razvoj. Italijanski narod(nost)ni skupnosti sicer prej citirani člen delovnega besedila delno ustreza, vendar večina njenih predstavnikov v celoti soglaša z ugotovitvijo, da ustavne opredelitve v nobenem primeru ne smejo biti le enostranske, temveč morajo - upoštevaje prav specifičnosti sleherne narod(nost)ne skupnosti zagotavljati enake možnosti za vse.

Razloge in vzroke, ki so povzročitelji raznolikosti italijanske in madžarske narod(nost)ne skupnosti - pri izvajanju vzgojno-izobraževalnega dela, bi zelo poenostavljeno predstavili na naslednji način:

- družbeni položaj in veljava madžarske narod(nost)ne skupnosti ter njenega maternega jezika na narodnostno mešanem območju lendavske in murskosoboške občine nista dosegla tiste ravni, ki pripada npr. Italijanski narod(nost)ni skupnosti na Obali. Predvsem zaradi splošne veljave Republike Italije in njene ugodne gospodarske situacije v svetovnem merilu, nadalje zaradi zadovoljive ravni medsebojnega sodelovanja med Italijo in Jugoslavijo, oz. Slovenijo tudi na gospodarsko-tržnem področju ter zaradi same gospodarsko-infrastrukturalne razvitosti slovenske obale v primerjavi s Prekmurjem, se je vloga italijanske narod(nost)ne skupnosti oblikovala precej bolje kot to lahko ugotovimo za madžarsko narod(nost)no skupnost. Zaradi vsestransko slabšega položaja in precejšnje zaprtosti sedaj že bivše Ljudske republike Madžarske, se je madžarska narod(nost)na skupnost v Sloveniji znašla v zelo oteženi situaciji. Da z ugotovitvami ne pretiravamo, lahko potrdimo z nekaterimi dejstvi. Če primerjamo dve avtohtono živeči narod(nost)ni skupnosti v Republiki Sloveniji, je jasno, da je tako rekoč neprimerljivo slabša gospodarska situacija narodnostno mešanega območja v Prekmurju (kjer madžarska narod(nost)na skupnost v veliki meri živi), lahko zasledimo veliko zaostajanje na področju sredstev javnega obveščanja madžarske narod(nost)ne skupnosti ter delno zaostajanje te skupnosti tudi na kulturnem področju. Čeprav govorimo o specifičnih sistemih vzgoje in izobraževanja, bi lahko tudi to področje prišleli med zgoraj navedene, kajti madžarska narod(nost)na skupnost je morala (in še mora) sprejeti določen kompromis - to je že tolikokrat omenjeni dvojezični vzgojno-izobraževalni sistem, da je lahko zagotavljala minimalno raven razvoja narod(nost)ne identitete preko sistema vzgoje in izobraževanja.

Družbena veljava določene narod(nost)ne skupnosti se posredno prenaša tudi na njen materni jezik. Torej, madžarski jezik je kljub ustavnim in zakonskim zagotovilom v neenakomernem položaju v primerjavi s slovenskim jezikom na narodnostno mešanem območju Prekmurja. Za večino pripadnikov večinskega naroda, velikokrat pa tudi za pripadnike same narod(nost)ne skupnosti, je ta jezik (nití ne posebno spoštovan) tuji jezik, ne pa jezik okolja, torej v primeru večinskega naroda tiste narod(nost)ne skupnosti, s pripadniki katere skupaj živi na določenem

območju. Še bolj tragično je seveda, kadar tudi pripadnik narod(nost)ne skupnosti postane nezainteresiran za svoj materni jezik in za svojo identiteto, čeprav nam je lahko vsem jasno, da so prav prej omenjeni razlogi pripeljali do sedanje situacije. Tako je marsikateremu pripadniku madžarske narod(nost)ne skupnosti - v primerjavi z njegovim matičnim narodom - gospodarsko razvitejša Slovenija s sprejemljivim življenjskim standardom in naprednejšim upravno-političnim sistemom v tolikšni meri zadovoljila potrebe, da se je odrekel svoji narod(nost)ni identiteti in maternem jeziku. Še enkrat poudarjamo, da so razmere na Madžarskem (takratne seveda) ta asimilacijski postopek še pospeševale. Da ne bi prišlo do napačnega razumevanja situacije, recimo še to, da nikakor ne bi ocenili zblíževanja madžarske narod(nost)ne skupnosti s Slovenijo in s slovenskim narodom za negativno dejstvo, če pri tem ne bi bilo zelo negativnih posledic za narod(nost)no zavest Madžarov. Ravno nasprotno, saj je zaželjeno, da ljudje, ki živijo na stičišču različnih narodov in kultur, do take mere spoznajo način življenja in obnašanja tujega naroda, da se na določenem območju dejansko izoblikuje kultura sožitja med narodi. Čeprav je tudi sedaj omenjeno sožitje dejansko prisotno v tem prostoru, še vedno prevladuje ugotovitev, da so bili negativni trendi v madžarski narod(nost)ni skupnosti le nekoliko premočni.

V primeru italijanske narod(nost)ne skupnosti je situacija precej drugačna. Ne bi smeli sicer reči, da je stanje nasprotno, torej da veljavnost italijanskega jezika prevlada nad slovenskim jezikom na slovenski obali, vendar pa je gotovo, da je stanje italijanske narod(nost)ne skupnosti glede tega vprašanja bistveno ugodnejše. V podobni situaciji, kot so pripadniki italijanske narod(nost)ne skupnosti v Sloveniji, so tudi transilvanski, podkarpatski in tudi slovaški Madžari. Stanje madžarske narod(nost)ne skupnosti pa bi morda, seveda le posredno, lahko primerjali s Slovenci v Avstriji in Italiji.

Prej omenjeni vzroki in razlogi so privedli do tega, da je bila za madžarsko narod(nost)no skupnost edina sprejemljiva oblika izobraževanja dvojezični vzgojno-izobraževalni sistem. Ker se stanje tudi do danes ni bistveno spremenilo - morda je le še slabše - je za madžarsko narod(nost)no skupnost prioritetnega značaja, da nova slovenska ustava v celoti zagotavlja možnost za nadaljnje izvajanje dvojezičnega vzgojno-izobraževalnega dela. Za nadaljnji obstoj in razvoj madžarske narod(nost)ne skupnosti je pomembno, da se na narodnostno mešanem območju skupaj, dvojezično, vzgajajo in izobražujejo vsi občani tega območja. Izobraževanja v svojem jeziku ta skupnost ne bi mogla izvajati zaradi že predstavljenih vzrokov.

Na koncu bi rad izrazil še zahtevo madžarske narod(nost)ne skupnosti, ki na osnovi uskladitve z italijansko narod(nost)no skupnostjo predlaga naslednji tekst 61. člena delovnega osnutka nove slovenske ustave: "Pripadniki avtohtonih narodnostnih skupnosti imajo v Republiki Sloveniji v skladu z zakonom pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku ter do dvojezične vzgoje in izobraževanja". Prav tako se v celoti strinjamo s predlogom, da se tudi to področje konkretno opredeli z ustavnim zakonom.

Menimo, da bo Republika Slovenija, država, ki je predvsem zaslovela po vzornem urejanju narodnostne politike in priznavanju narodnostnih pravic, tudi

v - zanjo tako pomembni - fazi sprejemanja nove slovenske ustave pokazala dovolj razumevanja in tolerantnosti do tako majhnih, vendar za določeno narod(nost)no skupnost vitalnih problemov.

BRUNO ORLANDO
PROBLEMI ITALIJANSKE ŠOLE

Šola je pomemben dejavnik pri ohranjanju narodne identitete, zato ne morem mimo ugotovitve, da so delovni pogoji, v katerih in s katerimi te šole delujejo, velika ovira pri njenem ohranjanju. Naši uradni sogovorniki pri premagovanju glavnih ovir na poti h kvalitetnejšemu delu, se niso nikoli posebno izkazali. Občinske, pokrajinske in republiške strukture niso kazale posebnega posluha ob načrtovanju kadrovske politike ali pri reševanju prostorskih stisk. Zaradi majhnosti naših šolskih inštitucij se pojavlja problem strokovnosti predavateljev in nosilcev posameznih predmetov. Žal, drugače tudi ne gre, če želimo zagotoviti polno zaposlenost posameznim učiteljem na naših šolah. Ker je v glavnem en oddelek na razred, ne uspevajo vsi nosilci posameznih predmetov dopolniti svoje delovne obveznosti samo s svojim specializiranim predmetom. Morajo ali učiti več predmetov ali učiti na različnih šolah. V obeh primerih, poleg predavateljev, najbolj trpi učenec sam, ki dobi bistveno manj od svojih sonaraščajnikov na ustrezni večinski večji šoli.

Republiški normativi namreč predvidevajo poseben tretman šol narodnosti, vendar ta še zdaleč ne obsega celotne problematike. V predlogu o novem zakonu o izobraževanju pa naj bi še te posebnosti izpadle in ne vemo, kje naj bi bile zajete in predvsem kdaj!

Svojevrsten problem pa na splošno predstavljajo prostorski pogoji. Vzgojno-izobraževalnih inštitucij ne moremo deliti, toda to ne more in ne sme biti izgovor za stiskanje dveh ali treh (mislim na vrtec, osnovna in srednja) šol pod isto streho, pa čeprav je ta obnovljena, ali, še huje, so primeri starih, propadajočih, spomeniško zavarovanih palač, ki ne dovoljujejo niti ustreznih adaptacij. So brez telovadnic in kabinetov, v površinsko in številčno nemogočih učilnicah (vdiranje strehe, odpadanje ometa, zamakanje notranjosti ob že skromnem deževju, toplotno neizoliranih in tudi potrošniško neracionalnih nad vsako razumno mejo in neupravičenih do povrnitve stroškov kurjave - normativno seveda).

Ne smem reči, da ne obstaja politična volja, vendar lahko rečem, da politika in lepe besede sicer gredo skupaj, dejansko reševanje problemov je pa nekaj povsem drugega.

Ne smem pozabiti, da bi bil že zadnji čas, da narodnosti in zanje poklicane inštitucije (Zavodi za šolstvo, šole) povedo, kaj je pomembno, da se bodo v šolskih

klopih učenci italijanskih in madžarskih šol učili. Kaj je pomembno iz kulturnega, zgodovinskega, socialnega, jezikovnega, ali še kaj bi se našlo, vidika, da te mlade generacije spoznajo, se učijo in njihovo identiteto osvojijo kot trajno vrednoto, ki jih bo bogatila in jim dovolila, da se bodo enakopravno in brez travm, kljub različnosti, lahko vključile v vsakdanje življenje in okolje.

ISABELLA FLEGO

PROBLEMATIKA ŠOL Z ITALIJANSKIM UČNIM JEZIKOM NA OBALI

Danes, ko je v pripravi nova ustava Republike Slovenije, je najprimernejši trenutek, da poudarimo, da je koncept "avtohtonosti" antropološko-kulturna, sociološka in kulturna kategorija. Potrebno ga je priznati tudi in še zlasti preko naših šolskih institucij, saj je nosilni steber italijanske kulture. Nekateri tudi v parlamentu ne morejo razumeti, da za manjšinski narod ali etnično skupino **INDIVIDUALNA SVOBODA**, tako kot jo bo zagotavljala nova ustava, ni ne garancija ne sinonim za **DEJANSKO** socialno in etnično **ENAKOST**.

Programirati šolo v italijanskem jeziku z dosledno objektivnostjo, tako s pravnege kot tudi vsebinskega stališča, pomeni priznavati ji njeno specifičnost. Dejansko imajo naše šole (šole etnije) nekatere značilnosti, po katerih se, kljub temu, da so v marsičem podobne drugim šolam v državi, od njih tudi razlikujejo po dodatnih vsebinah in posebnih sklopih v učnih programih nekaterih šolskih disciplin kot so zgodovina, zemljepis, materin jezik, likovna in glasbena vzgoja, s katerimi naj bi učenci bolje spoznavali matično državo in našo regionalno stvarnost.

V Primorju delujejo osnovne šole (v Piranu in zaledju, Izoli, Kopru in zaledju) in srednje šole (v Kopru, Izoli in Piranu). Vse šole se pritožujejo, da ne razpolagajo s prostori, ki bi jim omogočili, da zadoslijo modernim pedagoškim in didaktičnim zahtevam.

Osnovna šola "Dante Alighieri" v Izoli deluje v več kot sto let stari stavbi, kjer so pogoji zelo slabi (še nikoli niso bila izločena finančna sredstva za njeno sistematično vzdrževanje). Kočljivo stanje, v katerem je zgradba, je bilo že večkrat predstavljeno različnim organom, nihče pa (do danes) ni prešel k njegovemu reševanju.

Osnovna šola v Piranu deluje z dvema dislociranimi enotama, v Strunjanu in v Sečovljah. Njuna populnitev je boleča rana, ki bi jo morali pozdraviti s pomočjo vrtcev in s sodelovanjem občinskih struktur v luči pravilne interpretacije italijanskega jezika in kulture. Na sedežu v Piranu, v Vojkovi ulici št. 1, gostuje osnovna šola in srednja naravoslovna-matematična šola z italijanskim učnim jezikom. Ta se nahaja v zgodovinskem jedru in je še najmanj primerna za bivanje učencev in dijakov (tri nadstropja, izredno majhni in temni prostori, infrastruktura, ki jo je načel čas...). Po šestih letih nenehnih bitk je bil končno podan predlog, da bi za

srednješolski center zgradili novo šolo (922 m², razdeljenih na šest laboratorijev, tudi specializiranih, s pisarnami za učitelje, knjižnico, učilnicami, slačilnicami in prostori za pomožne dejavnosti, pisarnami, zbornico).

V stavbi, kjer se nahaja osnovna šola v Kopru, je tudi srednja šola - gimnazija. Ta stavba bi potrebovala nekaj sanacijskih posegov, ki so potrebni že zaradi njene zaščite. Dislocirana enota osnovne šole v Semedeli je v zelo slabem stanju, ki onemogoča njeno dobro delovanje in moderno didaktično-pedagoško delo.

Na srednji šoli - gimnaziji v Kopru se učenci učijo štiri jezike, ki so po učnem načrtu obvezni (materin jezik, jezik okolja in I. ter II. tuji jezik). To potrjuje odprtost in izobraževalne koncepte, ki usmerjajo pedagoško delo in oblikujejo osebnosti pripadnikov italijanske narodnosti tako, da so odprti vplivom italijanske in slovenske kulture ter vedno pripravljeni sprejemati tudi sporočila drugih kultur. V primerjavi s prejšnjimi leti, število ustreznih usposobljenih učiteljev narašča in predvidevamo, da se bodo razmere še izboljšale.

Srednja ekonomska in kovinarska šola v Izoli ima samo 10 oddelkov in tri (3) potrjene učne programe:

- ekonomsko-finančni program
- trgovski program
- program za mehanike

Vsako leto postaja vse bolj nujna potreba, da bi uvedli četrto leto šolanja na kovinarski usmeritvi, kar bi pomenilo uvajanje usmeritve za strojne tehnike.

Sedanje razmere na šoli ne le, da ne ponujajo nikakršnih razvojnih možnosti, temveč ne ponujajo niti potrebnega števila učilnic za tekoče potrebe. Ena od možnih rešitev bi lahko bila dozidava novega krila k sedanji stavbi. Trenutno so kadrovske razmere zadovoljive, čeprav nekaj učiteljev še nima diplom.

Srednja naravoslovno-matematična šola v Piranu ima poleg težav s stavbo (prostorska stiska) tudi precej težav z iskanjem učiteljev z italijanskim jezikom in kulturo, ki so habilitirani za poučevanje naravoslovnih predmetov.

Nekaj besed moramo prav gotovo nameniti vprašanjem, ki so bolj didaktične narave, kot npr.:

- učbeniki in druge publikacije
- didaktična sredstva in pripomočki
- dopolnilno izobraževanje.

Založništvo v italijanskem jeziku opravlja Založba EDIT. Periodične (in ne-nehne) šolske reforme nas neprestano silijo k prevajanju učbenikov večine, kar vodi tudi k zamudam, ki jih šole ne morejo nadomestiti. Del teh težav rešujemo z naročanjem knjig iz Italije, še zlasti tistih, ki jih uporabljamo pri pouku jezika in literature ter učbenikov za naravoslovne predmete na višjih stopnjah. Tiskanje učbenikov je bilo in je še vedno vprašanje, ki mu tudi v prihodnjem obdobju ne vidimo rešitve. Drugih publikacij pa skorajda ni.

Šolske in osebne knjižnice učiteljev "obogatijo" vsako leto ob udeležanju sodelovanja UPT-UIIF (borza knjig), vendar pa je žal na razpolago premalo sredstev za to dejavnost.

Menimo, da je posodobitev didaktičnega gradiva dokaj ustrezna, vendar pa še ne zadostuje. Srednje šole, ki bi potrebovale takojšnjo pomoč na določenih področjih (učilnice za informatiko, laboratoriji za fiziko, kemijo, jezikovni laboratoriji, učilnice za geografijo, šolske delavnice) še najbolj občutijo pomanjkanje sredstev.

Možnost naročanja gradiva v okviru sodelovanja med UTP in UIIF delno lajša neugodne razmere, ki pa so značilne tudi za šole večine.

Učitelji z italijansko kulturo in jezikom se težko udeležujejo dopolnilnega izobraževanja, saj le-to skoraj vedno poteka v slovenščini.

Drugo vprašanje, ki ga moramo poudariti, je vprašanje vpisa. Število vpisanih otrok na naše šole narašča. V mestnih središčih je bolj očitna prisotnost učencev, katerih materin jezik ni italijanščina, zato moramo posvetiti nenehno in posebno pozornost kvaliteti, ki jo srečujemo pri tem številčnem naraščanju.

Šola, ki pripada etnični skupini, mora imeti lastno razvojno strategijo. Ravnanje mora tako, da razmere izboljšuje in da jih, glede na občutljivost ravnovesij, nenehno tudi pozorno spremlja.

Pozornost moramo torej nameniti:

1. izobraževanju učiteljev, še zlasti pa skrbi za njihov kulturni in jezikovni razvoj. Le-tega spodbujamo z občasnim dopolnilnim izobraževanjem, kot elementom njihovega permanentnega izobraževanja, s ciljem posodobiti zlasti znanje tistih učiteljev, ki delujejo izven italijanskega socio-lingvističnega prostora.

2. skrbi za posebne značilnosti italijanske narodne skupine in spoznavanju italijanske kulture v vseh njenih vidikih, kot načrtovan didaktični proces, ki vodi k rasti zavesti o nacionalni pripadnosti.

3. organiziranju didaktičnih in drugih promocijskih dejavnosti, ki so posebnega pomena za narodno skupino.

4. modernizaciji izobraževalne infrastrukture in učnih sredstev, ki naj omogočijo posodobljeno učenje v luči reform. In posodobitvi, ki naj ustreza zahtevam novih programov in nove družbe, kot tudi seveda pričakovanjem staršev.

5. možnostim, da najdemo ustrezne korektive vpisu učencev, katerih materin jezik ni italijanščina, tako, da preprečimo neravnovesje v etnično-lingvistični strukturi razreda in da ne načnemo "naravne" vloge naših srednjih šol. Vendar pa moramo pri tem upoštevati ustavno pravico do svobodne izbire šole.

Seveda pa bi bilo potrebno, da velik del vsega, kar smo predlagali, zajame tudi srednje šole večinskega naroda.

SONJA NOVAK LUKANOVIČ
**POMEN IN VLOGA DVOJEZIČNEGA IZOBRAŽEVANJA
 V VEČKULTURNEM OKOLJU**

V prispevku bi želeli predvsem prikazati nekatera pomembna zapažanja, ki se pojavljajo ob obravnavanju pomena vzgoje in izobraževanja za pripadnike manjšin ter opozoriti na občutljivost in krhkost normativne ureditve, ki kljub natančnim in vsesplošnim zagotovilom, pod vplivom različnih družbenih procesov, rezultira drugače kot predvideva družbena volja.

Vzgoja in izobraževanje za pripadnike manjšin, tudi če je še tako optimalno urejena z ustavo in drugimi zakonskimi uredbami, je uspešna in uresničuje cilje le, če je postavljena v okvir tako zasnovane družbe, ki v vseh svojih odtenkih odraža pozitivno politično voljo in družbeno razpoloženje do takega izobraževanja.

O pomenu odnosa celotne družbe do manjšinske problematike piše tudi vodilni strokovnjak na področju dvojezičnega izobraževanja Cummins (Cummins, 1986), ki poudarja, da osnove osebnega in institucionalnega obravnavanja manjšinske problematike izvirajo prav iz odnosa družbe ter, da je pri ugotavljanju uspešnosti dvojezičnega izobraževanja potrebno upoštevati tri nivoje odnosov:

1. odnos večina : manjšina
2. odnos šole do manjšinske problematike
3. odnos učiteljev do manjšinske problematike

Če se povrnemo na naše konkretno področje, pa je pomembno ugotavljati, kako se ustava in zakonska določila uresničujejo v ožjem okolju, kjer manjšina živi. Odloki in statuti občin na tem področju morajo podrobneje opredeljevati ne samo dvojezično izobraževanje, ampak tudi vsa ostala področja, ki vplivajo na enakopraven položaj manjšine in s tem na uspešnost dvojezičnega izobraževanja.

Največkrat analiziramo in poudarjamo pomen ustave, zakonov, aktov in pri tem zanemarjamo dejstvo, da ni dovolj samo deklarativna enakopravnost, ampak je za dejansko enakopravnost neke manjšinske skupnosti in pa za odnos večine do manjšine pomembna tudi konkretna pomoč širše družbene skupnosti.

Konkretna pomoč pa pomeni financiranje tistih dejavnosti (šolstvo, kultura, založniška in informativna dejavnost, dvojezično poslovanje), ki pripadnikom manjšine omogočajo vsestranski razvoj in pa vključevanje v vse oblike družbenega življenja.

Dvojezična vzgoja in izobraževanje ni sama sebi namen, ampak uresničevanje njenih smotrov vpliva na nek način tudi na vse ostale dejavnosti družbenega življenja, prav tako kakor družbeno življenje na nek način vpliva na uresničevanje smotrov dvojezične šole.

Cilje, ki jih naše dvojezično izobraževanje reflektira lahko strnemo v :

- cilj, ki vodi v dvojezičnost oz. dvokulturnost posameznika;
- cilj, ki vodi v ustvarjanje sožitja med različnimi narodnostnimi skupnostmi;

Uspešnost enega in drugega cilja je v soodvisnosti, kajti že samo vedenje o drugi kulturi, znanje drugega jezika predstavlja osnovo za ustvarjanje sožitja, na drugi strani pa sožitje ustvarja pogoje in motivira posameznika, da osvaja drugi jezik in se zanima za drugo kulturo.

Uspešnost je seveda lahko definirana na osnovi različnih aspektov, zgoraj smo omenili dva. Omenjena cilja soustvarjata uspešnost in predstavljata osnovo za razvijanje individualne in družbene dvojezičnosti. Nekoliko podrobneje se bomo zaustavili le ob enem kazalcu uspešnosti dvojezičnega izobraževanja in sicer tistem, ki se nanaša na nadaljevanje z učenjem jezika manjšinske populacije, v našem primeru madžarskega jezika.

Uspešno nadaljevanje učenja madžarskega jezika v nadaljevanju šolanja, to je po končani dvojezični osnovni šoli, pa pomeni, da obstaja **kontinuiteta** dvojezičnega izobraževanja.

Kontinuiteta dvojezičnega izobraževanja pa daje osnovo za razvijanje dvojezičnosti na individualni in družbeni ravni. Prav pri tej trditvi pa bi želeli opozoriti, da sedanja ustavna in zakonska ureditev zagotavlja kontinuiteto dvojezičnega izobraževanja, ki pa se v praksi ne uresničuje vedno tako kot bi to zakonodaja želela.

Učenci, ki na narodnostno mešanem okolju končajo dvojezično osnovno šolo, se zaradi različnih vzrokov - želja po pridobitvi poklica, osebni vzroki.....- mnogokrat odločijo nadaljevati šolanje izven narodnostno mešanega območja.

Popolno iluzorno bi bilo pričakovati in tudi zahtevati, da bi tako majhno območje, kot je narodostno mešano območje zagotavljajo vse smeri in tipe dvojezičnega srednjega šolanja in zato je tudi razumljivo, da se velik delež učencev vpiše na srednje šole izven narodnostnega mešanega območja. S tem pa se vloga in pomen madžarskega jezika za učenca spremeni. Odločitev ali bo nadaljeval z učenjem madžarskega jezika, pa naj je to njegov materin ali pa drugi jezik, postane njegova subjektivna odločitev, na katero pa vpliva ne samo narodna pripadnost posameznika, ampak tudi odnos mikro in makro okolja do manjšinskega jezika. Spodbude, ki vplivajo na posameznika lahko izhajajo iz narodne pripadnosti posameznika, njegove identitete, lahko so družbeno - ekonomske narave ali pa so spodbude, ki vsebujejo željo po kopičenju znanja.

Rezultati študije (Novak Lukanovič, 1990), ki obravnava generacijo učencev, ki je končala dvojezično osnovno šolo Drago Lugarič v Lendavi v šolskem letu 1981/82 kažejo, da se le malo učencev odloča za kontinuiteto učenja madžarskega jezika. Tiste, ki pa se za to odločijo, vodijo k tej odločitvi motivi narodne pripadnosti. Zanemarljivo majhen in tudi nesigntifikanten procent učencev se je po

rezultatih naše študije odločil za učenje madžarskega jezika, ker jim to pomaga pri vsakdanji komunikaciji in na delovnem mestu.

Med vzroke, zakaj se niso odločili, pa učenci navajajo tudi nekvadratne in nezanimive ure madžarskega jezika, neustrezno organizacijo in nepotrebo po uporabi madžarskega jezika, kajti vse komunikacije lahko potekajo v slovenskem jeziku.

Rezultate študije sigurno ne moremo posplošiti, toda predstavljajo izsek nekega vzorca populacije in nam lahko služijo tudi kot pokazatelji dejstev, sprememb v nekem okolju. Prav tako pa nas lahko tudi opozarjajo na dejstvo, da družbene norme niso samo zapisani člani ustave in zakoni, ampak, da je za uspešno uresničevanje le teh potrebna ustrezna družbena in politična volja večine in tudi manjšine, ki pa jo predstavlja integracija številnih faktorjev - družbenih, psiholoških, ekonomskih....

REFERENCE

Cummins, J (1986) Empowering minority students: a framework for intervention. Harvard Educational Review, vol. 56, No. 1, p 18-36

Novak Lukanovič, S, (1990) Dvojezična vzgoja in izobraževanje - kam in kako potem ? - generacija učencev 1981/82, Ljubljana, INV

RAZPRAVA

Maria Pozsonecz: Za obstoj in nadaljnji razvoj dvojezičnega šolstva bi morali upoštevati predvsem naslednje: ohraniti in razvijati je potrebno dvojezični šolski sistem, od vrta do univerze, tako kot je to sedaj. Jasno je treba definirati smotre poučevanja jezika kot materinščine oz. nematerinskega jezika. Delo v dvojezičnem šolstvu in to na vseh stopnjah od vrta do srednje šole mora temeljiti na rezultatih znanstvenih raziskav. Treba je ponovno proučiti procentualno rabo madžarskega jezika pri drugih predmetih. V dvojezično šolstvo je treba uvesti najnovejše pedagoške in metodične dosežke. Ob sestavi novega učnega načrta bo treba ponovno ovrednotiti nacionalni program in ga definirati tako, da bo za madžarske otroke zanesljiv izgrajevalec narodnostne identitete. Posebno pozornost pa moramo posvetiti tudi dvojezični srednji šoli v Lendavi. Tu bo treba uvesti zelo elastične prehodne programe, da bi lahko čimveč dijakov ostalo v času srednjega šolanja doma na dvojezičnem območju. Zato bo treba na tej šoli delovne in življenske pogoje izboljšati. Med primarne naloge je treba uvrstiti postavitev nove telovadnice, brez katere šola ne more opravljati svoje funkcije. Razmisliti moramo o modelu usposobitve dvojezičnih učnih kadrov, ker tega v Sloveniji trenutno še ni. Prosvetni delavci na teh šolah se morajo permanentno izobraževati v obeh jezikih, pa tudi strokovno.

Zagotoviti moramo nemoteno oskrbo z dvojezičnimi učbeniki in drugimi pripomočki za izvedbo nacionalnega programa. Ustrezno je treba rešiti pouk madžarskega jezika tudi izven narodnostno mešanega območja in sicer od osnovne šole pa tja do srednje šole. In za izvedbo vsega tega se morajo zagotoviti primerni materialni in prostorski pogoji.

Vidite, to so zelo tehtne zahteve in naloge in uresničitev teh nam lahko garantira le ustava. Vsaj mi tako mislimo.

Viljem Sekereš: Povedal bi samo sledeče. Sedaj se že peto sejo pogovarjamo o novi ustavi. Mi vemo, kaj nam to pomeni, vemo, kaj je to sploh za naš narod, oziroma za Slovence. Vendar pa menim, da ni prav, da bi tiste dobre stvari, ki so v še veljavni ustavi dobro postavljene, enostavno opustili.

Mislím, da je 250. člen v sedanji (veljavni) ustavi dobro formuliran, mogoče bi ga lahko skrajšali, vendar nam zaenkrat ustreza, in ne vem zakaj potem ni bilo tako tudi predlagano v osnutku nove ustave. Tudi zadnjič sem zahteval, da 61. člen ne bi bil variantni predlog, ampak tekst. Potem smo predlagali, da bi izgledal

približno tako. Pripadniki narodnih manjšin, narodnosti in etničnih skupin imajo v Republiki Sloveniji v skladu z zakonom pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku, z zakonom pa se lahko uvede tudi dvojezična vzgoja in izobraževanje. To smo takrat zahtevali kot osnovni tekst. Rečeno je bilo, da je naš predlog lahko sprejet samo kot alternativa osnutku, čeprav bi bili zadovoljni tudi če 250. člen sedanje ustave ostane tudi v novi ustavi.

Inka Štrukelj: Z ozirom na to odpiram neko drugo vprašanje: člen 61. pravi "Pripadniki narodnih manjšin imajo v Republiki Sloveniji v skladu z zakonom pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku". Kdo bo kategoriziral te narodnostne manjšine? Ali ne bi bilo bolje zelo jasno in definirano zapisati: italijanska, madžarska narodnost in etnična skupnost Romov. Kajti sicer imam v mislih tudi pripadnike drugih narodov, ki živijo v Sloveniji. Mislim, da bi moral biti ta člen zelo eksplicitno in jasno napisan.

Tone Peršak: Do sedaj je bil seveda zmeraj govor o tem, da se pojem narodne manjšine, ki se ga tudi v ustavni komisiji uporablja z rezervo, pravzaprav s podobnimi rezervami kot so bile že tukaj poudarjene. Gre pa seveda za ti dve - do sedaj se je temu reklo - avtohtoni narodnosti. Sedaj se izpostavlja tudi problem etničnih skupin, ki je bil tudi danes tukaj apostrofirana, in to po moje na ustrezen način. Medtem ko se ta pojem narodnosti ali narodnih manjšin nanaša izključno na italijansko in madžarsko narodnost. Ali imam prav G. Batelli? Mislim, da imam.

V teh debatah je ves čas šlo za ti dve narodnosti. S pojmom etničnih skupin pa se misli predvsem na romsko skupnost.

Ta potreba se bo slej ko prej spel pojavila vendar ne v smislu manjšinskih skupnosti drugih, naj tako rečem, slovanskih narodov v Sloveniji.

To je ta definicija. No, jaz jo bom poskušal še enkrat povedati, čeprav to vi boljše obvladate. Gre za dvoje nacionalnih skupnosti, ki avtohtono živita na področju Slovenije. Torej za ljudi, ki so avtohtoni prebivalci Slovenije.

Pri tem, da se je že večkrat tudi že v prejšnji ustavni komisiji ob prejšnjih amandmajih izpostavljalo vprašanje romske skupnosti, ki je bilo na isti način razloženo kot danes tukaj. Prvič je problem v tem, da oni niso narodnost ki bi imele nekje matično državo. Drug problem je pa ta, da v glavnem niso stalno naseljeni in je težko določiti območje, kjer prebivajo. V tem smislu smo, kot se bo Geza Bačič spomnil in tudi gospod Hajoš, že v prejšnji ustavni komisiji o tem govorili.

In ko se zdaj omenja pojem etničnih skupin, se pravno misli na Rome in ne na koga drugega.

Dr. Janez Dular: Mislim, da kratkotalo ne bi smeli skopariti z besedo "avtohton"; bolje bo, če se 3-krat brez potrebe ponovi, kakor če trikrat umanjka, drugače bodo hude težave.

Inka Štrukelj: Drugo vprašanje (nanj želim vsaj pojasnilo) je v zvezi s 60. členom. Formulacija člena je: "Vsakdo ima pravico, da pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopku pred državnimi in drugimi organi in organizacijami, ki opravljajo javno službo, uporablja svoj jezik in pisavo in da ga tisti, ki vodi postopek, seznanj z gradivom in s svojim delom v njegovem jeziku in na način, ki ga določa zakon. Ne definira se kdo je ta "vsakdo". Mislim, da mora

to biti jasno, kdo je ta vsakdo: to so Slovenci, Italijani in Madžari ter Romi.

Tone Peršak: Ali lahko pojasnim? Gre za dva problema: en problem, ki je obdelan v drugem členu, jaz se zdaj številke seveda točno ne spomnim, ampak ta člen govori o tem, da je uradni jezik na področju cele Slovenije slovenščina. Govori pa tudi o tem, da sta uradna jezika na območju, kjer avtohtono živijo Italijani ali Madžari tudi italijanščina oziroma madžarščina. Drugo pa je ena splošnih človekovih pravic, da ima vsak državljan sveta, če lahko tako rečem, kjerkoli na svetu pravico, kadar je objekt uradne obravnave, da se mu v njegovem jeziku pove za kaj gre in da lahko komunicira v svojem jeziku. Se pravi, da mu mora država zagotoviti tolmačenje. Za to gre v tem členu.

Inka Štrukelj: Vprašanje je, kako bodo to tolmačili pravniki. Ali so to samo situacije, kot ste jih vi omenili (kar je normalno) ali je to še kaj drugega, kajti sledi člen: "Neznanje slovenščine ne sme nikogar ovirati pri obrambi in uresničevanju svojih pravic". Vprašanje je katere so sedaj tiste splošne pravice?

Želim dodati, da to ne pomeni negativnega odnosa do jezika ali do pripadnikov drugih narodnosti, ki so v Sloveniji. Njihove probleme je potrebno urejati in to s posebnimi zakonskimi določili, nikakor pa ne v ustavi,

Dr. Janez Dular: Ob drugem odstavku 60. člena me zanima čisto primerjalno: Ali se takale določba pogostoma nahaja v tujih ustavah?

Tone Peršak: To je določba povzeta po mednarodnem paktu o človekovih pravicah, tako da tudi, če je v ustavi ni, velja za vse tiste države, ki so mednarodni pakt podpisale in ga ratificirale.

Mnoge ustave so bile napisane že v času pred mednarodnim paktom in ravno zaradi tega obstoje pravne konvencije, da tisti trenutek, ko država ratificira mednarodni pakt, mednarodni pakt v tej državi velja kot ustavni tekst ali neke vrste obustavni tekst in ima isto veljavo. Celo tako je, če ima država v ustavi določbe v nasprotju z mednarodnim paktom, določbe ustave več ne veljajo.

REFERAT

DR. BOJKO BUČAR

EVROPA, REGIONALIZEM IN NARODNE MANJŠINE

Zdi se, da so vsi trije temeljni pojmi (Evropa, regionalizem in narodne manjšine) v tesni povezavi s procesom nastajanja nove slovenske ustave, ali pa bi vsaj morali biti. Narodne manjšine že zato, ker so konstitutivni del vsega prebivalstva na ozemlju Slovenije do katerega mora sodoben, večinski narod imeti tudi sebi primerno politiko. Regionalizem zato, ker gre za trend in proces v današnji skupnosti evropskih narodov, ki ga ne kaže pozabiti, še posebno ne ob prehodu iz t.i. regije v državo. In Evropa zato, ker so se prav na tem geopolitičnem področju izoblikovale politike in rešitve specifičnega, partikularnega značaja do regionalizma in narodnih manjšin, ki jih ob nameravanem vstopu v sodobno evropsko zgodovino ne kaže zanemariti.

Na tem mestu se ne bi spuščal v zadeve, ki so mnogim strokovnjakom dosti bolj poznane, temveč bi opozoril samo na del, ki se tiče mednarodnih odnosov, ali natančneje rečeno zunanjih zadev, ki ostajajo v načrtovani ustavi neopredeljene vsaj kar se manjšin tiče. Seveda na tem mestu ne želim predlagati določene dikcije v amandmajski obliki, saj je sama tematika potrebna širše obravnave, predvsem v krogih manjšine, ki naj presodi smotrnost takega početja. Pokazal pa bi na nekatere nedorečenosti, ustavnopravne praznine, predvsem kar se tiče manjšin z vidika mednarodnega regionalizma, t.j. tistega regionalnega delovanja, ki vstopa v mednarodne odnose. Če pa ne gre za praznino, ali celo "pozabljenost" ustavnih očetov pa so lahko posledice tega v bodoči očetnjavi eno od konfliktnih žarišč, ki si jih je komaj mogoče želeli.

Na začetku bi ugotovil, da je v Evropi regionalizem še vedno v vzponu, tako količinsko kot kakovostno. Ne le da se širi regionalizem prostorsko na tiste države, ki so ga doslej komaj poznale, pa naj gre za države nekdanje zahodne ali pa vzhodne Evrope. Tudi neprestano večanje pristojnosti že oblikovanih regij je opaziti. Tega ne kaže na tem mestu podrobneje opredeljevati, poudarimo naj le, da govorimo o regionalizmu v državah ali pa o regionalizaciji držav, kar je v osnovi del enega in istega procesa, ki sicer iz različnih izhodišč povečuje samostojnost regij v mednarodnih odnosih. Govorimo o mednarodnem regionalizmu, kjer regije kot subjekti mednarodnih odnosov vstopajo v mednarodno skupnost, prvenstveno v Evropi. Eden od razlogov za rastoči regionalizem znotraj držav pa je brez dvoma obstoj narodnih (ali drugih) manjšin na določenem ozemlju držav, torej v določeni regiji.

Prav tako se zdi, da je eden od razlogov povečanega mednarodnega delovanja regij tudi v tem, da se manjšine z določenega področja povezujejo čezmejno z matičnimi državami, kot reprezentantom matičnega naroda. Toda opozoriti velja, da se ne povezujejo zgolj z državo matičnega naroda, temveč tudi z drugimi reprezentanti tega naroda na nacionalnem in še posebno na čezmejnem regionalnem področju. In več kot to. Manjšine se povezujejo z vsemi tistimi točkami v mednarodni skupnosti, kjer se uravnava manjšinska problematika na meddržavni ravni v tej ali oni obliki. V Evropi npr. so doslej nastale konvencije o lokalni avtonomiji, mednarodnem regionalnem sodelovanju, čezmejnem televizijskem komuniciranju in vrsta drugih, ki so ne samo, ampak tudi, pomembne za manjšinsko problematiko. Vrsta naporov gre od političnih resolucij, do zahtev po izdelavi posebnega mednarodno-pravnega evropskega varstva manjšin in dolg je spisek vprašanj (npr. jezik, kultura, šolstvo ipd.) kjer si nesodelovanje manjšin pri sodobnih rešitvah v mednarodni skupnosti komaj lahko predstavljamo. Res obstojajo določene nevladne organizacije in druge skupine pritiska, ki deloma pokrivajo to področje, vprašanje pa je, koliko je posamezna manjšina v njih vključena, ali lahko izrazi tudi svoje specifične interese in ali je taka vključitev tudi zadostna rešitev. V tem ležijo razlogi zakaj želijo manjšine še kako biti prisotne v mednarodni skupnosti. Pri tem ne gre za pojmovanje njihovih pravic v nekakšnem klasičnem mednarodnopravnem smislu, gre bolj za njihovo naravno potrebo in pravico do komunikacije v mednarodni skupnosti, ki se izraža preko regije kot subjekta v mednarodnih odnosih.

Na tem mestu si velja zastaviti vprašanje, ali je regionalizem sploh še aktualen za Slovenijo v luči dejstva, da regija Slovenija teži k transformaciji v suvereno državo, mednarodnopravno priznana v mednarodni skupnosti. Odgovor menim, da je pozitiven. To lahko utemeljimo na kratko. Rezultati dosedanjega mednarodnega regionalnega sodelovanja to zgolj potrjujejo. Izvedba kontinuitete določene učinkovite regionalne mednarodne politike pa je lahko dvojna. Bodisi, da bo Slovenija tudi kot neodvisna država še nadalje nastopala v delu svoje zunanje-politične dejavnosti kot regija. To ni neobičajno v mednarodni skupnosti, kjer manjše države nastopajo lahko kot regije v svoji celoti. Bodisi, da bo tudi v Sloveniji prišlo do povečane regionalizacije kot odgovor na potrebo upravljanja na temelju subsidiarnosti. Slednja rešitev v predloženem ustavnem besedilu sicer ni vidna in zato najbrž tudi ne bo možna, bi si pa kaj lahko predstavljali posamezne regije (npr. Primorsko, Prekmurje idr.) z določeno stopnjo ali možnostjo regionalne avtonomije, ki bi bila pomembna tudi s stališča delovanja na področju mednarodnih odnosov in še posebno manjšinskega sodelovanja pri tem. Pojem regionalne avtonomije je sicer razvpit v današnji Jugoslaviji, je pa običajen v sodobni evropski mednarodni skupnosti in v večini primerov relativno praktičen.

Podobno regionalizmu, ali morda bolje rečeno, podobno avtonomiji posameznika kot pripadnika manjšine za razliko od ozemelske avtonomije, pa poznamo tudi pravice posameznih manjšinskih skupnosti, da neposredno vstopajo v mednarodne odnose. Posredno poteka njihovo vstopanje v mednarodne odnose preko sistema odločanja, načrtovanja in izvajanja zunanje-politične dejavnosti države na osnovi notranjega ustavno-pravnega postopka in eventualnih posebnih

garancij. Neposredno pa vstopajo v mednarodne odnose bodisi preko in s pomočjo države, ali pa samostojno.

Tako poznamo v Evropi npr. primer Baskov, ki na osnovi svoje avtonomije lahko celo z določenimi omejitvami sklepajo mednarodne pogodbe, ali pa primer belgijskih narodnostnih skupnosti, ki imajo lastno organizacijsko strukturo za delovanje na področju mednarodnih odnosov, celo lastna predstavništva v tujini in to neodvisno od, oz. ne glede na ozemeljsko avtonomijo. Nadalje poznamo primere nordijskih držav, kjer so diplomatske delegacije sestavljene tudi iz pripadnikov avtonomističnih enot, vedno takrat, ko gre za pogajanja o vitalnih interesih določene skupnosti. Pri problematiki ribištva so to npr. Enuiti, kol zanimivost pa omenimo, da so tudi Kanadčani pri istem vprašanju v svojo delegacijo vključevali že Indijance. Toda vitalni interesi so lahko tudi na področju kulture, jezika ipd. Tu poznamo sodelovanje npr. Quebeca znotraj kanadske delegacije, kjer je frankofonska manjšina lahko nastopala celo v lastnem imenu z lastnimi insignijami ipd. Praksa nordijskih držav pa nam še kaže, da ima lahko država v svojem diplomatskem oz. konzularnem predstavništvu posebno določenega posameznika, ki mora med drugim skrbeti za posebne interese nekega področja ali skupnosti.

Na osnovi gornjega menimo, da bi tudi bodoča slovenska ustava morala do določene mere zagotavljati, ali vsaj omogočati ozemeljsko ali/in skupnostno avtonomijo manjšine, predvsem tudi na področju mednarodnih odnosov.

Pri ozemeljski avtonomiji se zdi, da gre sicer prvenstveno za ustrezno politično zastopnost v procesu oblastniškega odločanja oz. za sodelovanje pri oblasti, ki pa mora med drugim imeti tudi pravico samostojnega sodelovanja s tujino, vsaj na področjih za katera je pristojna in ki so vitalna tudi za razvoj manjšinske skupnosti. Pri tem seveda ne gre zgolj za stike s sosednjimi državami matičnih narodov posamezne manjšine, ali celo samo za stike s sosednjimi regijami. Gre tudi za odnose širše v mednarodni skupnosti, kjer bi ob gornjem moralo biti zagotovljeno tudi sodelovanje narodnosti pri zunanjepolitičnem snovanju in delovanju države Slovenije v mednarodnih odnosih. Vsaj na vseh tistih področjih, kjer pač so, ali bi lahko bili, prizadeti interesi manjšine. Poleg tega, ker je bolje kot namesto, pa bi kazalo predvideti neke vrste skupnostno avtonomijo, kjer gre ne le za samostojno organiziranost narodnostne skupnosti, temveč tudi nje pravico do samostojnega delovanja na področju mednarodnih odnosov v cilju obstoja in razvoja take narodnostne skupnosti.

Sedanji ustavni osnutki ne predvidevajo posebnih manjšinskih pravic na področju zunanjepolitičnega delovanja. Menimo, da gre lahko za resno pomanjkljivost, ki se bo izkazala sčasoma. Dosedanja praksa na tem področju, če je še tako zadovoljiva, ostaja vendarle praksa, ki se lahko tudi spremeni. Norme, ki sankcionirajo prakso, to preprečujejo. Gornje velja toliko bolj v luči dejstva, da se krčijo pristojnosti občin, torej lokalnih oblasti, kar bo gotovo imelo tudi za posledico njihovo zmanjšano, ali pa vsaj manj učinkovito zunanjepolitično delovanje. Centralizacija zunanjepolitičnega načrtovanja in delovanja pa lahko v spremenjenih in spreminjajočih se okoliščinah negativno vpliva tudi na določene pravice manjšin.

Vendar naj končam z misljo, da so gornja razmišljanja vendarle spoznanja na osnovi tujih izkušenj. V dosedanjih razpravah o pravicah manjšin na Slovenskem še nismo zasledili, da bi zunanje-politične dejavnosti predstavljale posebno vprašanje ali celo problem. In ker ne želimo iskati hudiča tam, kjer ga sploh ni, bo najbrž vendarle morala biti prvenstveno manjšina tista, ki bo postavila določene zahteve, katerim velja prisluhniti. Če pa je z obstoječim osnutkom ustave, kar se zunanje-političnega delovanja tiče, manjšina zadovoljna, bomo zadovoljni tudi mi.

RAZPRAVA

Dr. Janez Dular: V praksi je brez velikega poudarjanja prihajalo do tega, da so se zastopniki Republike Slovenije, kadar so odhajali na obiske v tiste države, ki so matične države (npr. Republika Madžarska za madžarsko manjšino v Prekmurju), prej srečali in posvetovali z zastopniki manjšin v Republiki Sloveniji. In tako prakso oz. nadaljevanje take prakse - celo njeno razširitev - je prav pred kratkim napovedal tudi predsednik Peterle, ne glede na to, ali je v ustavi predpisana ali ne.

Maria Pozsonecz: Smatram, da je to le izraz dobre volje. Prav zaradi tega tako težko uspevamo z našimi hotenji. V ustavni komisiji na primer ni nobenega, ki bi čutil utrip življenja narodnosti. Mi smo že večkrat predlagali na različnih forumih naj bo pri teh razpravah prisoten gospod Hajos, kot zunanji član in poznavalec narodnostne politike. Če bi bil ta predlog sprejet in s strani tega zbora tudi posredovan mislim, da bi bilo to lažje uresničiti.

SKLEPNO POROČILO

Predlogi Inštituta za narodnostna vprašanja o urejanju, uresničevanju in varstvu pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji v novi ustavi

1.

Na okrogli mizi so bila glede urejanja, uresničevanja in varstva pravic narodnosti (narodnih manjšin) in drugih etničnih skupnosti posebej izpostavljena tri TEMELJNA IZHODIŠČA IN NAČELA, ki bi jih bilo potrebno v celoti upoštevati pri pripravi in oblikovanju nove ustave Republike Slovenije ter pri oblikovanju nove zakonodaje na njenih podlagi:

1.) Nova ustava in zakonodaja morata ohraniti vsaj sedanjo raven urejanja in uresničevanja pravic in položaja narodnosti (narodnih manjšin) in drugih etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov, s tem pa tudi obstoječe odgovornosti širše družbene skupnosti in države za njihovo uresničevanje; kjer pa je le mogoče, je potrebno težiti k izboljšanju in višji ravni njihove ureditve in uresničevanja.

2.) Temeljne pravice morajo biti opredeljene v novi ustavi Republike Slovenije, ustavni zakon in zakonodaja pa naj jih nato ustrezno razčlenita in določita način njihovega uresničevanja. Že pri sprejemanju ustave, zlasti pa še pri pripravljanju, oblikovanju in sprejemanju zaščitne zakonodaje je potrebno uveljaviti načelo, da so v ureditev sprejete le takšne rešitve, s katerimi se strinjajo tudi same narodnosti (narodne manjšine) in v skladu s sprejetimi opredelitvami ter ustavno in zakonsko ureditvijo tudi druge etnične skupnosti. V okviru možnosti je pri opredeljevanju možnih rešitev treba upoštevati zlasti predloge teh skupnosti.

3.) Pri urejanju in uresničevanju pravic in položaja narodnosti (narodnih manjšin), drugih etničnih skupnosti in njihovih pripadnikov je potrebno uveljaviti t.i. "pozitiven koncept" njihovega urejanja, ki kot subjekte pravic opredeljuje tako narodnostne skupnosti (kot kolektivne subjekte) kot njihove pripadnike (posameznike), hkrati pa predvideva tudi odgovornost širše družbene skupnosti ter države in njenih organov za njihovo uresničevanje in zagotavljanje. Temeljno izhodišče tega koncepta je, da manjšinske narodnostne skupnosti kot kolektivni subjekti ter njihovi pripadniki potrebujejo posebne pravice in zaščito, zato da bi lahko zagotovili njihovo družbeno enakopravnost. Za celovito uresničevanje "pozitivnega koncepta", ki se postopoma uveljavlja tudi na mednarodni ravni, je potrebno zagotoviti tako celovito uresničevanje vseh individualnih pravic in

svoboščin človeka, kot tudi celovito uresničevanje vseh kolektivnih pravic posameznih kolektivnih subjektov.

2.

Ustava Republike Slovenije mora določiti in opredeliti temeljne pravice in zagotoviti enakopraven položaj narodnosti (narodnih manjšin) in drugih etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov, zato bi bilo pri dokončnem oblikovanju ustavnega besedila (glede ureditve na tem področju) potrebno upoštevati naslednje **bistvene pripombe in izhodišča**:

1.) Če bo preambula vsebinsko zasnovana in bo opredeljevala tudi temeljna izhodišča in opredelitve pri sprejmanju ustave, bi že v preambuli kazalo opozoriti na dejstvo, da Republika Slovenija ni zgolj enonacionalna država slovenskega naroda, ampak so njeni (enakopravni) državljani tudi pripadniki drugih narod(nost)nih skupnosti.

2.) Republiko Slovenijo bi kazalo opredeliti kot suvereno državo slovenskega naroda, italijanske in madžarske narodnosti (narodnih manjšin, ki avtohtono živijo) v Sloveniji in vseh njenih državljanov, ki temelji na pravici (slovenskega naroda) do samoodločbe.

3.) Izrecno bi bilo potrebno opredeliti odgovornost pa tudi (konkretne) obveznosti Republike Slovenije in njenih (državnih) organov in organizacij za uresničevanje in zagotavljanje pravic in položaja narodnosti (narodnih manjšin) in etničnih skupnosti, pa tudi odgovornost in obveznosti republike do Slovencev, ki živijo zunaj njenih meja. Pri tem ne gre le za pospeševanje stikov z matično državo ali domovino, ampak tudi za uresničevanje in varovanje vseh drugih posebnih pravic, ki jih opredeljujejo ta ustava in mednarodnopravni dokumenti.

4.) V zvezi z ureditvijo uradnega jezika v republiki se zastavlja vprašanje, kako urediti rabo jezikov narodnosti (narodnih manjšin) pred državnimi organi na ravni republike, še zlasti pa kako urediti vprašanje enakopravnosti jezikov narodnosti kot uradnih jezikov v republiškem parlamentu. Tako bi bilo potrebno opredeliti enakopravnost jezikov narodnosti (kot uradnih jezikov) v delu republiškega parlamenta in (vsaj nekaterih) državnih organov (npr. sodišč itd.), katerih pristojnosti se nanašajo tudi na uresničevanje pravic in položaja narodnosti in njihovih pripadnikov.

Ustava bi pri tem lahko določila možnost, da zakonodaja na določenih območjih, kjer avtohtono živijo druge etnične skupnosti, vsaj na posameznih področjih kot uradni jezik opredeli tudi jezik teh skupnosti.

5.) Določbo, da imajo "pripadniki narodnih manjšin" v republiki pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku, bi bilo potrebno dopolniti tako, da bi bil narod(nost)nim skupnostim zagotovljen odločilen vpliv pri oblikovanju takega vzgojnega in izobraževalnega sistema, ki najbolj ustreza specifičnim interesom posamezne skupnosti ter specifični situaciji na posameznem območju. Pri tem kaže že v ustavi opredeliti, da narodnosti (narodne manjšine) lahko oblikujejo dvojezično vzgojo in izobraževanje ter vzgojo in izobraževanje v jeziku narodnosti.

6.) Dograditi kaže ustavno opredelitev posebnih pravic narodnosti (narodnih

manjšin). Pri tem bi kazalo poleg izrecno navedenih italijanske in madžarske narodnosti (narodne manjšine) v ustavi določiti, da ustavni zakon lahko opredeli nekatere (posebne) pravice in (poseben) položaj drugih avtohtonih etničnih skupnosti na območju Republike Slovenije, zlasti pa še romske skupnosti.¹ Ustavni zakon naj bi v tem primeru določil tudi območje (ozemlje), na katerem se te posebne pravice etničnih skupnosti uresničujejo.

Na podlagi ustavno opredeljenih pravic bi lahko ustavni zakon, ki bi podrobneje urejal zaščito in uresničevanje pravic in položaja narodnosti (narodnih manjšin), določal način njihovega uresničevanja ter obveznosti in odgovornosti države za njihovo uresničevanje. V ustavi pa kaže - poleg pravice narodnosti (narodnih manjšin) in njihovih pripadnikov do jezika, razvoja kulturne in narodne identitete, do vzgoje in izobraževanja ter zlasti narodnostnega šolstva, poleg opredelitve njihove avtonomnosti v kulturnem, družbenem, političnem in ekonomskem življenju ter organiziranju narodnosti, poleg opredelitve posebnih pravic in možnosti za sodelovanje z matičnim narodom in državo ter za širše vključevanje v mednarodne odnose in v oblikovanje slovenske zunanje politike itd. - opredeliti načelo, da je pri urejanju in uresničevanju vseh teh pravic (nujno) potrebno upoštevati specifičen položaj in specifične interese sleherne narodnostne skupnosti. (Zaradi bistveno drugačnih okoliščin so namreč rešitve, ki so za neko skupnost najustreznejše, popolnoma neustrezne za druge skupnosti.)

Posebej je potrebno opredeliti, da del teh pravic - že na podlagi ustave - pripadniki narodnosti lahko uresničujejo tudi zunaj avtohtonega območja naselitve posamezne narodnosti. Prav tako pa je prav, da je v ustavi postavljeno načelo, da pravice narodnosti (narodnih manjšin) in v ustavnem zakonu določenih etničnih skupnosti niso vezane na število njihovih pripadnikov.

V ustavi je potrebno posebej opredeliti pravice narodnostnih (narodnih manjšin), do ustreznega zastopstva na vseh ravneh oblastnega in samoupravnega organiziranja v republik. Tako naj bi bile ustrezne oblike organiziranja narodnosti (lahko kar sedanje samoupravne interesne skupnosti narodnosti oz. skupščine narodnosti) v zadevah, ki so povezane z uresničevanjem posebnih pravic in položaja, enakopravni zbor občinskih in regionalnih skupščin, svetov ali podobnih ustreznih organov. Izrecno bi morala biti opredeljena neposredna navzočnost predstavnikov narodnosti (narodnih manjšin) v republiškem parlamentu (državnem zboru), kjer naj bi bila opredeljena posebna vloga narodnosti pri sprejemanju zakonodaje in sklepov, ki zadevajo uresničevanje posebnih pravic in položaja teh skupnosti.

7.) V okviru pristojnosti republike ter njenih najvišjih (oblastnih) organov bi bilo potrebno opredeliti odgovornost za uresničevanje pravic in položaja narodnosti

¹ Konkretno gre - poleg romske etnične skupnosti - še za naslednje etnične skupnosti, ki živijo avtohtono na ozemlju Slovenije: Srbi (na obmejnem območju v Beli krajini), Hrvači (na nekaterih obmejnih območjih), sproža pa se tudi vprašanje obstoja nemške etnične skupnosti (za katero je dolgo časa veljalo prepričanje, da v Sloveniji ne obstaja več). V zvezi s tem se utegne pojaviti tudi vprašanje, če romske etnične skupnosti kljub vsem njenim specifičnostim ne kaže opredeliti kot narodnost (narodnostno manjšino).

(narodnih manjšin) in drugih etničnih skupnosti v Sloveniji. Takšna določba bi bila smiselna tako pri opredeljevanju pristojnosti republiškega parlamenta (državnega zbora), pri opredeljevanju pristojnosti predsednika republike, kot tudi pri opredeljevanju pristojnosti in odgovornosti republiške vlade (še zlasti, če bo izbran parlamentarni sistem ali kakšna od kombinacij predsedniškega in parlamentarnega sistema).

8.) Pri sestavi republiškega parlamenta bi kazalo v ustavi opredeliti način njegovega oblikovanja (temeljna načela volilnega postopka). Pri tem bi bilo nujno potrebno zagotoviti navzočnost predstavnikov narodnosti (narodnih manjšin) in drugih v ustavnem zakonu opredeljenih etničnih skupnosti v republiškem parlamentu (državnem zboru).

V primeru, da bi nova ustavna ureditev uvedla enodomni parlament, bi bilo potrebno določiti, kako se vanj volijo predstavniki narodnosti (narodnih manjšin) in drugih etničnih skupnosti, kar bi lahko na podlagi ustavne določbe, ki mora opredeliti navzočnost teh predstavnikov v parlamentu, uredila ustavni zakon in volilna zakonodaja. Pri oblikovanju volilne zakonodaje pa bi bilo potrebno upoštevati specifične pogoje in interese sleherne od teh skupnosti.

V primeru, če bo struktura novega republiškega parlamenta dvodomna ali celo večdomna, bi bila potrebna navzočnost predstavnikov narodnosti (narodnih manjšin) in drugih etničnih skupnosti v vseh domovih, oziroma vsaj v tistih domovih, ki bodo v okviru svoje pristojnosti sprejemali odločitve, ki zadevajo urejanje in uresničevanje (posebnih) pravic in položaja teh skupnosti in njihovih pripadnikov.

Pri tem bi zlasti v splošnem predstavniškem domu v republiškem parlamentu bilo potrebno uveljaviti rešitev, po kateri bi imela sleherna narodnost (narodna manjšina), katere pravice določa republiška ustava, določeno število predstavnikov ne glede na število svojih pripadnikov (npr. od 5 do 8, glede na velikost tega doma), vsaka v ustavnem zakonu opredeljena etnična skupnost pa vsaj po enega predstavnika. Taka ureditev bi omogočala, da bi struktura predstavnikov narodnosti (narodnih manjšin) v parlamentu odražala tudi pluralno strukturo sleherne narodnostne skupnosti.

9.) Pri odločanju v republiškem parlamentu bi bilo potrebno že v ustavi opredeliti, da pri odločanju o zadevah, ki neposredno zadevajo uresničevanje pravic in položaja narodnosti (narodnih manjšin) in etničnih skupnosti, odločitev ne more biti sprejeta brez sodelovanja njihovih predstavnikov. Pri tem bi bila glede varovanja in zaščite pravic in položaja narodnosti (narodnih manjšin) in etničnih skupnosti v republiški ustavi najbolj ustrezna rešitev, ki bi določala, da nobena tovrstna odločitev ne more biti sprejeta, če bi predstavniki narodnosti (narodnih manjšin) in etničnih skupnosti taki odločitvi izrecno nasprotovali. Zlasti glede urejanja in uresničevanja pravic in položaja narodnosti (narodnih manjšin) pa bi kazalo v posameznih primerih - ki naj jih opredeli ustavni zakon - uveljaviti rešitev, na podlagi katere tovrstna odločitev ne more biti sprejeta brez izrecnega soglasja predstavnikov narodnosti (narodne manjšine).

Izrecno pa bi kazalo na posameznih področjih v teh primerih predvideti asimetrični model sprejemanja odločitev, po katerem bi bila določena rešitev sicer

sprejeta, vendar ne bi obvezovala tiste skupnosti ali območja, ki take odločitve noče sprejeti. Ta skupnost ali to območje lahko v skladu s svojimi interesi in ob zagotovljenih enakopravnih pogojih ob uveljavljenem asimetričnem odločanju v parlamentu posamezno področje avtonomno uredi in uresničuje.

10.) V primeru, če bi se uveljavil predsedniški sistem ali če bi se uveljavili izraziti elementi predsedniškega sistema (ki bi zagotavljali pomembne pristojnosti in vlogo predsedniku republike), bi kazalo poleg njegovih že predvidenih (posvetovalnih organov oblikovati še "socialni svet", ki bi se ukvarjal s problematiko socialne države, socialnega miru ter etničnega sožitja v republiki, pri čemer naj bi imel ta svet tudi predlagalne pristojnosti v odnosu do parlamenta in izvršne oblasti. V tem svetu in tudi v ekonomskem svetu (kakršen je v gradivu že predviden) bi bilo potrebno predvideti, da določeno število članov predstavljajo tudi pripadniki in predstavniki narodnosti (narodnih manjšin) in etničnih skupnosti, ter urediti način, kako te skupnosti predlagajo člane za ta sveta. Ob tem bi kazalo predvideti tudi vlogo republiškega parlamenta, ki naj ima pravico dajanja soglasja k posameznim (kadrovskim) predlogom za oblikovanje posvetovalnih svetov.

11.) Glede urejanja lokalne samouprave - zlasti na ravni občin in regij - bi kazalo v ustavi izrecno opredeliti dolžnost, da je pri njihovem oblikovanju ter pri odločanju v njih potrebno zagotoviti pravice in položaj narodnosti (narodnih manjšin), etničnih skupnosti in njihovih pripadnikov, ter odgovornost oblik lokalne samouprave za njihovo uresničevanje. Pri tem bi mogoče kazalo izrecno opredeliti, da na območjih, kjer (avtohtono) živijo pripadniki narodnosti (verjetno pa tudi etničnih skupnosti), pri odločanju o zadevah, ki se nanašajo na njihove pravice in položaj ter na uresničevanje teh pravic, oblike samoupravnega (avtonomnega) organiziranja narodnosti (in v skladu z zakonom tudi drugih etničnih skupnosti) sodelujejo kot enakopravni zbori pri odločanju v občinskih in regionalnih skupščinah, svetih, oziroma ustreznih organih oblastnega odločanja v okviru pristojnosti občin ali drugih oblik lokalne samouprave.

12.) Ko gre za opravljanje določenih zadev in pristojnosti, ki se nanašajo na uresničevanje pravic in položaja narodnosti (narodnih manjšin) ali etničnih skupnosti, ki so v izvorni pristojnosti lokalne samouprave ali, ki jih na lokalno samoupravo s pooblastilom prenese republika (pristojni republiški organi), je poleg izvirnih sredstev občine (in drugih oblik lokalne samouprave) potrebno opredeliti tudi odgovornost republike za opravljanje in financiranje teh dejavnosti.

13.) Ob tem, ko je predviden organ (nekakšen "ombudsman") za varovanje človekovih pravic, ki so opredeljene v ustavi, bi kazalo predvideti tudi poseben organ, ki bi skrbel za uresničevanje in varstvo pravic in položaja narodnosti (in etničnih skupnosti), pri čemer bi obveznost njegovega oblikovanja kazalo določiti že v sami republiški ustavi.

14.) V primeru kršenja temeljnih človekovih pravic in svoboščin (opredeljenih v ustavi ali v mednarodnopravnih aktih) bi kazalo na zadnji stopnji (instanci), ko so izčrpane vse pravne poti v notranjem pravnem sistemu, izrecno opredeliti pristojnost mednarodne jurisdikcije - mednarodnega sodišča (komisije) za človekove pravice, ki jo sicer opredeljuje fakultativni protokol k mednarodnem paktu o državljanskih in političnih pravicah.

3.

Na okrogli mizi je bilo sklenjeno, naj se Ustavni komisiji Skupščine Republike Slovenije predlaga, naj na svoje seje kot zunanjega strokovnjaka vabi tudi dipl. pravnika, sodnika Ferenc HAJOSA, ki bi s svojim sodelovanjem lahko prispeval k oblikovanju ustreznih normativnih rešitev glede ureditve pravic in položaja narodnosti (narodnih manjšin).

4.

Glede terminoloških nejasnosti pri rabi pojmov "narodnost" (ki predstavlja po sedaj veljavni ustavi in zakonodaji uveljavljen pojem), "narod(nost)na manjšina" (ki je najbolj uveljavljen v svetu) in "narod(nost)na skupnost" je mogoče ugotoviti, da ta okrogla miza dilem ni razrešila.

Precejšnje soglasje je, da je pojem "narodnost" zaradi svoje večpomenskosti, neuveljavljenosti v svetu (v tem pomenu), pa tudi zaradi svoje ideološke obremenjenosti (ki je povezana z njegovim izvorom) dokaj neprimeren, čeprav se še vedno uporablja - zlasti v vsakdanji rabi in med pripadniki teh skupnosti.

Pojem "narod(nost)na manjšina", ki je najširše uveljavljen tudi v svetu, je vezan na obstoj nacionalnih držav in na objektivno dejstvo, da v teh državah živijo tudi narodne skupnosti, ki s statističnega gledišča predstavljajo manjšinske skupnosti. Pri tem se kot dodatni pogoj za obstoj "narodne manjšine" navadno navaja obstoj matičnega naroda in njegove države (najpogosteje kot sosednje države državi, v kateri "narodna manjšina" živi). Ta izraz sam po sebi - kot opis statističnega dejstva - ne bi bil sporen; vendar pa po mnenju mnogih (med njimi tudi nekaterih pripadnikov samih manjšinskih skupnosti) zaradi družbenega vrednotenja in statusa raznovrstnih manjšin, ki večinoma (tudi v demokratičnih sistemih) ne morejo ustrezno uveljaviti svojih specifičnih interesov (najpogosteje povezanih z ohranjanjem in razvijanjem identitete manjšinske skupnosti) in svojega - načelno - enakopravnega položaja, ta pojem ni ustrezen, ker s svojo dejansko družbeno vsebino izraža podrejen položaj manjšinskih skupnosti.

Pojem "narod(nost)na manjšina" pa kaže uporabljati v mednarodnih strokovnih in tudi političnih komunikacijah, da ne bi prihajalo do nesporazumov in napačnega razumevanja vsebine pomov, saj se drugi pojmi (še?) niso uveljavili. Pri tem kaže opozoriti na dejstvo, da za označevanje vseh manjšinskih skupnosti, ki se oblikujejo v posameznih družbi na etnični podlagi, v svetu pogosto uporabljajo pojem "etnične skupnosti" (ki v tej rabi zajema tudi "narodnostne manjšine").

Pojem "narod(nost)na skupnost" se prav tako uveljavlja za označevanje manjšinskih etničnih skupnosti, ki živijo v posamezni državi. Gre za pojem, ki naj bi izrecno poudarjal kolektivno naravo teh subjektov in njihovo enakopravnost v družbenih procesih, in ki ga včasih povezujejo z uveljavljanjem t.i. "pozitivnega koncepta" urejanja pravic in položaja teh skupnosti. Ta pojem se uveljavlja tudi med pripadniki posameznih manjšinskih skupnosti, praviloma pa naj bi se, kadar se ta pojem uporablja točno opredelilo skupnost, na katero se nanaša (npr. italijanska in madžarska narodnostna skupnost v Sloveniji), ali pa naj bi se vsaj navedlo, da gre za manjšinske narodnostne skupnosti v posameznih državah.

GRADIVO 1

Možno besedilo določb v osnutku ustave Republike Slovenije

PRIPRAVIL MAG. MITJA ŽAGAR

1)

Predlagano besedilo preambule k ustavi naj se nadomesti z naslednjim besedilom:

"Izhajajoč iz temeljnih človekovih pravic in svoboščin, ob spoštovanju zgodovinske dediščine in narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda, z namenom, da zagotovimo kulturni, ekonomski, socialni in politični razvoj Slovenije, sprejemamo Skupščina in državljani Republike Slovenije, na podlagi svoje pravice do samoodločbe naslednje **Ustavo Republike Slovenije**"

Razlaga: Besedilo preambule bi moralo biti čimbolj splošno in ideološko neobremenjeno, prav tako pa ga zaradi spremenjene narave (v primerjavi s Temeljnimi načeli ustave iz leta 1974) ne kaže obremenjevati z vrsto vsebin, ki so opredeljene v ustavnem besedilu. V primeru, če bi se opredeljevali posamezni elementi, iz katerih ustava izhaja, podrobneje, bi bilo potrebno že v sami preambuli navesti, da slovenska država ni le suverena država slovenskega naroda, ampak je tudi država (pripadnikov) drugih avtohtonih narodnostnih skupnosti, ter vseh državljanov Slovenije, ki v Sloveniji živijo.

2)

Sedanji 1. člen predloga osnutka naj nadomesti **nov 1. člen**, ki bi se glasil:

"1. člen

Republika Slovenija je suverena država slovenskega naroda, italijanske in madžarske narodnosti¹ ter vseh državljanov Slovenije, ki temelji na (neodtujlivi)² pravici slovenskega naroda do samoodločbe."

¹ V besedilu je uporabljen pojem "narodnost", ki je uveljavljen v dosedanji ureditvi. Ta pojem je mogoče nadomestiti s pojmom "narodnostna skupnost" ali "narodna manjšina", pri čemer bi kazalo upoštevati zlasti stališča italijanske in madžarske narodne skupnosti ter drugih etničnih skupnosti v Sloveniji (in v ustavno besedilo zapisati pojem, ki je po njihovem mnenju najustreznejši). Na nekaj temeljnih terminoloških problemov opozarja tudi sklepno poročilo.

² Kadar je v besedilu določbe beseda ali del besedila zapisan v oklepajih, gre za variantni predlog osnovnega besedila, ki ga je po presoji mogoče vključiti v samo besedilo določbe ali pa ga iz besedila izpustiti.

"VARIANTA: Del besedila za vejico bi bilo mogoče izpustiti, saj je pravica narodov do samoodločbe opredeljena v določbah mednarodnega (javnega) prava in predstavlja eno od temeljnih podlag za oblikovanje (nacionalnih) držav - zlasti v obdobju po prvi in drugi svetovni vojni."

RAZLAGA: Z omenjeno spremembo se določba približa sedanji ustavni ureditvi, ki upošteva etnično pestrost (pluralnost) državljanov Slovenije že v sami opredelitvi republike, pri čemer pa se jasno poudarja, da slovenska država temelji na pravici slovenskega naroda do samoodločbe. Posebno poudarjanje narodnosti kot konstitutivnega elementa suverenosti države pa je izraz sprejetega "pozitivnega koncepta" urejanja pravic in položaja avtohtonih narodnosti, ki jih ustava s tem kot kolektivna subjekta - katerih enakopravnost poskuša zagotoviti - že v opredelitvi slovenske države tudi enakopravno obravnava. V primeru, da bi status narodnosti dobila še kakšna druga etnična skupnost v Sloveniji bi bilo potrebno omenjeno besedilo dopolniti.

Ta predlog gre v smeri ohranjanja položaja in statusa narodnosti, kakor sta opredeljena v sedanji ustavni ureditvi.

3)

V 3. členu se besedilo, ki opredeljuje odgovornost republike za Slovence izven meja Republike Slovenije in za narodnosti (narodne manjšine), ki v Sloveniji živijo, spremeni poleg tega pa se v preostalo besedilo vnese še nekaj popravkov - tako, da se besedilo člena glasi:

"3. člen

Republika Slovenija varuje temeljne človekove pravice in svoboščine kot izhodiščne in osrednje prvine ustavne ureditve ter pravne in socialne države. Varuje svojo samostojnost, neodvisnost, ozemeljsko celovitost ter enotnost in nedeljivost države.

Zagotavlja in skrbi za ohranjanje naravnega in kulturnega bogastva ter ustvarja pogoje za skladen in enakomeren civilizacijski, kulturni, socialni in ekonomski razvoj Slovenije.

Republika Slovenija varuje in zagotavlja uresničevanje pravic in položaja narodnosti in drugih etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov.

Republika je odgovorna tudi za usodo Slovencev, ki živijo zunaj njenih meja, pri čemer zlasti pospešuje njihove stike z domovino. Zagotavlja uveljavljanje koncepta (enotnega) slovenskega kulturnega prostora."

RAZLAGA: V tem členu besedilo opredeljuje več različnih pristojnosti in odgovornosti Republike Slovenije kot suverene države, zato ga zgolj zaradi preglednosti navajam v štirih odstavkih, ki pa bi jih bilo mogoče združiti v enoten odstavek.

V prvem odstavku je opredeljeno, da temelji država na temeljnih človekovih pravicah in svoboščinah, ki jih varuje in za uresničevanje katerih je republika odgovorna. Ker pa pri svoboščinah ne gre le za državljanske svoboščine, še zlasti pa zato, ker je mogoče pričakovati, da se bodo v mednarodni skupnosti razvijale tudi nove pravice in svoboščine (neposredno po mednarodnem pravu), varstva

svoboščin ne gre omejevatl le na državljanske svoboščine. Bi pa mogoče kazalo razmisliti, če ne bi odgovornosti države opredelili tudi za uresničevanje pravic in svoboščin - kar bi se nanašalo zlasti na zagotavljanje ustreznih pogojev za njihovo uresničevanje. Samostojnost, neodvisnost, ozemeljska celovitost ter enotnost in nedeljivost so praviloma vezane na državo (v večini primerov na nacionalno državo), zato jih na tak način kaže opredeliti tudi v novi slovenski ustavi.

V drugem odstavku so opredeljene okvirne pristojnosti in odgovornost države za ohranjanje (in razvoj) naravnega in kulturnega bogastva ter za zagotavljanje enakopravnih razvojnih pogojev za vse (svoje) državljane, kar predstavlja eno osrednjih pridobitev demokratičnega razvoja in uveljavljanja koncepta socialne države, ki temelji na načelih socialne pravičnosti.

V tretjem odstavku se opredeljuje posebno odgovornost republike, da zagotavlja uresničevanje pravic in položaja narodnosti in drugih etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov. Gre za poseben sklop pravic, ki naj narodnostim in etničnim skupnostim (kot kolektivnim subjektom) ter njihovim pripadnikom, ki so državljani Slovenije, zagotovi enakopraven položaj, ki si ga sicer kot manjšinske skupnosti in njihovi pripadniki ne bi mogli sami zagotoviti.

V četrtem odstavku gre za opredelitev odgovornosti republike za Slovence, ki živjo zunaj meja domovine - ne glede na to ali so državljani Slovenije ali pa kakšne druge države, ter zlasti za opredelitev odgovornosti slovenske države za pospeševanje njihovih stikov z domovino ter za oblikovanje enotnega slovenskega kulturnega prostora, ki naj - kulturno in civilizacijsko - povezuje vse Slovence (ne glede na njihovo politično in versko pripadnost) ne glede na to, kje živijo.

4)

10. člen naj se spremeni in dopolni tako, da se bo glasil:

"10. člen

Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina.

Na območju, kjer živi italijanska ali madžarska narodnost je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina. Pripadniki narodnosti imajo pravico do poslovanja v svojem jeziku skladno z zakonom tudi pred republiškiimi organi.

Skladno z zakonom je na območjih, kjer živijo posamezne etnične skupnosti, lahko uradni jezik tudi jezik teh skupnosti."

RAZLAGA: Uradni jezik na celotnem ozemlju republike je slovenščina. Poleg tega pa je - zaradi zagotavljanja enakopravnosti državljanov Slovenije, ki so pripadniki narodnosti ali drugih etničnih skupnosti - potrebno predvideti tudi možnost uvajanja drugih uradnih jezikov.

Tako je nesporno, da je na ozemlju, kjer živita obe narodnosti, poleg slovenščine kot uradnega jezika, potrebno uveljaviti tudi njuna jezika - italijanščino in madžarščino. Prav tako pa kaže v ustavi dati temelje za možnost enakopravne rabe teh jezikov na ravni republike; pri tem gre zlasti za rabo jezikov narodnosti v republiškem parlamentu ter v sodnih postopkih.

Ustava s to določbo omogoča, da se na posameznih območjih v Sloveniji, kjer

življo pripadniki etničnih skupnosti, uvede kot uradni jezik tudi jezik etničnih skupnosti (vsaj v poslovanju upravnih organov in organov lokalne samouprave).

5)

61. člen bi kazalo dopolniti in spremeniti tako, da bi se glasil:

“61. člen

(Pravica do vzgoje in izobraževanja v lastnem jeziku)

Pripadniki narodnosti in v skladu z zakonom tudi pripadniki etničnih skupnosti v Republiki Sloveniji imajo pravico do vzgoje in izobraževanja v svojem jeziku, ki se (v skladu z zakonom) uresničuje kot vzgoja in izobraževanje v jeziku narodnosti ali kot dvojezična vzgoja in izobraževanje.

Zakonov, ki urejajo področje vzgoje in izobraževanja pripadnikov narodnosti, ni mogoče sprejeti brez soglasja (predstavnikov) narodnosti.”

VARIANTA: Doda naj se tretji odstavek, ki se glasi: “Zakonov, ki urejajo področje vzgoje in izobraževanja pripadnikov etničnih skupnosti, ni mogoče sprejeti brez predhodnega mnenja (predstavnikov) teh skupnosti.”

RAZLAGA: Ustava jamči pravico pripadnikov narodnosti do vzgoje in izobraževanja v njihovem lastnem jeziku in zakonodaja lahko le konkretizira in opredeljuje način izvajanja te pravice. Ko pa gre za pravico pripadnikov drugih etničnih skupnosti do vzgoje in izobraževanja v lastnem jeziku, to pravico lahko določa zakon, ki opredeljuje tudi način njenega uresničevanja.

6)

Besedilo 63. člena bi kazalo dopolniti in spremeniti tako, da bi se glasilo:

“63. člen (Posebne pravice narodnosti)

Upošteva je specifičnosti obeh skupnosti Republika Slovenija jamči in zagotavlja italijanski in madžarski narodnosti in njunim pripadnikom pravice: da svobodno (in enakopravno) uporabljajo svoj jezik, da svobodno izražajo in razvijajo svojo nacionalno kulturo in identiteto ter uporabljajo svoje narodne simbole; da avtonomno odločajo o svoji organiziranosti ter v ta namen ustanavljajo svoje kulturne, družbene, politične, samoupravne in gospodarske organizacije in institucije; da samostojno opravljajo in razvijajo svoje šolstvo; da gojijo in razvijajo odnose s svojim matičnim narodom in njegovo državo ter da se v skladu s svojimi pravicami in položajem vključujejo v mednarodne odnose in sooblikujejo zunanjo politiko Slovenije.

Republika lahko samoupravne organizacije in institucije narodnosti pooblasti za opravljanje določenih nalog iz pristojnosti republike in njenih organov.

Narodnosti morata biti ustrezno zastopani v organih lokalne samouprave na ozemlju, kjer narodnosti živita, odločitve, ki zadevajo uresničevanje pravic in položaja narodnosti in njihovih pripadnikov, pa ne morejo biti sprejete, če jim (predstavniki) narodnosti nasprotujejo. Narodnosti morata biti neposredno zastopani tudi v državnem zboru (v republiškem parlamentu), odločitve in predpisi, ki zadevajo uresničevanje pravic in položaja narodnosti, pa ne morejo biti sprejete brez soglasja (predstavnikov) narodnosti.

Republika Slovenija je odgovorna in zagotavlja pogoje za uresničevanje teh pravic ter njihovo uresničevanje tudi moralno podpira. Pravice narodnosti in njihovih pripadnikov so zajamčene ne glede na njihovo število.

Ustavni zakon določa način uresničevanja pravic narodnosti, območja avtohtone naselitve narodnosti ter tiste posebne pravice, ki jih pripadniki narodnosti uresničujejo tudi zunaj teh območij."

RAZLAGA: Temeljne pravice, ki hkrati tudi opredeljujejo položaj narodnosti, mora opredeliti že ustava. Skoraj vse v tem besedilu navedene pravice so omenjene že tudi v gradivu, vendar novo besedilo prinaša naslednje nove značilnosti:

- upošteva specifičnosti posamezne narodnosti, iz katerih izvirajo tudi specifične potrebe in interesi;

- s tem, ko določa, da republika zagotavlja in jamči uresničevanje teh pravic, opredeljuje tudi odgovornost države, da si aktivno prizadeva za njihovo uresničevanje s tem, ko mora zagotavljati pogoje za njihovo uresničevanje;

- izrecno opredeljuje, da morajo biti narodnosti zastopane v državnem zboru in organih lokalne samouprave in hkrati tudi določa način njihovega vpliva na sprejem odločitev.

Posebne pomena je ustavna določba, ki zagotavlja narodnostim širše vključevanje v mednarodne odnose, zlasti v tokove mednarodnega ekonomskega in kulturnega sodelovanja, saj je ta možnost bistvenega pomena za celovito uresničevanje njihovih pravic in položaja. Pri tem gre zlasti za vključevanje območij, kjer narodnosti živijo v regionalne integracije ter za povezovanje narodnosti s podobnimi skupnostmi v drugih državah, pa tudi v širše tokove. V tem okviru je zlasti pomembno, da že ustava predvideva posebno vlogo narodnostnih skupnosti pri sooblikovanju slovenske zunanje politike, saj je tudi ta eden od pomembnih dejavnikov za zagotavljanje enakopravnosti teh skupnosti.

Očitek, da bi tovrstna ureditev, ki predvideva soglasje narodnosti pri sprejemanju oblastnih in samoupravnih odločitev, ki neposredno zadevajo (posebne) pravice in položaj narodnosti, lahko blokirala odločanje v republiškem parlamentu je mogoče zavrniti z naslednjimi ugovori:

- gre za inštitut, ki poudarja eno od najpomembnejših pridobitev in vsebin v razvoju demokracije, ki bi jo lahko opredelili kot zaščito in zagotavljanje enakopravnega položaja vsem družbenim manjšinam in njihovim pripadnikom (kar je tudi temeljna vsebina "pozitivnega koncepta" ureditve pravic in položaja narodnostnih skupnosti);

- uporaba tega inštituta je omejena le na tiste zadeve, ki po mnenju predstavnikov narodnosti neposredno posegajo v uresničevanje njihovih pravic in položaja;

- v primeru, če bi narodnosti in njihovi predstavniki v procesu oblastnega in samoupravnega odločanja na različnih ravneh zlorabljali to svojo pravico in blokirali odločanje, bi se na drugi strani to izražalo tudi v urejanju njihovih pravic in položaja, saj ob njihovem očitnem tovrstnem obnašanju ni (preveč) verjetno, da bi v republiškem parlamentu ali v ustreznih drugih organizacijah dobili potrebno

večino za odločitve, ki so v njihovem posebnem interesu. To dejstvo je hkrati najpomembnejša in najučinkovitejša varovalka, ki preprečuje zlorabo tega inštituta.³

7)

V besedilo **85. člena** je potrebno vključiti predlagani variantni dodatek, ki določa predstavljanje narodnosti in drugih etničnih skupnosti v republiškem parlamentu - v državnem zboru.

Če bi bila sprejeta **varianta 85. člena**, bi bilo potrebno v predlagano besedilo vnesti nov drugi odstavek, sedanja drugi in tretji odstavek pa bi s tem postala tretji in četrti odstavek tega člena. Besedilo drugega odstavka naj bi se glasilo:

"2. odstavek **VARIANTE za 85. člen**

V državnem zboru imata italijanska in madžarska narodnost vsaka po 4 poslance, vsaka etnična skupnost, ki jo določi ustavni zakon, pa po 1 poslanca. V zboru regij imata italijanska in madžarska narodnost po 1 poslanca, v skladu z ustavnim zakonom, pa ima v tem zboru lahko svojega predstavnika tudi druga etnična skupnost."

RAZLAGA: Ustava izrecno določa zastopanost predstavnikov narodnosti in etničnih skupnosti v republiškem parlamentu, pri čemer v primeru predstavnikov narodnosti predvideva več predstavnikov iz razloga, da bi se tudi v strukturi predstavnikov posamezne narodnosti v republiškem parlamentu odrazila politična in drugačna pluralnost teh narod(nost)nih skupnosti. Poleg tega naj bi tudi takšna ureditev zagotavljala uresničevanja ustavno opredeljenega položaja narodnosti. Na drugi strani pa ustava izrecno želi zagotoviti tudi navzočnost predstavnikov drugih etničnih skupnosti v republiškem parlamentu.

Če bo sprejeta dvodomna struktura republiškega parlamenta, je potrebno zagotoviti ustrezno zastopanost narodnosti in etničnih skupnosti (v skladu z ustavnim zakonom) v obeh zborih, pri čemer naj večje število predstavnikov narodnosti v državnem zboru omogoči, da se v predstavništvu narodnosti v parlamentu izraža notranja pluralnost narodnostnih skupnosti.

Tovrstna ureditev ne izključuje možnosti, da je kakšen od pripadnikov narodnosti kot poslanec v republiškem parlamentu izvoljen tudi zunaj opredeljene kvote, če dobi zadostno število glasov na splošnih volitvah.

8)

Variantni dodatek 2 je kot nov tretji odstavek potrebno vključiti v besedilo **92. člena**.

RAZLAGA: S to določbo, ki se konkretno nanaša na odločanje v republiškem parlamentu (državnem zboru) ustava opredeljuje splošno načelo glede enakopravnega sodelovanja narodnosti oz. predstavnikov narodnosti pri oblastnem odločanju; takšna ustavna določba zagotavlja uresničevanje njihovih (specifičnih)

³ Omenjeni argumenti se nanašajo tudi na vse določbe v nadaljnjem besedilu, ki pomenijo podrobnejšo razdelavo in opredelitev omenjenega načela.

interesov in njihovega avtonomnega vpliva, ko gre za odločitve, ki neposredno zadevajo položaj in pravice narodnosti ter njihovih pripadnikov.

9)

109. člen se spremeni in dopolni tako, da se glasi:

"109. člen (posvetovalni organi predsednika republike)

Posvetovalni organi predsednika republike so ekonomski svet, socialni svet in svet nacionalne varnosti. Seje svetov sklicuje in jim predseduje predsednik republike. Sveti delujejo praviloma po načelu konsenza.

Ekonomski svet, ki se ukvarja s problematiko ekonomskega sistema, politike in razvoja, sestavlja 12 članov, ki jih na podlagi soglasja republiškega parlamenta (državnega zbora) imenuje predsednik republike izmed uglednih znanstvenikov, delodajalcev in gospodarstvenikov ter delavskih sindikatov, pri čemer mora biti v sestavi sveta vsaj en pripadnik vsake narodnosti.

Socialni svet, ki se ukvarja z vprašanji socialne države in socialne varnosti ljudi, socialnega miru ter etničnega sožitja in uresničevanja pravic in položaja narodnosti in drugih etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov, sestavlja 20 članov, ki jih na podlagi soglasja republiškega parlamenta (državnega zbora) predsednik imenuje izmed uglednih kulturnih in drugih javnih delavcev, znanstvenikov, strokovnjakov in predstavnikov delavskih sindikatov. Po dva predstavnika iz vrst narodnosti in po enega predstavnika v ustavnem zakonu opredeljenih etničnih skupnosti imenuje predsednik na podlagi njihovega predloga.

Svet za nacionalno varnost sestavljajo po položaju predsednik republike, predsednik republiškega parlamenta (državnega zbora), predsednik republiške vlade ter ministri za obrambo, za notranje in zunanje zadeve, predstojnik državne varnosti, voditelji poslanskih strank, ki so zastopane v republiškem parlamentu, ter trije člani, ki jih imenuje predsednik. Svet za nacionalno varnost obravnava vprašanja obrambe države in javnega miru in varnosti."

VARIANTA: V primeru uvedbe doslednega parlamentarnega sistema je mogoče ta člen črtati.

VARIANTA 2: V primeru uvedbe državnega sveta je mogoče črtati 2. in 3. odstavek tega člena, pri čemer mora ustrezne pristojnosti imeti državni svet.

RAZLAGA: Zlasti v primeru, če se bo uveljavil sistem, kjer bo vloga predsednika poudarjena, je pomembno, kako bodo sestavljeni njegovi (po)svetovalni organi. Pri tem bi bilo še zlasti pomembno (glede na vlogo predsednika v izvršilni oblasti), da se oblikuje organ, ki bi se ukvarjal s problematiko sodobne socialne države in s problematiko medetničnih odnosov v republiki - zlasti še s problematiko uresničevanja pravic in položaja narodnosti in drugih etničnih skupnosti.

V primeru, da bi se dosledno uveljavil parlamentarni sistem in bi imel predsednik republike le protokolarno vlogo (brez kakršnihkoli pomembnih oblastnih pristojnosti) ter ne bi imel vpliva na sprejemanje oblastnih odločitev, tovrstni posvetovalni organi predsednika niso potrebni.

10)

136. člen naj bi se spremenil in dopolnil tako, da bi se glasil:

*136. člen (Pristojnosti občine)

Občina je sama pristojna za urejanje, zagotavljanje in opravljanje zadev, ki zadevajo pravice, koristi in interese prebivalcev na njenem območju. Omejitve njenih pristojnosti lahko odločata le ustava in zakon.

Občina (v skladu z ustavo in zakonom) sama določa in ureja svojo organizacijo in organizacijsko strukturo.

Občine na območjih, kjer avtohtono živijo narodnosti, morajo zagotoviti uresničevanje njihovih pravic in položaja. V zadevah, ki neposredno vplivajo na uresničevanje posebnih pravic in položaja narodnosti, ima organ samoupravnega organiziranja narodnosti vlogo enakopravnega zbora občinske skupščine, sveta ali drugega ustreznega organa upravljanja v občini, brez soglasja katerega odločitev o teh zadevah ne more biti sprejeta."

Ustrezno bi kazalo spremeniti tudi **139. člen**:

* 139. člen (Širše lokalne skupnosti)

Sosednje občine se lahko povezujejo za opravljanje skupnih zadev iz svoje pristojnosti in za uresničevanje skupnih interesov prebivalcev njihovega območja v širše lokalne skupnosti.

Način in oblike povezovanja določajo občine same, lahko pa se take (širše lokalne) skupnosti ustanovijo tudi z ustavnim zakonom.

Širše lokalne skupnosti na območjih, kjer avtohtono živijo narodnosti, morajo zagotoviti uresničevanje njihovih pravic in položaja. V zadevah, ki neposredno vplivajo na uresničevanje posebnih pravic in položaja narodnosti, ima ustrezen organ samoupravnega organiziranja narodnosti vlogo enakopravnega zbora v ustreznem organu upravljanja širše lokalne skupnosti, brez soglasja katerega odločitev o teh zadevah ne more biti sprejeta."

Spremeniti pa bi bilo potrebno tudi besedilo **141. člena**, tako da bi se ta člen glasil:

*141. člen (Samouprava javnih služb)

Z zakonom se lahko uvede samouprava tudi na področjih javnih služb in na drugih področjih, na katerih ljudje lahko skupno zadovoljujejo svoje potrebe in uresničujejo svoje skupne interese.

V tovrstnih oblikah samouprave je potrebno zagotoviti uresničevanje (posebnih) pravic in položaja narodnosti. V zadevah, ki neposredno vplivajo na uresničevanje (posebnih) pravic in položaja narodnosti in njihovih pripadnikov, ima ustrezen organ samoupravnega organiziranja narodnosti vlogo enakopravnega zbora organa upravljanja, brez soglasja katerega odločitve v teh zadevah ne morejo biti sprejete.

Republika prispeva sredstva za zadovoljevanje teh potreb in interesov, delno pa se te dejavnosti financirajo tudi s prispevki in participacijami."

RAZLAGA: S takšno določbo že sama ustava neposredno opredeljuje vlogo

narodnosti in njihovih (avtonomnih) samoupravnih oblik organiziranja v lokalni samoupravi ter v samoupravi nasploh, zlasti pa zagotavlja zaščito njihovih posebnih pravic in položaja. Podrobnejše določbe o sodelovanju samoupravnih oblik organiziranja in organov narodnosti v lokalni samoupravi in v samoupravi nasploh, bi lahko vseboval ustavni zakon. Na tem področju bi v največji meri kazalo uveljaviti avtonomijo vseh samoupravnih subjektov - vključno z narodnostmi, ki naj same oblikujejo svojo samoupravno organizacijo, kakršna najbolj ustreza njihovim specifičnim potrebam in interesom na posameznih območjih in na posameznih področjih.

11)

Besedilo 138. člena, ki opredeljuje dohodke občin naj se dopolni tako, da se za sedanjim drugim odstavkom doda nov tretji odstavek, ki določa vlogo republike pri zagotavljanju uresničevanja pravic in položaja narodnosti, sedanji tretji odstavek pa bi postal četrti odstavek. Nov tretji odstavek naj bi se glasil:

"3. odstavek 138. člena

Republika v skladu z zakonom zagotavlja (iz republiškega proračuna) občinam na območju katerih živijo narodnosti in etnične skupnosti, posebna sredstva za uresničevanje (posebnih) pravic narodnosti in etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov."

RAZLAGA: Občine se - tako kot republika - praviloma financirajo prek svojega proračuna iz sredstev, ki jih v skladu z zakonom zberejo na svojem ozemlju s pobiranjem davkov, raznih davščin, pristojbin in prispevkov ter na druge z zakonom predpisane načine (dohodki iz opravljanja gospodarskih dejavnosti in javnih služb, zemljiške in druge rente ter najemnine za uporabo premoženja v lasti občine, zapuščine itd.). V sodobnih socialnih državah zakonodaja zagotavlja vsaj določeno raven zadovoljevanja potreb ljudi, ki na območju določene občine živijo; za zagotavljanje teh pravic, potreb in interesov ljudi občinam, ki same zadostnih sredstev ne morejo zagotoviti, pomaga širša skupnost.

Solidarnost pa bi bilo na ravni republike potrebno uveljaviti tudi glede zagotavljanja in uresničevanja pravic narodnosti in etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov, zato naj bi skladno z zakonom določen del sredstev, ki jih občine potrebujejo za uresničevanje teh pravic, prispevala republika. S tem bi bilo na celotnem ozemlju republike mogoče zagotoviti enako raven uresničevanja pravic in položaja narodnosti, etničnih skupnosti in njihovih pripadnikov.

V skladu z ustavo in zakonom pa mora republika v celoti zagotavljati sredstva za opravljanje tistih svojih pristojnosti glede uresničevanja pravic in položaja narodnosti, etničnih skupnosti in njihovih pripadnikov, ki jih republika prenese na občine ali širše lokalne skupnosti. V tem smislu bi kazalo nekoliko spremeniti tudi besedilo **140. člena**, ki naj bi se glasilo:

"140. člen (Javna pooblastila občine)

Z zakonom ali v skladu z zakonom s sklepom pristojnega republiškega organa ob soglasju občine lahko republika prenese na občino pristojnosti za urejanje in opravljanje posameznih zadev iz svoje pristojnosti. Sredstva za uresničevanje prenesenih pristojnosti zagotavlja republika."

12)

150. člen bi kazalo spremeniti in dopolniti tako, da bi izrecno opredeljeval poseben organ za varovanje posebnih pravic in položaja narodnosti in etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov. Zato naj se za sedanjim prvim odstavkom doda nov drugi odstavek tega člena. Besedilo novega drugega odstavka naj bi se glasilo:

"2. odstavek 150. člena

Tovrstni organ se na ravni republike oblikuje za varovanje in zagotavljanje uresničevanja (posebnih) pravic in položaja narodnosti in etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov."

RAZLAGA: Institut "ombudsmana" bi kazalo dopolniti tako, da bi se oblikovali tudi posebni organi (ombudsmani) za varovanje posebnih pravic narodnosti in etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov, ki bi - na pobudo posameznikov, organizacij in ustanov ter na lastno pobudo - posredovali v primerih, ko bi bile v posamezni občini, širši lokalni skupnosti ali na ravni republike kršene te posebne pravice in položaj. Zlasti gre za zadeve, ko bi do nezakoničnosti in nepravilnosti prihajalo zaradi nepravilnega ali neustreznega delovanja državnih ali samoupravnih organov ter drugih nosilcev javnih pooblastil.

13)

Za sedanjim 150. členom naj se doda **nov 150. a člen**, ki naj bi se glasil:

"150. a člen (Pristojnost Odbora za človekove pravice)

Ko je izkoristil vsa druga s to ustavo in zakonom predvidena pravna sredstva, se lahko posameznik, ki meni, da je kršena katerakoli njegova pravica in svoboščina, ki je opredeljena v mednarodnem paktu o državljanskih in političnih pravicah, priloži Odboru za človekove pravice.

Zakon ali ratificirani mednarodni sporazum lahko določita tudi druge mednarodne organe in sodišča, na katera se lahko pritoži posameznik, ki meni, da so kršene njegove pravice in svoboščine, potem ko je izkoristil vsa druga predvidena pravna sredstva in poti.

Odločitev mednarodnega organa je v teh primerih veljavna, izvršljiva in dokončna."

RAZLAGA: Gre za določbo, ki naj državljanom in tistim, ki živijo na ozemlju Republike Slovenije, zagotovi tudi neposredno mednarodno varstvo njihovih človekovih pravic in svoboščin. S tem naj bi zagotovili, da raven uresničevanja človekovih pravic v Sloveniji ne bi zaostajala za mednarodno uveljavljenimi standardi, hkrati pa takšna določba zagotavlja tudi mednarodno kontrolo dela državnih organov z gledišča človekovih pravic.

Tak inštitut predstavlja dodatno varovalko uresničevanja človekovih pravic in svoboščin.

Taka določba je posebej pomembna za narodnostne skupnosti in njihove pripadnike ter za uresničevanje njihovih (posebnih) pravic in njihovega položaja.

14)

Pri opredeljevanju pristojnosti in odgovornosti posameznih nosilcev oblasti na

ravní republike, bi bilo potrebno posebej opredeliti tudi njihove pristojnosti in odgovornost glede urejanja, zagotavljanja in uresničevanja posebnih pravic in položaja narodnosti, drugih etničnih skupnosti (ki naj jih opredeli poseben ustavni zakon) in njihovih pripadnikov.

Te pristojnosti in odgovornosti bi bilo mogoče opredeliti za republiški parlament npr. v novem **85. a členu** takole:

"85a. člen

(Odgovornost parlamenta za pravice in položaj narodnosti)

Republiški parlament (državni zbor) določa, ureja in zagotavlja pravice in položaj narodnosti in drugih etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov. V ta namen:

- sprejme poseben ustavni zakon, ki podrobneje določa in ureja pravice in položaj narodnosti in njihovih pripadnikov ter določa tiste avtohtone etnične skupnosti v republiki, ki uživajo posebno varstvo, in obseg njihovih pravic in pravic njihovih pripadnikov; sprejema zakone, druge predpise in odločitve, ki so potrebni za uresničevanje teh pravic in položaja narodnosti in etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov;

- redno spremlja uresničevanje pravic in položaja narodnosti, etničnih skupnosti in njihovih pripadnikov in sprejema potrebne ukrepe;

- v republiškem proračunu določa in zagotavlja sredstva, ki so potrebna za uresničevanje (posebnih) pravic in položaja narodnosti in etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov."

V **104. členu** bi bilo mogoče pred sedanjo predzadnjo alinejo prvega odstavka dodati novo alinejo, ki bi opredeljevala pristojnosti in odgovornosti predsednika republike na tem področju in bi se glasila:

"(nova) 7. alineja 1. odstavka 104. člena

(Predsednik republike:)

- daje republiškem parlamentu (državnem svetu) mnenja in opozarja na posamezna vprašanja povezana z urejanjem, zagotavljanjem in uresničevanjem posebnih pravic in položaja narodnosti in drugih etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov ter predlaga potrebne ukrepe;"

V posebnem **111. c členu** bi kazalo opredeliti pristojnosti vlade in med njimi posebej pristojnosti in odgovornosti vlade za pravice in položaj narodnosti, etničnih skupnosti in njihovih pripadnikov. Besedilo bi se lahko glasilo:

"111. c člen

Vlada glede opredeljevanja in uresničevanja pravic in položaja narodnosti in etničnih skupnosti ter njihovih pripadnikov parlamentu (državnemu zboru) predlaga sprejem zakonov, drugih predpisov in ukrepov ter vsebino republiške politike na tem področju.

Vlada je odgovorna za zagotavljanje in uresničevanje pravic in položaja narodnosti in etničnih skupnosti in njihovih pripadnikov ter za uresničevanje sprejete politike na tem področju."

RAZLAGA: V ustavi bo verjetno potrebno opredeliti vsaj temeljne pristojnosti organov, ki so ključni nosilci oblasti v republiki; opredelitve pristojnosti teh organov - razen delno pristojnosti predsednika republike - v (do) sedanjem gradivu namreč niso zadostne in ustrezne. Podrobno opredelitev pristojnosti posameznih organov - kakršno glede pravic in položaja narodnosti, etničnih skupnosti in njihovih pripadnikov prinašajo navedene določbe (v 13. točki te priloge) - bodo verjetno vsebovali ustavni in drugi zakoni, če bo dosledno uveljavljen koncept kratke ustave; vendar je mogoče take določbe vnesti tudi neposredno v ustavno besedilo, pri čemer bi jih bilo mogoče, ob opredelitvi preostalih pristojnosti ključnih organov oblasti tudi ustrezno skrajšati in poenostaviti.

GRADIVO 2

Pravni akti, ki so pomembni za uresničevanje pravic italijanske in madžarske narodnosti (narodne manjšine) v Sloveniji IZBOR IN REDAKCIJA MAG. VERA KLOPČIČ

Pregled zajema mednarodnopravne dokumente (1. del) ter notranje pozitivno pravo - predpise sprejete na zvezni ravni, republiške predpise in statute občin na narodnostno mešanem območju (2. del).

I. Mednarodni dokumenti

Gradivo zajema prikaz dokumentov na univerzalni, regionalni in bilateralni ravni. Jugoslavija je ratificirala vse najpomembnejše dokumente o varstvu manjšin (razen opcijskega protokola k Mednarodnem paktu o državljanskih in političnih pravicah, ki predvideva tudi možnost sprejema in obravnave pritožb posameznikov).

Jugoslavija je tudi predlagateljica osnutka "Deklaracije o pravicah pripadnikov etničnih, narodnih in jezikovnih manjšin", ter v najnovejšem času sopedlagateljica predloga o narodnih manjšinah za KEVS.

Teksti mednarodnih dokumentov so v slovenskem jeziku v celoti dostopni v publikaciji "Človekove pravice", zbirka temeljnih mednarodnih dokumentov, Društvo za ZN za SR Slovenijo, Ljubljana, 1988 ter v prilogi knjige dr. Ernesta Petriča: "Mednarodno pravno vkarstvo narodnih manjšin", Založba Obzorja Maribor, 1977, str. 332-410) kot izbor posameznih določil.

Vse ostalo gradivo hrani dokumentacija INV.

1.1.

Mednarodni dokumenti, ki so pomembni za varstvo narodnih, etničnih, verskih in jezikovnih manjšin **Organizacije združenih narodov.**

Konvencije

1. Konvencija o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida, sprejeta z resolucijo Generalne skupščine 260 A (III) decembra 1948; stopila v veljavo 12. januarja 1951

Vir: Human rights - A Compilation of international Instruments of the United Nations, New York, 1967.

2. Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, sprejeta

z resolucijo Generalne skupščine 2106A (XX) 21. decembra 1965; stopila v veljavo 4. januarja 1969.

Vir: Človekove pravice, zbirka temeljnih mednarodnih dokumentov, Društvo za ZN za SR Slovenijo, Ljubljana 1988.

3. mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, sprejet z resolucijo Generalne skupščine 2200A (XX) 16. decembra 1966; stopil v veljavo 3. januarja 1976.

Vir: Človekove pravice, zbirka temeljnih mednarodnih dokumentov, Društvo za ZN za SR Slovenijo, Ljubljana 1988.

4. Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah, sprejet z resolucijo 2200A (XXI) 16. decembra 1966; stopil v veljavo 23. marca 1976.

Vir: Človekove pravice, zbirka temeljnih mednarodnih dokumentov, Društvo za ZN za SR Slovenijo, Ljubljana 1988.

5. Opcijski protokol k Mednarodnemu paktu o državljskih in političnih pravicah sprejet z resolucijo 2200A (XX) 16. decembra 1966; stopil v veljavo 23. marca 1976.

Vir: Človekove pravice, zbirka temeljnih mednarodnih dokumentov, Društvo za ZN za SR Slovenijo, Ljubljana 1988.

6. Mednarodna konvencija o preprečevanju in kaznovanju zločina apartheida, sprejeta z resolucijo Generalne skupščine 3068 (XXVIII) 30. novembra 1973; stopila v veljavo 18. julija 1976.

Vir: Year Book of the United Nations 1973. str. 103-105. volume 47.

Deklaracije

1. Splošna deklaracija človekovih pravic, sprejeta z resolucijo Generalne skupščine 217 A(III), 10. decembra 1948.

Vir: Človekove pravice, zbirka temeljnih mednarodnih dokumentov, Društvo za ZN za SR Slovenijo, Ljubljana 1988.

2. Deklaracija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, sprejeta z resolucijo Generalne skupščine 1904 (XXIII), 20. novembra 1963.

Vir: Human Rights - A Compilation of International Instruments of the United Nations, New York, 1967.

3. Osnutek Deklaracije o pravicah pripadnikov narodnih, etničnih in verskih manjšin, E/CN.4/sub2/L.734.

Vir: Razprave in gradivo, Ljubljana 1981 št. 13-14.

Resolucije

1. Resolucija Generalne skupščine 217 C(III) o usodi manjšin, sprejeta 10. septembra 1948.

Vir: Year Book of the United Nations 1948 - 1949, str. 544

2. Resolucija ECOSOC o varstvu novo nastalih manjšin 502 F (XVI), sprejeta 3. avgusta 1953.

Vir: Official Records of the Sixteenth Session of the Economic and Social Council, Resolutions, Supplement No 1, p.13.

Specializirane agencije

MOD

1. Konvencija št. 111 o diskriminaciji na področju zaposlovanja, sprejeta na dvainštirideseti konferenci MOD 25. junija 1958; v veljavi od junija 1960.

Vir: Human Rights - A Compilation of International Instruments of the United Nations, New York, 1967.

2. Konvencija št. 107 o zaščiti in integraciji domorodnih in drugih polplemenskih populacij v neodvisnih deželah, sprejeta na 40. Generalni konferenci MOD 26.6.1957; v veljavi od 2. junija 1959.

Vir: UN, Treaty Series, vol. 328, pp. 248-266.

UNESCO

1. Konvencija zoper diskriminacijo v izobraževanju, sprejeta na generalni konferenci UNESCA 14. decembra 1960; v veljavi od 22. maja 1962.

Vir: Human Rights - A Compilation of International Instruments of the United Nations, New York, 1967.

2. Deklaracija o rasi in rasnih predsodkih, sprejeta na 20. Generalni konferenci UNESCA 27. novembra 1978

Vir: Človekove pravice, zbirka temeljnih mednarodnih dokumentov, Društvo za ZN za SR Slovenijo, Ljubljana 1988.

Regionalni instrumenti

1. Evropska konvencija o zaščiti človekovih pravic in svoboščin, sprejeta 4. novembra 1950; stopila v veljavo 3. septembra 1953.

Vir: UN Treaty Series, Volume 213, 1955, str. 222-254.

2. Sklepni dokument KEVS sprejel v Helsinkih 1. avgusta 1975.

Vir: Človekove pravice, zbirka temeljnih mednarodnih dokumentov, Društvo za ZN za SR Slovenijo, Ljubljana 1988.

3. Predlog o narodnih manjšinah, ki so ga pripravile delegacije Avstrije, Čehoslovaške, Madžarske, Italije in Jugoslavije. Konferenca KEVS-a sestanek v Kobenhavnu leta 1990.

Vir: Dokumentacija INV

Drugi pomembnejši dokumenti

1. Študija generalnega sekretarja o pravni veljavnosti pogodb iz časa Lige narodov, ki se nanašajo na manjšine.

Doc. E/CN.4/367 and Add.1.

2. Memorandum generalnega sekretarja o definiciji in klasifikaciji manjšin iz leta 1950.

Doc. E/CN.4/sub. 2/85, tudi UN Publications, Sales No. 1950, XIV 3.

3. Francesco Capotorti: Študija o pravicah pripadnikov etničnih, verskih in jezikovnih manjšin

E/CN.4./Sub.2/384/Add. 1-7, 1977.

4. Zaključno poročilo Seminarja OZN o večnacionalnih skupnostih (Ljubljana, 8. do 21. junija 1965)

Doc. ST/TAO/HR/23

5. Zaključno poročilo seminarja OZN o pospeševanju in zaščiti človekovih pravic narodnih, etničnih in drugih manjšin (Ohrid, 25. junija do 8. julija 1974)

Doc. ST/TAO/HR/49.

6. Deklaracija in program akcij Svetovne konference za boj proti rasizmu in rasni diskriminaciji (Ženeva, 15. - 25. avgusta 1978).

Doc.A/33/262.

1.2. Bilateralni sporazumi med SFRJ in Italijo

1. Mirovna pogodba, sklenjena v Parizu, 10. februarja 1947 med zavezniškimi silami in Italijo.

Vir: Medjunarodni ugovori Federativne narodne republike Jugoslavije, št. 2, 1947

2. Posebni statut

(Priloga II memoranduma o soglasju med vladami Italije, Združene kraljevine, Združenih držav in Jugoslavije o svobodnem tržaškem ozemlju, London, 5. oktober 1954.)

Vir: Službeni list SFRJ, Medjunarodni ugovori, Beograd, št. 6, 1954.

3. Pogodba med Socialistično federativno republiko Jugoslavijo in Republiko Italijo, podpisana v Osimu, 10. november 1975.

3.1. Izmenjava pisem o nostifikaciji diplom

Vir: Uradni list SFRJ, Mednarodne pogodbe, št. 1, 1977

3.2. Zakon o ratifikaciji sporazuma o vzajemnem priznavanju diplom in strokovnih naslovov, dosežen na univerzah in visokošolskih ustanovah.

Vir: Mednarodne pogodbe, 1983, št. 9

4. Sporazum o kulturnem sodelovanju med vlado Federativne ljudske republike Jugoslavije in vlado Republike Italije, Rim 1960.

Vir: Službeni list FNRJ, Medjunarodni ugovori i drugi sporazumi, št. 1, 1962

4.1. Program prosvetnega in kulturnega sodelovanja med SFRJ in Italijo za leta 1988, 1989 in 1990

Vir: Dokumentacija INV

5. Obmejno sodelovanje

5.1. Sporazum med Narodno federativno republiko Jugoslavijo in Republiko Italijo o ureditvi osebnega prometa ter kopenskega in pomorskega prevoza in prometa med obmejnimi področji (Videmski sporazum).

Sporazum je bil podpisan v Vidmu 31. oktobra 1962. V Jugoslaviji je bil ratificiran 22. januarja 1963.

Vir: Službeni list SFRJ, Medjunarodni ugovori, št. 1964, br. 3, str. 186-213.

5.2. Noveliran sporazum med Socialistično federativno republiko Jugoslavijo in Republiko Italijo o ureditvi osebnega prometa ter kopenskega in pomorskega prevoza med obmejnimi območji ("Videmski sporazum") je bil podpisan v Vidmu, 15. maja 1982.

Vir: Dokumentacija INV.

1.3 Bilateralni sporazumi med Jugoslavijo in Madžarsko

1. Mirovna pogodba med zaveznškimi silami in Madžarsko iz leta 1947.

Vir: Mednarodne pogodbe FNRJ, št. 6, 1947.

2. Zakon o ratifikaciji sporazuma o vzajemnem priznavanju enakovrednosti šolskih spričeval in diplom, izdanih v SFRJ in Republiko Madžarski.

Vir: Mednarodne pogodbe 1981, št. 4, str. 351-354

3. Prosvetno kulturno sodelovanje

3.1. Sporazum o znanstvenem, vzgojno izobraževalnem in kulturnem sodelovanju med vlado LR Madžarske in vlado SFRJ z dne 24. marca 1986.

3.2. Program za sodelovanje med vlado SFRJ in LR Madžarsko na področju znanosti, vzgoje in izobraževanja ter kulture za leta 1989, 1990 in 1991.

Vir: Dokumentacije INV

4. Sporazum o ureditvi maloobmejnega prometa med Jugoslavijo in Madžarsko.

Vir: Uradni list SFRJ, št. 3, 1966

II. Notranje pozitivno pravo (sprejeto na ravni Jugoslavije na republiški ravni in občinski statuti)

Področje posebnih pravic italijanske in madžarske narodnosti je na podlagi določil 250 in 251 člena Ustave SR Slovenije iz leta 1974 urejala republiška zakonodaja. Iz pregleda je razvidno, da so s predpisi na republiški ravni urejena zlasti področja vzgoje in izobraževanja, uporabe jezika narodnosti, ustrezne zastopanosti v procesu odločanja, področje javnega obveščanja, zagotavljanja sredstev za uresničevanje posebnih pravic, ter varstvo osebnih pravic in svoboščin.

Statuti občin na narodnostno mešanem območju v SR Sloveniji (Koper, Izola, Piran, ter Murska Sobota in Lendava) določajo narodnostno mešano območje ter način uresničevanja posebnih pravic narodnosti (v posebnih poglavjih).

II.1. Najpomembnejši akti sprejeti na ravni Jugoslavije

1. Ustava SFRJ - Uradni list SFRJ št. 4, 1974
2. Amandmaji k ustavi SFRJ - Uradni list SFRJ št. 38, 1981
3. Zakon o ratifikaciji mednarodnega sporazuma o državljanskih in političnih pravicah - Uradni list SFRJ št. 7, 1971
4. Zakon o ratifikaciji mednarodnega sporazuma o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah—Uradni list SFRJ št. 7, 1971
5. Sklepi o gradivu "Uresničevanje in varstvo ustavnih pravic, svoboščin, dolžnosti in odgovornosti delovnih ljudi in občanov" - Uradni list SFRJ št. 7, 1971
6. Resolucija o uresničevanju ustavnih načel enakopravnosti jezikov narodov in narodnosti v zveznih predpisih in v delu zveznih organov - Uradni list SFRJ št. 20, 1969
7. Sklep Skupščine SFRJ o osnutku amandmajev k ustavi SFRJ - Uradni list SFRJ št. 87, 1987
8. Zakon o objavljanju zakonov in drugih predpisov in splošnih aktov - Uradni list SFRJ št. 43, 1976 in št. 11, 1980

II.2. Pregled zakonov in drugih aktov Skupščine SR Slovenije, ki so pomembni tudi z vidika posebnih pravic in interesov narodnosti¹

- Ustava SR Slovenije z odlokom o razglasitvi - Uradni list SRS št. 6, 1974
- Ustavni zakon za izvedbo ustave SR Slovenije - Uradni list SRS št. 6, 1974

Leto 1977:

- zakon o samoupravnih sodiščih (6. člen, Uradni list 10),
- zakon o rednih sodiščih (člena 18 in 25, Uradni list 10),
- zakon o javnem tožilstvu (člen 11, Uradni list 10),
- stališča, priporočila in sklepi o uresničevanju posebnih pravic Italijanske in madžarske narodnosti in njihovih pripadnikov v Socialistični republiki Sloveniji (Uradni list 11),
- zakon o blagovnem prometu (člen 27, Uradni list 21),

Leto 1978:

- stališča, sklepi in priporočila za oblikovanje prostorske, urbanistične in zemljiške politike v Socialistični republiki Sloveniji (točka 10, Uradni list 4),
- zakon o založništvu (člen 2, Uradni list 25),
- sodni poslovnik za redna sodišča (členi od 26 do 34, Uradni list 26),

Leto 1979:

- zakon o pravni pomoči (člen 3, Uradni list 23),
- zakon o sistemu državne uprave in o Izvršnem svetu Skupščine Socialistične

¹ Pregled zakonodaje v letih 1977-1984, povzeto po Poročilu o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov Italijanske in madžarske narodnosti v SRS v obdobju 1981-1985, Ljubljana, 1986, str. 57-60.

republike Slovenije ter o republiških upravnih organih (člen 16, 157, Uradni list 24),

- zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o osebnih izkaznicah (člen 4.a, Uradni list 29),

Leto 1980:

- zakon o svobodni menjavi dela na področju vzgoje in izobraževanja (člen 34, Uradni list 1),

- zakon o organizaciji in delovnem področju republiških upravnih organov in republiških organizacij ter samostojnih strokovnih služb Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije (člena 43 in 46, Uradni list 5),

- zakon o osnovni šoli (člena 19 in 20, Uradni list 5),

- zakon o vzgoji in varstvu predšolskih otrok (člena 17 in 18, Uradni list 5),

- zakon o imenovanju in evidentiranju naselij, ulic in stavb (člena 8 in 9, Uradni list 5),

- zakon o pripravi, strokovnih izpitih in izpopolnjevanju strokovne izobrazbe delavcev v državni upravi in pravosodju (člen 25, Uradni list 8),

- zakon o usmerjenem izobraževanju (členi 3, 18, 19, 20, 45, Uradni list 11),

- družbeni dogovor o študentski politiki v SR Sloveniji (Uradni list 11),

- pravilnik o določanju imen naselij in ulic ter o označevanju naselij, ulic in stavb (člen 25, Uradni list 11),

- odredba o pisavi zemljepisnih imen v načrtih in kartah na narodnostno mešanih območjih v SR Sloveniji (Uradni list 11),

- zakon o popisu prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji v letu 1981 (Uradni list 25),

- zakon o notranjih zadevah (člen 14, Uradni list 28),

- zakon o postopku za ustanovitev, združitve oziroma spremembo območja občine ter o območjih občin (člen 2, Uradni list 28),

- zakon o vpisu v sodni register (člen 15, Uradni list 28),

- zakon o Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (člen 3, Uradni list 30),

Leto 1981:

- zakon o svobodni menjavi dela na področju kulturnih dejavnosti (členi 2, 24, 27, 35 in 44, Uradni list 1),

- pravilnik o pripravi in potrjevanju učbenikov in učil za osnovno šolo (člen 6, Uradni list 2),

- zakon o naravni in kulturni dediščini (člen 16, Uradni list 1),

- dogovor o temeljnih družbenega plana SR Slovenije za obdobje 1981 - 1985 (člena 74 in 77, Uradni list 1),

- družbeni plan Socialistične republike Slovenije za obdobje 1981-1985 (členi 1.3, 4.6.4, 4.6.8, 4.12, Uradni list 12),

- poslovnik za sodišča združenega dela (členi 23 do 30, Uradni list 14),

- zakon o ratifikaciji sporazuma o vzajemnem priznanju enakovrednosti šolskih spričeval in diplom izdanih v SFR Jugoslaviji in LR Madžarski (MP-št. 4),

- zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o osebnem imenu (2.a člen, Uradni list 28),

- zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o matičnih knjigah (Uradni list 28),

- zakon o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti na področju vzgoje in izobraževanja (14., 17., 19., 21. člen, Uradni list 12),

- zakon o knjižničarstvu (31., 34. člen, Uradni list 27),

- ustavni amandmaji k ustavi SR Slovenije (Uradni list 22),

- zakon o proračunu SR Slovenije (Uradni list 39),

- poslovnik Skupščine SR Slovenije (Uradni list 38),

Leto 1982:

- statut Slovenske akademije znanosti in umetnosti (3., 78. člen Uradni list 8),

- poročilo o mednarodnem sodelovanju in dejavnosti SR Slovenije pri oblikovanju in izvajanju skupno dogovorjene zunanje politike SFRJ,

- uvedba Zveznega izvršnega sveta o plačevanju depozita na dinarje, ki jih imajo občani pravico odnesti iz Jugoslavije,

Leto 1983:

- zakon o usmerjenem izobraževanju (Uradni list 6),

- analiza rezultatov popisa po narodnosti in metodološki polizkus ugotavljanja dvojezičnosti na primeru naselij Petišovci in Strunjan,

- poročilo o doseženih rezultatih in problemih pospeševanja razvoja manj razvitih območij v SR Sloveniji v letih 1981 in 1982 ter v prvih mesecih leta 1983,

- poročilo o uresničevanju družbenih dogovorov o kadrovske politiki v letih 1980-1982,

- dogovor o uporabi zastav narodnosti,

- zakon o proračunu SR Slovenije za leto 1984 (Uradni list 41),

- poročilo o popisu prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji v letu 1981,

- zakon o kulturno-umetniških dejavnostih in posredovanju kulturnih vrednot,

- zakon o javnem obveščanju, (Uradni list 2),

- odlok o določitvi in razdelitvi deviz za DPS v SR Sloveniji za leto 1984 (Uradni list 41),

* Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o osebnem imenu (2.a člen, Uradni list 28)

Leto 1984:

- soglasje k sklepu o pripojitvi Poklicne oblačilne in kovinarske šole z italijanskim učnim jezikom v Izoli k Ekonomski šoli z italijanskim učnim jezikom v Izoli (Uradni list 3),

- zakon o urejanju prostora (12. člen Uradni list 18),
- zakon o urejanju naselij in drugih posegih v prostor Uradni list 18),
- analiza uresničevanja sprejetega srednjeročnega programa ukrepov in aktivnosti za pospeševanje obmejnega gospodarskega sodelovanja z Italijo, Avstrijo in Madžarsko,
- pravilnik o financiranju razvoja cest na manj razvitih in obmejnih območjih v SR Sloveniji,
- resolucija o uresničevanju ustavne koncepcije v občini,
- uresničevanje politike družbenega in ekonomskega razvoja SR Slovenije v letu 1984 in prva ocena in možnosti razvoja v letu 1985,
- smernice za dolgoročni plan SR Slovenije (Uradni list 27),
- uresničevanje družbene preobrazbe uprave,
- zakon o pokopališki in pogrebni dejavnosti (Uradni list 34),
- zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o zdravstvenem varstvu (v postopku),
- smernice za družbeni plan SRS v obdobju 1986 -1990,
- resolucija o politiki izvajanja družbenega plana SR Slovenije za obdobje 1981-1985 v letu 1985 (Uradni list 40),
- zakon o proračunu SR Slovenije za leto 1985 (Uradni list 40),

Leto 1985:

- Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o pripravništvu, strokovnih izpiti in izpopolnjevanju delavcev v državni upravi in pravosodju (Uradni list 27)
- Poročilo o medsebojnem sodelovanju sosednjih občin SR Slovenije za leto 1984 (Uradni list 15),
- zakon o zaključnem računu o izvršitvi proračuna SR Slovenije za leto 1984 (Uradni list 15),
- Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravnih taksah (Uradni list 18),
- poslovnik skupščin SRS (prečiščeno besedilo) - Uradni list 34/85.

Leto 1986:

- zakon o nepravdnem postopku (Uradni list, 30)
- dolgoročni plan SR Slovenije za obdobje od leta 1986 do leta 2000 (Uradni list SRS št. 1., člen 3.2.4)
- družbeni plan SR Slovenije za obdobje 1986-1990 (Uradni list SRS št. 2, člen 4.6.)
- Zakon o javnem obveščanju (Uradni list SRS, št. 2, člena 7 in 8)

Leto 1987:

- Družbeni dogovor o skupnih temeljih izobraževanja in izpopolnjevanja učiteljev in sodelavcev (Uradni list SRS, št. 1, člen 3)
- Zakon o matičnih knjigah (prečiščeno besedilo) (Uradni list SRS št. 2, 1987, člen 10)
- Zakon o osebnem imenu (prečiščeno besedilo) (Uradni list, št. 2, člen 3)
- Dogovor o temeljih družbenega plana SR Slovenije za obdobje 1986 - 1990 (Uradni list št. 28, člen 106)
- Zakon o Proračunu SRS za leto 1988 (Uradni list št. 48, člen 26)

Leto 1988:

- Resolucija o politiki uresničevanja družbenega plana SRS za obdobje 1986 - 1990 (Uradni list št. 6, III. poglavje, točka 6)
- Mnenje o osnutku sprememb Ustave SFRJ (Uradni list št. 25)
- Zakon o proračunu SR Slovenije za leto 1989 (Uradni list št. 46, člen 25, tč. 3 in 13)

Leto 1989:

- zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o usmerjenem izobraževanju (Uradni list št. 25, člen 12)
- Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o svobodni menjavi dela na področju vzgoje in izobraževanja (Uradni list št. 25, člen 12)
- Ustavni amandmaji k Ustavi SR Slovenije (Uradni list št. 32, Amandma LV)
- Ustavni zakon za izvedbo ustavnih amandmajev IX do LXXXIX k ustavi SRS (Uradni list št. 32)
- Zakon o proračunu SRS za leto 1990 (Uradni list št. 42, člen 25, tč. 3, 14 in 20)
- Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o javnem obveščanju (Uradni list št. 42, člen 64 a)
- Zakon o volitvah v skupščine (Uradni list št. 42, člen 10)
- Zakon o določitvi volilnih enot za volitve delegatov v zbornice Skupščine SR Slovenije in Zvezni zbor Skupščine SFRJ (Uradni list št. 42, člen 10)
- Zakon o političnem združevanju (Uradni list št. 42, člen 21)

Leto 1990:

- Ustavni amandmaji k Ustavi Socialistične republike Slovenije (Uradni list št. 8, Amandmani XC II)
- Ustavni zakon za izvedbo ustavnih amandmajev XCI do XCIV k Ustavi Republike Slovenije in o ustanovitvi Sveta za varstvo človekovih pravic in svoboščin (Uradni list št. 8)
- Zakon o popisu prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v SR Sloveniji v letu 1991 (Uradni list št. 8 (4., 12., 15. člen))

- Deklaracija o urejanju razmerij, ki imajo splošen pomen za Republiko Slovenijo (Uradni list št. 8,)

- Odlok o ustanovitvi, nalogah, sestavi in številu članov komisije skupščine Republike Slovenije za pripravo in spremljanje izvajanja poslovnika skupščine (Uradni list, št. 27, II. odstavek)

- Deklaracija o suverenosti države Republike Slovenije (Uradni list št. 26)

- Odlok o ustanovitvi, nalogah, sestavi in številu članov komisije Skupščine Republike Slovenije za ustavna vprašanja (Uradni list št. 25, II. odstavek)

- Odlok o sestavi in številu članov zakonodajno -pravne komisije Skupščine Republike Slovenije (Uradni list št. 25, 1. odstavek)

II.3. Občinski statuti

1. Statut občine Koper - Uradne objave (priloga Primorskih novic) št. 22, 1978
Spremembe:

Uradne objave št. 6, 1982

Uradne objave št. 4, 1986

Uradne objave št. 35, 1988

2. Statut občine Piran - Uradne objave (priloga Primorskih novic), št. 12, 1978
Spremembe:

Uradne objave št. 12, 1978

Uradne objave št. 6, 1982

Uradne objave št. 4, 1986

Uradne objave št. 21, 1986

3. Statut občine Izola - Uradne objave (priloga Primorskih novic) št. 21, 1987
Sprememba: Uradne objave št. 26, 1987

4. Statut občine Murska Sobota - Uradne objave Pomurksega vestnika št. 12, 1980

Spremembe:

Uradne objave št. 36, 1981

Uradne objave št. 11, 1984

Uradne objave št. 4, 1986

II.4. Slovenski model konfederacije v Jugoslaviji

Temeljna izhodišča

4. allneja

- Konfederacija mora zagotoviti enake standarde pri varstvu pravic človeka, kot posameznika in vseh etničnih skupnosti.

1. Načela

tč. 5: Načelo prepovedi diskriminacije državljanov v vseh državah članicah

tč. 6: Obveznost, da države članice priznavajo in spoštujejo v polnem obsegu pravice do enakega postopka, do sodelovanja v političnem odločanju, do jezika in pisave in do kulturnih ustanov vseh etničnih skupin, ki živijo na njihovem območju.

VII. Uporaba jezikov

V konfederalnih organih in telesih bi bili v uradni rabi jeziki vseh držav članic. V teh jezikih bi se objavljali vsi akti organov konfederacije in sodbe konfederalnega sodišča.